

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

СУСЬ ЮЛІЯ СТЕПАНІВНА

УДК 347: 347.65/.68 (043.3)

СПАДКОВІ ПРАВА ПОДРУЖЖЯ

Спеціальність 081 Право
Галузь знань 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
Ю. С. Сусь

Науковий керівник:
Бондаренко-Зелінська Н. Л.
кандидатка юридичних наук,
доцентка

АНОТАЦІЯ

Сусь Ю. С. Спадкові права подружжя. - Кваліфікаційна праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова Хмельницької обласної ради, Хмельницький, 2022.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням спадкових прав подружжя, під час якого досліджено генезис становлення спадкових прав подружжя, з'ясовано сутність та зміст спадкових прав подружжя та низки суміжних понять. Сформульовано авторські дефініції понять «спадкові права», «спадкові права подружжя». Розроблено ряд пропозицій до законодавства щодо здійснення подружжям спадкових прав як за життя обох з них, так і після смерті одного із них.

За результатами дисертаційного дослідження встановлено, що процес становлення та розвитку спадкових правовідносин подружжя на території України можна поділити на такі етапи: 1) становлення спадкового права в добу Київської Русі (IX-XIII ст.); 2) виокремлення спадкових прав дружини як самостійного суб'єкта спадкових правовідносин в Литовсько-Польську добу та за часів Речі Посполитої, в т.ч. на території Гетьманщини (XIV-XVII ст.); 3) період часткової ремісії в процесі становлення спадкових прав дружини як самостійного суб'єкта (XVIII-XIX ст.); 4) становлення інституту спадкових прав подружжям (XX ст.); 5) розвиток інституту спадкових прав подружжя (кін. XX-поч. XXI ст. по теперішній час).

Зроблено висновок, що спадкове право, предметом регулювання якого є спадкові правовідносини, поширює свій нормативний вплив на відносини, що виникають з приводу визначення посттанативної долі майна (майнових прав і обов'язків), а не тільки на порядок та умови такого переходу після настання

смерті власника такого майна. Низка спадкових прав, що належать до предмету спадкового права виникають до настання смерті особи (наприклад, право на вчинення заповіту).

Виділено загальні та спеціальні ознаки спадкових прав подружжя. Загальні ознаки спадкових прав подружжя: вони є невідчужуваними; основним юридичним фактом, що визначає виникнення, зміну або припинення цих прав є смерть особи спадкодавця; можуть виникати за життя спадкодавця, але переважна більшість з них здійснюється після смерті останнього; вони тісно пов'язані з правом власності; здійснюючи їх суб'єкти визначають посттанативну долю майна (майнових прав та обов'язків) в нерозривній єдності; здійснення таких прав тісно пов'язане з правонаступництвом.

Встановлено, що спадкові права подружжя характеризуються такими спеціальними ознаками: спадкові права подружжя виникають тільки у осіб, що перебувають в зареєстрованому шлюбі; окремі спадкові права подружжя можуть бути реалізовані лише спільно обома членами подружжя; особливості здійснення окремих спадкових прав подружжя визначається наявністю/відсутністю режиму спільної власності на майно, посттанативна доля якого визначається; смерть одного з подружжя завжди має юридичний вплив на здійснення спадкових прав іншим незалежно від наявності заповіту; існування шлюбу на момент смерті першого з подружжя; смерть лише обох членів подружжя є підставою для виникнення прав у спадкоємців за заповітом подружжя; окремі спадкові права забезпечують єдність та схоронність спільного майна подружжя, а також можливість його використання тим із подружжя, хто пережив іншого (складення спільного заповіту подружжям).

За критерієм юридичного значення факту смерті спадкодавця для виникнення, зміни та припинення відповідних прав розроблена класифікація спадкових прав подружжя на такі групи: 1) спадкові права подружжя, що виникають за життя спадкодавця і для яких смерть є правоприпиняючим та/або правозмінюючим фактом; 2) спадкові права подружжя, для яких смерть спадкодавця є правопороджуючим фактом або передумовою їх виникнення.

Визначено, що спадковими правами подружжя є наступні: право подружжя на укладення спільного заповіту подружжя та право користуванням спадковим майном після смерті одного з подружжя; право того з подружжя, який пережив спадкодавця, на спадкування за законом в якості спадкоємця першої черги; право на отримання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя у разі смерті одного з них; право володіння та користування майном спадкодавця, що є складовою спадщини відповідно до заповіту подружжя.

Доведено, що гарантії спадкових прав подружжя діють за умови перебування осіб у зареєстрованому шлюбі; у випадку припинення шлюбу спільний заповіт подружжя припиняється. Також аргументовано, що за життя обох членів подружжя, вони мають право на зміну спільного заповіту: кожен з них має право відмовитися від нього. Спільна заява про часткову зміну або відмова в цілому підлягають нотаріальному посвідченню. У випадку відмови одного або обох з подружжя від спільного заповіту – він автоматично припиняє свою дію.

Встановлено характерні ознаки та поняття спільного заповіту подружжя. Запропоновано у межах наявного Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень започаткувати Реєстр шлюбних договорів. Це повинно дати можливість нотаріусам перевіряти наявність чи відсутність шлюбного договору в особи, яка звертається за вчиненням нотаріальної дії щодо майна, а також можливу зміну правового режиму майна, що, на перший погляд, перебуває у спільній сумісній власності подружжя.

Внесено пропозицію щодо запровадження двоетапної процедури посвідчення спільного заповіту подружжя для випадків, коли один з них є учасником бойових дій та/або перебуває в зоні активних бойових дій в складі Збройних Сил України, Національної гвардії України або добровольчого формування територіальної громади тощо.

Аргументовано, що за умови складення спільного заповіту подружжя особи, які мають право на обов'язкову частку у спадщини після смерті другого з подружжя, який пережив першого, не повинні обмежуватися у здійсненні своїх

прав до смерті другого з подружжя. Вони повинні спадкувати в загальному порядку відповідно до ст. 1241 ЦК України.

Внесено пропозицію по розширенню заповідальних можливостей подружжя щодо визначення умов спадкування та черговості закликання до спадкування, можливості зняття заборони відчуження спільного майна та розпорядження ним в односторонньому порядку тим із подружжя, хто пережив іншого у зв'язку з складними життєвими обставинами або непереборною силою, неможливості за жодних обставин змінити в односторонньому порядку складу спадкоємців чи черговість закликання до спадкування тим із подружжя, хто пережив іншого.

Обґрунтовано необхідність передбачити можливість судового розгляду та вирішення питань, пов'язаних із наданням дозволу другому з подружжя на розпорядження майном, що є предметом спільного заповіту, у випадку складних життєвих обставин або форс-мажору (війни, необхідності коштів на лікування тощо), як складової права на спільне визначення посттанативної долі спадкового майна на користь інтересів подружжя.

Доведено, що медіація як позасудова примирна процедура є ефективним способом захисту спадкових прав, які стосуються вирішення посттанативної долі майна.

Проаналізовано особливості здійснення спадкових прав одним з подружжя, який пережив іншого за відсутності спільного заповіту подружжя. Обґрунтована необхідність внесення змін у законодавство щодо можливості обчислення строків у цивільних правовідносинах годинами та хвилинами.

Визначено суб'єктивні умови вчинення нотаріального провадження з видачі свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, яке видається в разі смерті одного з подружжя. Звернено увагу на розширений перелік таких умов і важливість їх установлення, а також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного нотаріального законодавства.

Запропоновано внесення змін до Цивільного кодексу України, Сімейного кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, підзаконних нормативних актів.

Ключові слова: спадкове право, спадкові правовідносини, спадкові права, спадкові права подружжя, гарантії прав, спадкування, спадкодавець, заповідач, подружжя, шлюб, шлюбний договір, спадкове майно, заповіт, спільний заповіт подружжя, учасник бойових дій, активні бойові дії, війна, смерть, спадкоємець, обов'язкова частка, нотаріальне провадження, нотаріальне посвідчення, свідоцтво.

SUMMARY

Sus Y. S. Rights of inheritance of spouses. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for the Ph. D. degree majoring in 081 Law. – Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law of Khmelnytskyi region council, city of Khmelnytskyi, 2022.

The dissertation is a comprehensive scientific study of the rights of inheritance of spouses, during which the genesis of the formation of the rights of inheritance of spouses has been studied, the essence and content of the rights of inheritance of spouses and a number of related concepts have been clarified. The author's definitions of the terms "rights of inheritance" and "rights of inheritance of spouses" have been formulated. A number of legislative proposals have been developed regarding the exercise of rights of inheritance by spouses both during the lifetime of both of them, and after the death of one of them.

According to the results of the dissertation research, it was established that the process of formation and development of the inheritance legal relations of spouses on the territory of Ukraine can be divided into the following stages: 1) the formation of

inheritance law in the days of Kyivan Rus (IX-XIII centuries); 2) separation of the inheritance rights of the wife as an independent subject of inheritance legal relations in the Lithuanian-Polish era and during the time of the Polish-Lithuanian Commonwealth, including on the territory of the Hetman region (XIV-XVII centuries); 3) a period of partial remission in the process of establishing the wife's inheritance rights as an independent subject (eighteenth-nineteenth centuries); 4) establishment of the institution of inheritance rights for spouses (XX century); 5) development of the institution of inheritance rights of spouses (end of the 20th - beginning of the 21st century to the present).

A conclusion was made that inheritance law, the subject of which is the regulation of inheritance legal relations, extends its normative influence to the relations arising in connection with the determination of the post-mortem fate of property (property rights and obligations), and not only the order and conditions of such a transition after the death of the owner such property. A number of inheritance rights belonging to the subject of inheritance law arise before the death of a person (for example, the right to make a will).

General and special characteristics of the rights of inheritance of spouses are evidenced. General characteristics of the rights of inheritance of spouses: they are inalienable; the main legal fact that determines the occurrence, change or termination of these rights is the death of the testator; may arise during the life of the testator, but the major part of them are carried out after the latter's death; they are closely related to the right of ownership; implementing them, the subjects determine the post-mortgage fate of property (property rights and obligations) in inseparable unity; the exercise of such rights is closely related to legal succession. It was established that the rights of inheritance of spouses are characterized by the following special features: the inheritance rights of spouses arise only in persons who are in a registered marriage; separate inheritance rights of spouses can be exercised only jointly by both spouses; the specifics of the exercise of individual inheritance rights of spouses is determined by the presence/absence of a regime of joint property ownership, which post-mortgage fate is determined; the death of one of the spouses always has a legal effect on the

exercise of inheritance rights by the other, regardless of the existence of a will; the existence of a marriage at the time of the death of the first spouse; the only death of both spouses is the basis for the appearance of rights of the heirs under the will of the spouses; separate inheritance rights ensure the unity and safety of the joint property of the spouses, as well as the possibility of its use by the spouse who survived the other (making a joint will for the spouses). Based on the criteria of the legal significance of the fact of the testator's death for the emergence, change and termination of the respective rights, a classification of the rights of inheritance of the spouses was developed into the following groups: 1) the rights of inheritance of the spouses that arise during the life of the testator and for which death is a right-terminating and/or law-changing fact; 2) rights of inheritance of spouses, for which the death of the testator is the right-generating factor or a prerequisite for their occurrence.

It was determined that the rights of inheritance of spouses are the following: the right of spouses to conclude a joint will of spouses and the right to use the inherited property after the death of one of the spouses; the right of the spouse who survived the testator to inherit according to the law as the heir of the first line; the right to receive a certificate of ownership of a share in the joint property of the spouses in the event of the death of one of them; the right to own and use the property of the testator, which is part of the inheritance in accordance with the will of the spouses.

It has been proven that the guarantees of the rights of inheritance of spouses are effective provided that the persons are in a registered marriage; and in case of termination of the marriage, the joint will of the spouses is terminated. It is also argued that during the lifetime of both spouses, they have the right to change the joint will: each of them has the right to refuse it. A joint application for a partial change or refusal as a whole is subject to notarization. If one or both of the spouses rejects the joint will, it automatically ceases to be valid.

Specific features and concepts of a joint will of spouses have been established. It is proposed to launch a Register of Marriage Contracts within the existing State Register of Property Rights to immovable property and their encumbrances. This should enable notaries to check the presence or absence of a marriage contract in a

person applying for a notarial act regarding property, as well as a possible change in the legal regime of property that, at first glance, is jointly owned by the spouses.

A proposal was made to introduce a two-stage procedure for certifying a joint will of spouses in cases where one of them is a participant in hostilities and/or is in an active hostilities zone as part of the Armed Forces of Ukraine, the National Guard of Ukraine or the Voluntary Formation of a Territorial Community.

It is argued that subject to drawing up a joint will of the spouses, persons who have the right to a mandatory share in the inheritance after the death of the second spouse who survived the first should not be limited in exercising their rights until the death of the second spouse. They must inherit in the general manner in accordance with Art. 1241 of the Civil Code of Ukraine.

A proposal was made to expand the testamentary possibilities of spouses regarding the determination of the conditions of inheritance and the order of calling for inheritance, the possibility of cancellation the ban on the alienation of joint property and its unilateral disposal to those spouses who survived the other due to the impossibility under any circumstances to unilaterally change the composition of the heirs or the sequence of calling for inheritance to the spouse who survived the other.

The need to provide for the possibility of a court hearing and the resolution of issues related to granting permission to the other spouse to dispose of property that is the subject of a joint will, in the case of difficult life circumstances or force majeure (war, the need for funds for treatment, etc.), as a component the right to joint determination of the post-natal fate of the inheritance in favor of the interests of the spouses.

It has been proven that mediation as an out-of-court conciliation procedure is an effective method of protection of inheritance rights related to the decision of the post-mortem fate of property.

The peculiarities of the exercise of inheritance rights by one of the spouses who survived the other in the absence of a joint will of the spouses are analyzed. Arguments for the necessity to amend the legislation regarding the possibility of calculating terms in civil legal relations in hours and minutes has been presented.

The subjective conditions of notarial proceedings for the issuance of certificate of right of ownership of the share in the common property of the spouses issued in the event of the death of a spouse was determined. Attention is drawn to an expanded list of these conditions and the importance of their establishment, as well as formulated proposals to improve current notary legislation.

It has been proposed to make amendments to the Civil Code of Ukraine, the Family Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, subordinate regulatory.

Key words: inheritance law, hereditary legal relations, inheritance rights, rights of inheritance of spouses, guarantees of rights, inheritance, testator, testator, spouses, marriage, marriage contract, inheritance, will, joint will of spouses, participant in hostilities, active hostilities, war, death, heir, compulsory share, notarial proceedings, notarial certificate, certificate.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Сусь Ю.С. До питання про спадкування майна подружжя за наявності шлюбного договору. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. №4. С. 81-86. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/13.pdf>.

2. Sus Yuliya Legal regime of jewels as an object of joint ownership of the spouses. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. №12. С. 29-34. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/12/5.pdf>.

3. Sus Yuliya Theoretical and legal analysis of determining the volume of inheritance property of spouses and persons legally equalized to spouses *Інтернаука, серія «Юридичні науки»*. 2021. №9 (43). С. 72-80. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16349946991522.pdf>.

4. Сусь Ю.С. Система гарантій спадкових прав подружжя. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 5 (41), vol. 2. С. 148-155. URL: <http://kelmczasopisma.com/ua/jornal/62>.

5. Sus Yuliya Secret will: theoretically-legal nature and ways of «enriching» domestic legal regulation. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 42-45. URL: http://lsej.org.ua/4_2018/12.pdf.

6. Сусь Ю.С. Суб'єктивні умови вчинення нотаріального провадження по видачі свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, яке видається в разі смерті одного з подружжя. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №4. С. 29-33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_4_7.

7. Сусь Ю. С. Актуальні питання відкриття нотаріального провадження по видачі свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, яке видається в разі смерті одного з подружжя. Цивілістична процесуальна думка. 2017. № 1. С. 38-42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tsprv_2017_1_11.

8. Сусь Ю.С. Щодо питання про сутність спадкових правовідносин подружжя. *Збірник тез XXVI щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави»* (м. Хмельницький, 12 березня 2022 року). Хмельницький : Хмельницький університету управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 50-52.

9. Сусь Ю.С. До питання про поняття спадкового права. *Матеріали наук.-практ. конф., присв. 100-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук В.П. Маслова «Доктрина приватного права: традиції та сучасність»* (м. Харків, 04 лютого 2022 року). Харків, Право, 2022. С. 489-494.

10. Сусь Ю.С. Можливість використання досвіду Австрійської Республіки щодо електронного документування нотаріальної діяльності в Україні. *Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання юридичної теорії та практики: наукові дискусії»* (м. Харків, 03-04 грудня 2021 року). Харків, 2021.

11. Сусь Ю.С. Презумпція спільної сумісної власності подружжя: можливість спростування. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Права та обов'язки людини у сучасному світі»* (м. Одеса, 12-13

листопада 2021 року). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С. 55-58.

12. Сусь Ю.С. Спадковий договір як ефективний спосіб оформлення спадкових прав подружжя за життя обох з подружжя. *Міжнародна науково-практична конференція «Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє»*. (м. Харків, 05-06 листопада 2021 року). Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2021. Ч.2. С. 47-51.

13. Сусь Ю.С. Актуальні питання закріплення на конституційному рівні гарантій спадкових прав подружжя. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: «Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування»* (м. Запоріжжя, 22-23 жовтня 2021 року). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2021. С. 64-67.

14. Сусь Ю.С. Актуальні питання нотаріального посвідчення заяви-згоди іншого з подружжя на укладення правочину як одна з форм нотаріальної охорони спільної сумісної власності подружжя. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Юридична наука: виклики і сьогодення»* (м. Одеса, Україна, 11-12 червня 2021 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С. 45-49.

15. Сусь Ю.С. До питання про спадкування майна подружжя за наявності шлюбного договору. *Збірник тез XXV щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави»* (м. Хмельницький, 18 лютого 2021 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 63-64.

16. Сусь Ю.С. Завещательная правоспособность несовершеннолетних и совместное завещание супругов. *Материалы Республиканской научно-практической конференции с международным участием «Актуальные проблемы защиты прав несовершеннолетних на современном этапе»*, Минск / Редкол.: Т.С. Таранова (отв. ред.) [и др.]. Минск: РИВШ, 2020. С. 103-107.

17. Сусь Ю.С. Особливості розпорядження майном, що є предметом заповіту подружжя, після смерті одного з них. *Збірник тез Міжнародної наукової конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання» «Актуальні проблеми юридичної науки»*. (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2019. С. 302-305.

18. Сусь Ю.С. До питання гарантій спадкових прав подружжя. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки»*. (м. Харків, 20-21 вересня 2019 року). Х., 2019 рік. С. 67-70.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	15
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВА ПРИРОДА СПАДКОВИХ ПРАВ ПОДРУЖЖЯ	29
1.1 Виникнення та розвиток спадкових прав подружжя	29
1.2. Поняття та сутність спадкових прав подружжя	49
1.3 Класифікація спадкових прав подружжя	68
Висновки до розділу 1	82
РОЗДІЛ 2. ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТ СПАДКОВИХ ПРАВ ПОДРУЖЖЯ	86
2.1. Гарантії спадкових прав подружжя.	86
2.2 Загальні засади здійснення та захисту спадкових прав подружжя	101
2.3. Спільний заповіт подружжя як спосіб здійснення спадкових прав подружжя на прижиттєве розпорядження спільним майном	117
Висновки до розділу 2	132
РОЗДІЛ 3. ОФОРМЛЕННЯ СПАДКОВИХ ПРАВ ПОДРУЖЖЯ	135
3.1 Способи оформлення волевиявлення щодо розпорядження майном подружжя за життя на випадок смерті	135
3.1.1 Оформлення спільного заповіту подружжя	135
3.1.2. Оформлення спадкового договору подружжям	151
3.2. Оформлення спадкових прав подружжя після смерті одного з подружжя	161
3.2.1. Право на вступ в спадщину пережившого з подружжя: способи його оформлення	161
3.2.2. Право на отримання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, після смерті одного з подружжя	183
3.2.3. Спадкові права одного з подружжя після смерті другого за наявності спільного заповіту: способи їх оформлення	206
Висновки до розділу 3	214
ВИСНОВКИ	218
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	226
ДОДАТКИ	258

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

КУ –	Конституція України
ЦКУ –	Цивільний кодекс України
СКУ –	Сімейний кодекс України
ЦПКУ –	Цивільний процесуальний кодекс України
ЗКУ –	Земельний кодекс України
ВС –	Верховний Суд
ВСУ –	Верховний Суд України
ВССУ –	Вищий спеціалізований суд України
КМУ –	Кабінет Міністрів України
ЄС –	Європейський Союз

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розвиток сімейних відносин та виникнення права власності викликають потребу знайти відповідь на питання щодо долі майна, що залишається після смерті особи. Безперечно, і в підтримці, і в забезпеченні належного рівня життя людини суттєву роль відіграє майно, що залишається у спадщину після смерті близьких осіб. Кожне нове покоління уже не починає життя спочатку, а продовжує розвивати раніше набуте, прагне до його примноження. Особливої актуальності це питання набуває, коли постає потреба спільного визначення членами сім'ї посттанативної долі їх майна.

Майнові відносини подружжя є основою існування сім'ї, виконання нею свого призначення і комплексу функцій як осередку суспільства, навіть після смерті одного з подружжя. Але при цьому необхідно зважати на те, що відносини подружжя, що виникають з приводу спільного майна подружжя, є саме тією сферою сімейних відносин, яка частіше за інших регулюється не тільки сімейним, але і цивільним законодавством, в силу включення відносин власності в предмет цивільно-правового регулювання. Саме тому постійне вдосконалення та приведення їх до сумних та подекуди трагічних реалій життя сьогодні має бути спрямовано на стимулювання стабільності сімейних відносин, максимальне виключення ризиків порушення прав і законних інтересів учасників суспільних відносин навіть після смерті одного з них та нейтралізацію поведінки учасників цих відносин, яка може бути спрямована на фізичне чи моральне руйнування сім'ї.

Соціальною передумовою для виникнення спадкових прав подружжя є внутрішня необхідність людини у створенні сім'ї, акумуляції певних активів протягом життя та забезпечення передачі таких активів після смерті найближчим та найріднішим людям. Саме до таких людей належить інший із подружжя, який протягом всього періоду проживання двох осіб у такій формі соціального об'єднання як шлюб забезпечував можливість та/або приймав безпосередню участь в акумулюванні зазначених активів. Наявність в іншого із подружжя

права на спадкування спільного майна, що набувалось протягом життя ним та померлим, є соціально виправданим та справедливим правом, що повинно забезпечуватись та гарантуватись законом.

Постійне вдосконалення суспільних відносин між чоловіком та дружиною має бути спрямоване на сприяння стабільності сімейних відносин, усунення ризику порушення прав і законних інтересів суспільних відносин, нейтралізацію поведінки учасників цих відносин, спрямованих на руйнування сім'ї. З огляду на це, надання подружжю можливості спільно визначати долю спільно набутого майна є важливою складовою зміцнення інституту сім'ї, адже майнові правовідносини подружжя є основою для існування сім'ї, реалізації її соціального призначення і низки функцій як основи суспільства.

Варто констатувати, що у сучасній вітчизняній юридичній доктрині фактично відсутні комплексні дослідження проблематики спільного визначення посттанативної долі майна подружжям, що зумовлює актуальність теми даного дисертаційного дослідження.

Так основна увага дослідників тривалий час була зосереджена на індивідуальному спадкуванні, що було предметом наукової уваги таких авторів, як Б. С. Антімонов, В. В. Баранкова, О. О. Бичківський, Т. В. Боднар, М. В. Бориславська, Л. К. Буркацький, С. М. Братусь, В. І. Борисова, А. С. Довгерт, О. В. Дзера, В. К. Дроніков, М. М. Дякович, І. В. Жилінкова, І. М. Завгородня, Ю. О. Заїка, О. С. Іоффе, О. М. Калітенко, В. І. Кисіль, Л. В. Козловська, В. М. Коссак, О. О. Красавчиков, О. Д. Крупчан, О. В. Кохановська, І. О. Костяшкін, О. Є. Кухарєв, І. М. Кучеренко, Т. В. Курило, В. В. Луць, Н. С. Кузнєцова, Л. В. Лещенко, Р. А. Майданик, Г. К. Матвеєв, О. О. Мережко, О. І. Нелін, П. С. Нікітюк, Я. В. Новохатська, Н. М. Оксанюк, Е. А. Писарева, О. О. Підпригора, О. А. Підпригора, З. В. Ромовська, Є. О. Рябоконь, В. І. Серебровський, М. О. Стефанчук, О. І. Харитонова, Є. О. Харитонов, Ю. С. Червоний, Т. Д. Чепіга, О. Ю. Черняк, Р. Б. Шишка, Я. М. Шевченко, Г. Ф. Шершеневич та інші.

Лише окремі аспекти правового регулювання спадкових відносин між подружжям висвітлюються в монографічних та дисертаційних працях вітчизняних учених: Т. О. Ариванюк, М. В. Бондарєвої, В. А. Ватраса, Д. Ю. Донцова, І. В. Жилінкової, О. О. Кармази, А. Ю. Кірик, О. М. Нікітюк, О. П. Печеного, Х. З. Пицик, І. В. Спасибо-Фатєєвої, О. О. Ульяненко, І. Я. Федорович, С. Я. Фурси, Є. І. Фурси, В. А. Чуловського, О. А. Явор та інших. Не зменшуючи значення здобутків вказаних вище дослідників зазначимо, що питання виникнення та здійснення спадкових прав подружжя через призму цивільного та нотаріального процесу потребують поглибленого наукового вивчення у межах окремого дослідження.

Існуючий стан теоретичного осмислення досліджуваних проблем не є достатнім для того, щоб стати теоретичним підґрунтям для прогресивних змін в спадковому законодавстві в частині спадкових прав подружжя. На сьогодні не сформована наукова позиція щодо поняття та змісту спадкових правовідносин та спадкових прав подружжя. Багато в чому це обумовлено і відсутністю єдиного розуміння таких фундаментальних категорій, як спадкове право та спадкові правовідносини. Тому відсутній не тільки ефективний механізм здійснення прижиттєвих спадкових прав подружжя, а й можливість зміни тим із подружжя, який пережив іншого посттанативного розпорядження за умови настання складних життєвих обставин.

Більше того, у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, активна фаза якої розпочалась 24 лютого 2022 року, на жаль, продовжувати жити у звичному майновому середовищі та і взагалі жити, як раніше, наші співвітчизники не можуть.

Буремні події сьогодення, війна в нашій країні призвели до того, що багато людей втратили те майно, на яке розраховували, як на житло [150] чи джерело прибутку [11]. Очевидно, що більшість українців не прогнозувала і не могла їх прогнозувати, а якби знала про них наперед, вочевидь, висловила б свою волю щодо посттанативної долі свого майна інакше.

З огляду на вищевказане доводиться констатувати, що як тільки у вітчизняній науці з'являються системні дослідження пов'язані зі сферою спадкового права, а також з акцентом саме на спадкових правах подружжя, то в силу об'єктивних причин з'являється необхідність швидкого перегляду існуючих ідей та/або поглядів, пошуку нових варіантів та способів вирішення проблем, про існування яких до 24 лютого 2022 року ніхто у такому масштабі не міг і подумати.

Військова агресія російської федерації проти України спричинила істотні та різкі зміни у всіх сферах, у тому числі й у спадкових правовідносинах. Вважаємо, що сьогодні першочерговим завданням на теоретичному та практичному рівнях є врахування цих змін та пошук способів вирішення проблем, які виникли; пристосування життя громадян до жорстоких реалій та сприяння у реалізації закріплених на конституційному рівні прав і обов'язків, у тому числі і спадкових.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що дослідження спадкових прав подружжя було і є надзвичайно актуальним, має важливе теоретичне та практичне значення, що і зумовило доцільність його проведення на рівні даного дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації затверджена (протокол № 3 від 29 жовтня 2018 року) вченою радою Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова та узгоджується з темою кафедри цивільного права та процесу Університету на 2017–2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова на 2017–2026 роки «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» (державний реєстраційний номер 01178U000103).

Мета і завдання дисертації. Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі ґрунтовного аналізу доктринальних джерел, положень вітчизняного та

зарубіжного спадкового права, узагальнення практики його застосування, визначити сутність та зміст спадкових прав подружжя, особливості їх здійснення та захисту, а також розроблення науково-теоретичних пропозицій для вирішення проблемних питань у сфері правового регулювання відповідних правовідносин.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконати такі **завдання**:

- охарактеризувати становлення та розвиток спадкових прав подружжя в Україні;
- встановити поняття спадкових прав, які складають зміст спадкових правовідносин подружжя;
- розробити класифікацію спадкових прав подружжя ;
- охарактеризувати спадкові права саме подружжя, тобто як такі, що їх мають і можуть здійснювати тільки спеціальні суб'єкти (подружжя);
- з'ясувати гарантії спадкових прав подружжя;
- виокремити характерні ознаки спільного заповіту подружжя як особливого виду заповітів;
- охарактеризувати особливості оформлення та здійснення спадкових прав подружжя;
- напрацювати порядок оформлення та здійснення спадкових прав тим з подружжя, який пережив іншого за наявності спільного заповіту;
- проаналізувати проблеми правозастосування у сфері здійснення та захисту спадкових прав подружжя;
- встановити правові механізми здійснення та захисту спадкових прав подружжя.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини, що виникають у зв'язку з необхідністю визначення посттанативної долі спільного майна осіб, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, а також розпорядження ним тим із подружжя, хто пережив померлого подружжя.

Предметом дослідження є вітчизняні нормативно-правові та міжнародно-правові акти, які регулюють питання спадкових прав подружжя, правозастосовча та нотаріальна практика, доктринальні джерела.

Методологія дослідження. Для вирішення окреслених вище завдань і досягнення поставленої мети було використано комплекс філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання, кожен з яких дав змогу об'єктивно й всебічно дослідити предмет даного дисертаційного дослідження. Це історичний метод, метод системно-структурного аналізу, формально-логічний метод, порівняльно-правовий метод, метод догматичного (логічного) аналізу і тлумачення правових норм тощо.

Застосування *історичного методу* дослідження правових явищ дозволило проаналізувати виникнення та етапи становлення спадкових правовідносин подружжя на території України, з'ясувати момент виникнення інституту спадкових прав подружжя, а також порівняти спадкові права чоловіків та жінок (*підрозділ 1.1*), проаналізувати етимологію понять «спадкування», «спадкове право», «спадкування подружжям» їх ознак та змісту (*підрозділи 1.1, 1.2*). Метод *системно-структурного аналізу* дозволив серед іншого дослідити поняття, зміст спадкових правовідносин в цілому, їх ознак (*підрозділ 1.2.*), поняття, ознаки, критерії класифікації спадкових прав подружжя, а також гарантій спадкових прав подружжя (*підрозділи 1.2, 1.3, 2.1*). *Формально-логічний метод* було використано для побудови структури дисертаційної роботи, викладу основних положень дисертаційного дослідження, формулювання визначень, виявлення особливостей оформлення спадкових прав подружжя за життя обох з них, а також після смерті одного з подружжя, обґрунтування висновків та пропозицій до вдосконалення чинного законодавства шляхом викладення статей цивільного кодексу та інших актів законодавства у нових редакціях або доповнення цих актів новими положеннями. Через призму даного методу проаналізовано цивільне законодавство у досліджуваній сфері та практику його застосування (*підрозділи 2.2, 2.3, 3.1.1, 3.1.2, 3.2.1, 3.2.2, 3.2.3*). *Порівняльно-правовий метод* застосовано для дослідження механізму здійснення спадкових прав подружжя (*підрозділ 2.2*), для дослідження практики регламентації спадкових прав подружжя та укладання спільних заповітів подружжя у зарубіжних країнах (*підрозділи 2.2, 2.3, 3.1*). Формулювання висновків і пропозицій щодо

вдосконалення чинного законодавства, які містяться у дисертації, зроблено за допомогою методу *догматичного (логічного) аналізу і тлумачення правових норм (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1.1, 3.1.2, 3.2.1, 3.2.2, 3.2.3).*

Нормативною основою дисертаційного дослідження стали Конституція України та інші нормативно-правові акти України, постанови та роз'яснення вищих судових інстанцій, матеріали судової практики та судової статистики, а також законодавство окремих зарубіжних країн.

Теоретичним підґрунтям даної роботи є наукові праці у галузі конституційного права, цивільного, сімейного та спадкового права, теорії держави та права, цивільного та нотаріального процесу, а також роботи з інших галузей права.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній науці цивільного права проведено комплексне дослідження спадкові права подружжя. У результаті дослідження сформульовано низку нових положень, висновків і пропозицій, а саме:

уперше:

1) з'ясовано, що спадкові права подружжя як правовий інститут сформувалися лише в XX столітті. Виділено наступні етапи становлення та розвитку спадкових правовідносин за участю подружжя: 1) становлення спадкового права в добу Київської Русі (IX-XIII ст.); 2) виокремлення спадкових прав дружини як самостійного суб'єкта спадкових правовідносин в Литовсько-Польську добу та за часів Речі Посполитої, в т.ч. на території Гетьманщини (XIV-XVII ст.); 3) період часткової ремісії в процесі становлення спадкових прав дружини як самостійного суб'єкта (XVIII-XIX ст.); 4) становлення інституту спадкових прав подружжя (XX ст.); 5) розвиток інституту спадкових прав подружжя (кін. XX- поч. XXI ст. по теперішній час);

2) виділено дві групи ознак спадкових прав подружжя: загальні (вони є невідчужуваними; основним юридичним фактом, що визначає виникнення, зміну або припинення цих прав, є смерть особи спадкодавця; можуть виникати за життя спадкодавця, але більшість з них здійснюється після смерті останнього;

вони тісно пов'язані з правом власності; здійснюючи їх, суб'єкти визначають посттанативну долю майна (майнових прав та обов'язків) в нерозривній єдності; здійснення таких прав тісно пов'язане з правонаступництвом) та спеціальні (спадкові права подружжя виникають тільки у осіб, що перебувають в зареєстрованому шлюбі; окремі спадкові права подружжя можуть бути реалізовані лише спільно обома членами подружжя; особливості здійснення окремих спадкових прав подружжя визначається наявністю/відсутністю режиму спільної власності у майна, посттанативна доля якого визначається; смерть одного з подружжя завжди має юридичний вплив на здійснення спадкових прав іншим незалежно від наявності заповіту; існування шлюбу на момент смерті першого з подружжя; смерть лише обох членів подружжя є підставою для виникнення прав у спадкоємців за заповітом подружжя; окремі спадкові права забезпечують єдність та схоронність спільного майна подружжя, а також можливість його використання тим із подружжя, хто пережив іншого (складення спільного заповіту подружжям). сформульовано дефініцію спадкових прав подружжя як закріплених нормами цивільного права правомочностей разом або окремо кожної з осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі (подружжя) щодо розпорядження майном, що належать їм на праві особистої приватної та/або спільної сумісної власності, на випадок смерті одного з подружжя, а також правомочності, пов'язані із переходом до того із подружжя, хто пережив померлого майна другого з подружжя);

3) сформульовано дефініцію спадкових прав подружжя як закріплених нормами цивільного права правомочностей разом або окремо кожної з осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі (подружжя) щодо розпорядження майном, що належить їм на праві спільної власності, на випадок смерті одного з подружжя, а також правомочностей, пов'язаних із переходом до того із подружжя, хто пережив померлого, майна другого з подружжя;

4) запропоновано класифікувати спадкові права подружжя за таким критерієм, як юридичне значення факту смерті спадкодавця для виникнення зміни та припинення відповідних прав, за яким їх диференційовано на: 1) такі,

що виникають за життя спадкодавця і для яких смерть є правоприпиняючим та правозмінюючим фактом: право на складення заповіту кожним із подружжя щодо належного на праві особистої приватної власності майна та щодо частки в спільному майні; право на складання спільного заповіту подружжя щодо майна, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності; право того із подружжя, хто складає заповіт, на визначення в ньому заповідального відказу; право на укладення подружжям спільно або кожним із подружжя окремо спадкового договору); 2) такі, для яких смерть спадкодавця є правопороджуючим фактом або передумовою їх виникнення (право на спадкування за законом (як спадкоємець першої черги); право відмовитися від прийняття спадщини; право володіння та користування майном спадкодавця, що є складовою спадщини відповідно до заповіту подружжя; право на обов'язкову частку у спадковому майні, незалежно від змісту заповіту, у випадку непрацездатності одного з подружжя);

5) визначено перелік спеціальних спадкових прав подружжя, до яких віднесено: право подружжя на укладення спільного заповіту подружжя, право користуванням спадковим майном після смерті одного з подружжя; право того з подружжя, який пережив спадкодавця, на спадкування у першу чергу за законом; право на отримання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя у разі смерті одного з них; право володіння та користування майном спадкодавця, що є складовою спадщини відповідно до заповіту подружжя;

6) доведено, що гарантії спадкових прав подружжя діють лише за умови перебування осіб у зареєстрованому шлюбі і заповіт подружжя припиняється у випадку припинення шлюбу або відмови одного з подружжя від спільного заповіту за життя обох з подружжя;

7) запропоновано впровадити спеціальну процедуру посвідчення спільного заповіту подружжя для випадків, коли один з подружжя є учасником бойових дій в складі Збройних Сил України, Національної гвардії України, добровольчого формування територіальної громади тощо;

8) обґрунтовано необхідність передбачити можливість судового розгляду та вирішення питань, пов'язаних із наданням дозволу другому з подружжя на розпорядження майном, що є предметом спільного заповіту, у випадку складних життєвих обставин або форс-мажору (війни, необхідності коштів на лікування тощо), як складової права на спільне визначення посттанативної долі спадкового майна на користь інтересів подружжя;

9) запропоновано ввести в нотаріальне діловодство спеціальні свідоцтва для оформлення прав того з подружжя, хто пережив іншого, на володіння та користування майном, що є предметом спільного заповіту подружжя;

удосконалено:

10) поняття спадкових правовідносин, під якими розуміються врегульовані нормами спадкового права відносини, що виникають між особами, юридично заінтересованими у визначенні посттанативної долі майна, з однієї сторони та державою (в особі її уповноважених суб'єктів: органів Державної реєстрації актів цивільного стану, нотаріату тощо) з іншої щодо переходу майна (майнових прав і обов'язків) після настання смерті його власника до інших осіб;

11) позицію, що спадкові права, які складають зміст спадкових правовідносин (в т.ч. спадкові права подружжя) включають правомочності, що виникають та можуть здійснюватися за життя спадкодавця (спадкодавців) та спрямовані на визначення постанативної долі майна;

12) поняття «спільний заповіт подружжя», під яким пропонується розуміти особливий вид заповіту, що містить спільне розпорядження осіб, які перебувають у зареєстрованому згідно з чинним законодавством шлюбі на випадок їх смерті щодо посттанативної долі майна, що є спільною власністю подружжя;

13) пропозиції щодо розширення заповідальної можливості подружжя, зокрема в частині визначення умов спадкування та черговості закликання до спадкування, а також щодо можливості зняття заборони відчуження спільного майна та розпорядження ним в односторонньому порядку тим із подружжя, хто пережив іншого, у зв'язку зі складними життєвими обставинами або форс-

мажором (війною, необхідністю коштів на лікування тощо), та, наприклад, навпаки щодо неможливості за будь-яких обставин зміни в односторонньому порядку тим із подружжя, хто пережив іншого, складу спадкоємців чи черговості закликання до спадкування;

отримали подальший розвиток:

14) твердження про неможливість включення до заповіту подружжя будь-якого іншого майна, крім того, що належить останнім на праві спільної власності;

15) пропозиція розробити Реєстр шлюбних договорів та інтегрувати його в наявний Державний реєстр речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень;

16) висновок про те, що у випадку наявності спільного заповіту подружжя до осіб, які мають право на обов'язкову частку спадщини, право володіння та користування нею переходить після смерті першого з подружжя. Право на розпорядження цією обов'язковою часткою у спадщині виникає після смерті другого з подружжя. Якщо таку частку можна виокремити, то за згодою сторін особам, які мають право на обов'язкову частку у спадщини може бути передано право на розпорядження нею після смерті першого з подружжя;

Розроблено і обґрунтовано конкретні пропозиції щодо внесення змін в ст. 1243 ЦКУ, ч. 2 ст. 57 СКУ, ч. 3 ст. 293 ЦПКУ, глави 3 та 5 розділу II Порядку вчинення Нотаріальних дій нотаріусами України, п. 3 постанови КМУ «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» від 28 лютого 2022 р. № 164 тощо.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Теоретичні та прикладні висновки і рекомендації дисертаційного дослідження можуть бути використані:

– у науково-дослідній роботі – як основа для подальшого поглибленого наукового дослідження теоретичних та практичних аспектів здійснення спадкових прав подружжям та їх захисту;

– у правотворчій діяльності – для вдосконалення чинного цивільного, сімейного та нотаріального законодавства в частині регулювання спадкових правовідносин подружжя;

– у правозастосовчій діяльності – положення дисертаційного дослідження сприятимуть забезпеченню єдності розуміння і правильного застосування норм, що регулюють спадкові права подружжя під час розгляду судами спадкових справ;

– у освітній діяльності – під час викладання навчальних дисциплін «Цивільне право», «Спадкове право», «Сімейне право» (Акт про реалізацію результатів наукових досліджень Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова від 27 липня 2022 року (Додаток Б)).

Практичне значення сформульованих у даній дисертаційній роботі положень, висновків та пропозицій полягає також і в тому, що отримані результати можуть бути використані державними та приватними нотаріусами України, працівниками органів юстиції, адвокатами та адвокатськими об'єднаннями, спеціалістами юридичних підприємств, установ, організацій усіх форм власності як положення рекомендаційного характеру.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, містить отримані автором нові результати в галузі науки цивільного права, які дозволяють підвищити ефективність механізмів спадкування за заповітом і за законом другим з подружжя, а також тих механізмів, які можуть здійснюватись за життя спадкодавця (спадкодавців) та будуть спрямовані на визначення посттанативної долі майна. Усі сформульовані положення та висновки є авторськими. Наукова новизна одержаних результатів конкретизується в основних положеннях та висновках, які виносяться на захист даного дисертаційного дослідження.

Апробація результатів дисертації. Тези дисертації, ідеї та окремі висновки апробовано як доповіді на конференціях і симпозіумах міжнародного та національного рівнів: на XXVI щорічній звітній науковій конференції «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 12 березня 2022 року); на міжнародній науково-практичній конференції «Доктрина приватного права: традиції та сучасність» (м. Харків, 04 лютого 2022 року); на науково-практичній конференції «Актуальні

питання юридичної теорії та практики: наукові дискусії» (м. Харків, 03-04 грудня 2021 року); на міжнародній науково-практичній конференції «Права та обов'язки людини у сучасному світі» (м. Одеса, 12-13 листопада 2021 року); на міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє» (м. Харків, 05-06 листопада 2021 року); на міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука: виклики і сьогодення» (м. Одеса, 11-12 червня 2021 р.); на XXV щорічній звітній науковій конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 18 лютого 2021 р.); на республіканський науково-практичній конференції з міжнародною участю «Актуальные проблемы защиты прав несовершеннолетних на современном этапе» (Республіка Білорусь, м. Мінськ, 4 березня 2020 року); на міжнародній науковій конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання» «Актуальні проблеми юридичної науки» (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 року); на міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки» (м. Харків, 20-21 вересня 2019 року).

Публікації. Сформульовані в дисертації положення і висновки викладено у вісімнадцяти публікаціях, з яких: сім наукових статей у журналах і збірниках, що входять до переліку фахових наукових видань України, п'ять з яких включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща), а також у одинадцяти тезах виступів на науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою, завданнями та предметом дослідження. Дисертація складається з анотацій, вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 267 сторінок, з якого основного тексту – 210 сторінок. Список використаних джерел, що містить 304 найменування, розміщено на 32 сторінках, 4 додатки – на 10 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ПРАВОВА ПРИРОДА СПАДКОВИХ ПРАВ ПОДРУЖЖЯ

1.1 Виникнення та розвиток спадкових прав подружжя

Важливість та значимість процесу забезпечення спадкових прав подружжя обумовлена специфікою однойменних відносин та умов, у яких зазначені права виникають. Особи, що створили сім'ю, спільно проживають та спільною працею протягом усього життя набувають низку матеріальних та нематеріальних благ, цінностей, використовують їх для задоволення власних потреб, а також потреб дітей або інших близьких їм осіб. Природно, що після смерті одного з подружжя, вказані блага нікуди не зникають, а переходять до нових власників. Основним завданням закону є забезпечення розумного та справедливого переходу до нових власників майна, набутих за життя обох з подружжя, після смерті кожного з них.

Як аргументовано зазначає В. А. Ватрас, більшість наукових робіт з історії права розпочинаються з аналізу письмових правових пам'яток періоду Київської Русі. Обумовлене це тим, що вважається, що саме тоді виникає писане право, перші писані джерела права і перше стабільне державно-політичне утворення [39, с. 129].

Базисом для формування інституту спадкового права стали наступні історичні пам'ятки: закони Царя Хаммурапі (створені близько 1780 року до н. е.), Закон Солона «Про заповіти» (виданий близько VI ст. до н. е.), Закони XII таблиць (видані 451-449 до н. е.), Інституція Гая (120-180 роки. н. е.) [280, с. 12]. Положення даних актів встановлювали, що коли померлий мав синів, то його дружина не могла нічого успадковувати: *«...Ніхто інший, тільки сини отримують увесь спадок»*. Дружина, яка пережила чоловіка, могла розраховувати лише на отримання у спадок землю, яку набула у власність на підставі дарування від свого чоловіка до його смерті: *«...У тому випадку, коли мерлий подарує своїй жінці землю і надасть їй документи з печаткою, то після його смерті ніхто не має права вимагати від неї цього майна –навіть через суд,*

а дружина померлого в праві розпорядитися своїм майном на користь сина...» [280, с. 13].

Історія становлення спадкових прав в Україні бере свій початок ще з Русько-візантійських договорів, котрі стали першим документальним свідченням існування звичаєвого права на Русі.

Ці русько-візантійські договори – так зване «*jus gentium*» Східної Римської імперії. Дані договори мали за мету поповнення та регламентацію порушеної війною 860 р. торгівлі [26, с. 87]. У «Повісті минулих літ» збереглися тексти чотирьох русько-візантійських договорів. Зокрема, це договори київського князя Олега 907 та 911 рр., договори князя Ігоря 945 р. та князя Святослава 971 р.

Договір «Русі з Візантією» 907 року – це договір, який з'явився тільки під пером автора Повісті Минулих Літ з наявних у його власності матеріалів – ніякого особливого договору в 907 році укладено, очевидно, не було [85, с. 66].

У проаналізованому тексті договору не було виявлено інформації про будь-яку форму переходу права власності, що стосується майна подружжя, тим більше на випадок смерті когось з них.

Зі змісту Візантійського договору 911 року вбачається, що законодавство того часу розрізняло спадкування як за заповітом, так і за законом. Загалом вказаний Договір містив лише два посилання на норми руського звичаєвого права, які стосувались спадкового права.

Так пункт тринадцятий цього договору містив наступне положення: *«О работающих в Грецах Руси у хрестьяньскаго цесаря. Аще кто умреть, не уря[ди]в своего имени, ци [и] своих не иматъ, да възвратитъ имение к малым ближникам в Русь. Аще ли сотворитъ обряжение таковыи, возьметъ уряженое его, кому будетъ писал наследити имение, да наследитъ е»* [85, с. 9].

Тобто якщо русин, що знаходився на службі у Грецького царя помирає, не заповівши свого майна, а своїх (родичів) у нього (в Греції) не було, то нехай повернуть його майно найближчим родичам на Русі. Якщо ж він складе заповіт, то нехай той, кому (він) написав (розпорядження) успадкувати майно, візьме заповітне і успадкує його [61, с. 27]. Друге положення пункту 13 закріплювало

таке правило: у випадку, коли померлий зробив розпорядження на випадок смерті, то майно приймав той, кому воно мало перейти згідно з таким розпорядженням: спадкував той, хто був призначений спадкоємцем і отримував він спадщину через грецьких торговців, що перебували там.

Із зазначених положень Візантійського договору 911 року слідує, що на момент його дії питання спадкування регулювались нормами звичаєвого права, окремі з яких були зафіксовані в Договорі.

У пункті четвертому ми ЗУ стрічаємо наступне положення: *«...Если же убийца убежит, а окажется имущим, то ту часть его имущества которая полагается ему по закону пусть возьмет родственник убитого, но и жена убийцы пусть сохранит то что полагается ей по обычаю...»* [85, с. 11]. Фрагментарність викладених у Договорі норм свідчить, що далеко не всі правила спадкування, які діяли в суспільстві на той момент, відображені саме в Договорі. Зокрема, відсутні відомості про право дружини спадкувати після чоловіка, однак наявність норми, що передбачала можливість існування у дружини частини належного їй майна, дозволяє зробити припущення, що існували норми, які регулювали правонаступництво майна дружини у випадку її смерті.

Договір князя Ігоря 945 року містить нову побудову положень та новий зміст: з'являється більше кримінально-процесуальних приписів, що Зумовлено тогочасними войовничими діями. Про можливе спадкування у даному договорі говориться в контексті вбивства. Зокрема, пункт тринадцятий містить положення про те, що *«Если же убийца убежит, а окажется имущим, то пусть его имущество возьмут родичи убитого. Если же он окажется неимущим и (при этом) он убивал, то пусть его разискивают пока он не будет найден; если же будет найден, то да будет он убит»* [85, с. 39]. Положень про спадкування за тогочасним заповітом даний договір не містить.

Укладення Візантійського договору 971 року Зумовлене історичними подіями: цей договір був укладений князем Святославом після поразки військ Цимисхия в Доростолі і його положення містять зобов'язальний характер з

приводу припинення воєнних дій та заключення миру. Положення спадкового характеру – відсутні [85, с. 61].

Аналіз вищевказаних русько-візантійських договорів дає можливість зробити висновок про те, що тогочасному соціуму було відомо як про спадкування за законом, так і за заповітом. Ці договори загалом є змістовними і відображають норми звичаєвого права. Як слушно зазначає С. Д. Гринько, «ці договори є важливими пам'ятками руської мови X ст., з яких, на думку Р. Л. Хачатурова, слід починати історію руського писаного права» [57, с. 11].

Варто відзначити, що положення звичаєвого спадкового права, в тому числі й ті, що були зафіксовані у Візантійських договорах, в подальшому були кодифіковані у збірнику «Руська правда» і розвинуті в її подальших редакціях.

У межах історичного дослідження спадкування подружжя цікавим та пізнавальним є життєвий шлях княгині Ольги (945-964 рр.), яка після смерті свого чоловіка князя Ігоря очолила державу, почала правити від імені свого малолітнього сина Святослава. Загальновідомим є факт, що саме за часів Ольги міжнародний престиж Київської Русі виріс. Візантія та Німеччина вбачали в Русі рівноправного партнера під час перемовин.

Легенди нарекли Ольгу хитрою, церква назвала її святою, а історія – мудрою княгинею на Русі [138, с. 60].

Щодо того, як Ольга посіла княжий престол. «За плетивом фактів дуже складно відновити історичну реальність. Неможливо ручатись за достовірність фактів, що наводяться в Літописі Нестора, оскільки вони трансформовані народною свідомістю. Водночас епічні сюжети передають характерні риси реальної Княгині: розум, виваженість дій та послідовність у досягненні мети» [42, с. 20].

Факт спадкування жінкою такого рівня після смерті свого чоловіка не лише речей матеріального світу, а і статусу та княжого престолу, свідчить про існування у тогочасному суспільстві норм звичаєвого спадкового права. І успішна реалізація цих норм – доказ правління княгинею Ольгою Київською Руссю.

Повертаючись до писаних джерел тогочасного права, варто зазначити, що окремі науковці стверджують, що «Руська правда» не мала юридичної сили як акт законодавства [121, с. 428]. Але, проаналізувавши положення цього документу, вбачаємо, що це спірне твердження.

Більшість учених аргументує, що «Руська правда» діяла на усій території Київської Русі як законодавчий акт. Її норми виписані таким чином, щоб регулювати більшість суспільних відносин. Іншого такого законодавчого аналогу наразі не виявлено.

Оригінал «Руської правди» не зберігся. Але до наших днів дійшло більше 100 (за іншими даними – 300) списків цього документу. Усі вони складені впродовж XI-XIII ст. [263, с. 43].

Так «Руська правда» пройшла декілька редакцій, які мали чинність у певні періоди історії вітчизняного права. Основними редакціями «Руської правди» вважають три: Коротка (XI ст.), Розширена (XII ст.) та Скорочена (XIV ст.). Вони пов'язані між собою за змістом, оскільки виникли в одну історичну епоху, але на різних етапах розвитку феодальної Київської Русі.

Початок її написання пов'язують із правлінням великого князя Ярослава Мудрого в місті Києві, зокрема з 30-тими роками XI ст. [24, с. 179]. Правда Ярослава містила 18 статей Короткої редакції, абсолютна більшість яких мали кримінально-правовий зміст. [127, с. 309] Доповнена синами Ярослава Коротка редакція містила вже 42 статті та регулювала значно ширший спектр правовідносин. У ній переважали норми, що визначали правову охорону боярської власності [97, с. 10-12].

На прикладі Розширеної редакції «Руської правди» (її ще називають Просторовою) маємо можливість спостерігати за еволюцією юридичної техніки, яка відбулась в українському праві впродовж XI-XII ст. Якщо в Короткій редакції норми викладались доволі лаконічними реченнями, то в Розширеній редакції конструкція правових норм була більш складною. [24, с. 181].

Якщо в Короткій редакції нічого не говорилося про спадкування, то в Розширеній про спадок («*О заднице*») йде мова в кількох статтях.

Зокрема, у Розширеній «Руській правді» (по Троїцькому списку) ми зустрічаємо положення наступного змісту: «85. *Аже смердъ оумреть, то задницю князю; аже будутъ дщери оу него дома, то даяти часть на не; аже будутъ за мужемъ, то не даяти части имъ.* 86. *Аже в боярехъ любо въ дружине, то за князя задниця н идетъ; но оже не будетъ сыновъ, а дщери возмутъ.* 87. *Аже кто оумирая разделитъ домъ свои детемъ, на том же стояти; паки ли безъ ряду оумреть, то всемъ детемъ, а на самого часть дати души*» [212]. Тобто, через існування патріархального устрою в Київській Русі [102, с. 170-171], Руська правда містила положення про пріоритет спадкування від батька до синів. Утім і дочки померлої особи брали участь в розподілі спадкового майна за певних умов. Зокрема, бояре та дружинники могли залишати спадок донькам, розпорядившись про це за життя у «Ряді» [212]. У випадку ж смерті холопа, який не залишав по собі синів, спадок переходив до князя, а незаміжні доньки могли отримати частину спадку (в якості приданого - прим. Ю.С. Сусь).

Що стосувалось спадкування дружини, то з цього приводу зазначалося: «88. *Аже жена сядеть по мужи, то на ню часть дати; а что на ню мужъ възложитъ, тому же есть госпожа, а задниця еи мужня не надобе*» [212]. Тобто, дружина мала обов'язкову частку у спадковому майні [69, с. 211] та могла отримати майно, що їй заповість чоловік.

Скорочена «Руська правда» (складалась з 50 статей) не мала самостійного вжитку та була призначена для використання у церковних судах. Більшість дослідників вважає, що її було складено на основі Просторової «Руської правди» [264, с. 46].

Що стосувалося спадкових прав чоловіка, то «Руська правда» не містила норм, які б регулювали вказані права, однак норми Візантійського права встановлювали, що у випадку відсутності дітей від шлюбу чоловік спадкував четвертину майна померлої дружини, а решта відходила до усіх спадкоємців за законом [134, с. 14].

Також варто зазначити, що поряд з «Руською правдою» у Києво-Руській державі існували та застосовувались судами кодекси церковного права та збірники рецептованого візантійського права [264, с. 46].

«Руська правда» здійснила значний вплив на подальший розвиток українського, російського та білоруського права. Її рецепція спостерігається і в сусідніх народів – литовського та польського [27, с. 428].

Так в період створення Великого Князівства Литовського ще протягом певного часу діяло звичаєве руське право та «Руська правда». Зміни в правовому регулюванні питань спадкування відбулись зі створенням власної правової системи, результатом чого стала поява у XVI ст. трьох Статутів Великого князівства Литовського: 1529 («Старий»), 1566 («Волинський»), 1588 р. («Новий»).

Статут 1529 року («Старий») був першим у Європі систематизованим зводом законів інших галузей права. Він юридично закріпив основи суспільного і державного ладу, правове становище класів, станів і соціальних груп населення [264, с. 95].

Частина розділу четвертого присвячена спадкуванню жінками, що свідчить про важливість у тогочасному суспільстві ролі жінки в сім'ї та суспільстві.

Що стосувалось спадкування дружиною після смерті чоловіка, то *«Вдова, оставшаяся на вдовьем столе, имеющая от мужа своего вено и взрослых сыновей, должна остаться только при своем вене, а сыновья должны быть допущены ко всем отцовским именям и имуществу и должны нести земскую службу. Если же она не имеет от мужа своего вена, то должна получить во всем равную со своими взрослыми детьми часть в ценностях и в имуществе, движимом и недвижимом»* [97, с. 26]. Тобто дружина після смерті чоловіка мала право на спадкування лише того майна, з яким вона «увійшла» в шлюб, а все, що було набуто чоловіком під час перебування у шлюбі – спадкувалось дітьми. Якщо ж такого майна не було – спадкувала на рівні з дітьми.

Також тогочасному суспільству було відомо про можливість укладення не одного шлюбу (але не одночасно) між чоловіками та жінками протягом життя,

оскільки у «Старому Статуті» міститься положення про спадкування майна у рівних частинах після смерті другого чоловіка, за наявності майна та дітей від першого шлюбу. *«Таким же образом и мачеха, если она имела детей от второго мужа, то вместе со своими детьми от первого и второго мужей должна иметь равную часть во всех имениях и имуществе. Если бы мачеха не имела детей от второго мужа, то вместе с детьми от первого мужа должна получить равную часть в имении, а в имуществе детей части не должна иметь, за исключением того, что сама принесла с собой или что дал ей муж из движимых вещей по своей милости. И на этой части мачеха должна оставаться со своими детьми пожизненно, если бы не вышла замуж. Если же она вышла бы замуж, то эту часть должна оставить детям, а дети не будут обязаны дать ей венца, как не имеющей записанного мужем вена»* [97, с. 26].

Також встановлювався механізм опіки над дітьми та поділу спадкового майна після досягнення ними повноліття: *«Если бы кто умер, не поручив никому детей своих, то жена должна воспитывать детей и управлять всем имением на правах вдовы, оставаясь на вдовьем столе до совершеннолетия детей. А когда дети вырастут, она должна передать имение детям, а сама оставаться пожизненно при своем вене. Если же она не имела бы вена, то должна получить равную со своими детьми часть. Если бы имела одного сына, то должна отдать ему две части имения, а сама остаться на третьей части»* [97, с. 27].

Другий Литовський Статут («Волинський») було уведено в дію з березня 1566 року. Він не лише відобразив нагромаджені за четверть століття соціальні зміни, а й засвідчив зростання рівня кодифікаторської техніки [302, с. 74].

Прикладом цього може бути розділ восьмий, який присвячений заповітам (тестаментам) та складається з восьми артикулів [302, с. 114]. Положення у цьому розділі викладені знеособлено: немає чітко прописано, що жінка, перебуваючи у шлюбі, могла скласти заповіт та бути спадкоємицею за заповітом після смерті її чоловіка *«Каждый слуга путный и мещанин мѣст неупривилъеваных, и теж человек простой як має testament чинити»* [302, с. 114].

Однак право дружини на спадкування після смерті чоловіка за законом зазначене у розділі п'ятому («О праве Посагоу»): *«Як маєть муж жоне вено записати. Теж уставуем, хто бы хотел записати вено жоне своей, тогда имеет, ошачовавши вси именья свои, на третьей части, чого стоит, имеет совито противко того внесенья записати вено жоне своей, так яко бы сума описаная тое третье части. И коли будет тая жона его на третьей части именей мужних вено описаное от него мети, а он бы потом умер, а дети по себе зоставил, а тая жона пойдет за другого мужа, а если дети всхочуть або близкие ее с тое третье части именья за живота ее вывеновати; тогда мають всю суму пенезей, яко будеть в листе описано, заплатити, тож тое именье к рукам своим взяти. А естли же будут дети ждати смерти матки своее, не всхочуть выкупити; тогда повинни будут одно внесенье, што в дом их внесла, по смерти ее заплатити тому, кому она отпишет, а привенку, што будеть записал отец их на противко внесенья, совито платити не повинни, а она теж не имеет никому того привенку записовати, кроме только вольна будеть отписати внесенье свое, а естли бы никому не отписала а детей не мела, тогда имеет тое внесенье вернено быти в дом той, с которого вышла»* [302, с. 114].

Укладення у 1588 році Третього Литовського статуту («Нового») мало на меті узгодити литовське право з польським. Це спричинило і було викликано великими соціальними змінами, що викликані проголошенням акту Люблінської унії 1569 року. Формально дія цього Статуту не поширювалась на українську територію, але поступово він витіснив звідси попередні статuti [264, с. 96].

У цьому акті спадкуванню за заповітом також присвячений восьмий розділ, який вже містив дев'ять артикулів.

Варто звернути увагу, що у цій редакції Статуту у розділі, присвяченому заповітам, вже має місце згадка про жінку: *«и ж отец и matka выречисе сына и девки может с прычин...»* [97, с. 251]. У цьому артикулі висвітлені причини того, чому батько чи мати можуть позбавити дітей спадкувати за заповітом. Принагідно зазначимо, що у Другому Литовському Статуті («Волинському»)

1566 року така норма має місце, але лише з зазначенням права чоловіка, а не жінки позбавляти права на спадок [300, с. 114].

Інші положення щодо спадкування після смерті чоловіка мають аналогічний зміст, але іншу форму викладу.

Аналіз положень, що стосуються спадкування у вищевказаних Статутах, дає можливість зробити висновок, що існувало спадкування за законом, за заповітом та згідно з нормами звичаєвого права. Безумовно, інститут спадкових прав подружжя у класичному розумінні не був відомий тогочасному праву, однак визнання за жінкою права на передачу її майна у спадщину спадкоємцям стало важливим кроком до виникнення інституту спадкових прав подружжя у майбутньому та зрівняння спадкових прав чоловіків та жінок.

Досить прогресивним у питанні спадкових прав подружжя було право Української гетьманської держави в період другої половини XVII – кінця XVIII століття.

Джерела права в Україні-Гетьманщині можна умовно поділити на п'ять основних груп: звичаєве право; система «попередніх прав»; акти української (гетьманської) автономної влади, російське царське законодавство та нормативні акти церковного права [264, с. 188].

Та найвідомішою з кодифікацій українського права першої половини XVIII ст. були «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 року). Глава десята присвячена, зокрема, і спадкуванню чоловіка після дружини і жінки після чоловіка: артикул шостий містить порядок спадкування майна («вена») після смерті одного з подружжя.

Також з'являються положення щодо переходу майна після смерті чоловіка до дружини та можливості складання дружиною заповіту (артикул 6): *«Каким порядком имеет муж жене записать вено против приданного, и кто оно по смерти женой наследует. 1. На третьей доле именей мужевых вено жене записывается. 2. Дети или наследники, по смерти отческой, вено, матери своей записанное, как выкупают. 3. Дети, дождав смерти матери веновния, приданное ея, без привенка, отдают тому, кому отпишет. 4. Приданное жены,*

у которой детей не было или не стало, в дом, из которого вышла, возвращается [97, с. 514-515].

Тобто вбачається, що у Гетьманщині склались дві форми спадкування: на підставі заповіту та закону. Заповіт укладався письмово з доброї волі заповідача, а в основі спадкування за законом лежала кровна спорідненість між спадкодавцями і спадкоємцями, перевагу мали діти і онуки.

Вивчаючи зміст першоджерела, можна прослідкувати тенденцію до розширення спадкових прав по жіночій лінії, що свідчить про високий рівень розвитку соціально-економічних відносин у тогочасній Україні. Як влучно зазначив О. І. Нелін, прогресивність українського спадкового права в досліджуваній період не мала аналогів ні в Європі, ні в Росії [132, с. 24].

У 1775 році Запорізьку Січ було зруйновано і на українських землях запанували загальноросійські порядки та закони. Імперська доба спричинила роздвоєння України – одна її частина була під Російською Імперією, інша – під Австрійською.

Що стосується західноукраїнських земель (Галичини та Буковини), то на них діяло законодавство Австрії та Австро-Угорщини до 1933 року. Спадкове право того часу вважають одним з найбільш консервативних складових цивільного права [128, с. 187].

В історії кодифікації австрійського приватного права Цивільний кодекс, введений в дію для Галичини та Буковини 1979 року як перша повна кодифікація приватного права, є яскравим проміжним результатом. Цей акт заклав основу для наступних праць з кодифікації, що 1811 року призвело до появи Австрійського цивільного кодексу [283, с. 10]. Десятий основний розділ присвячений спадковим правам. Так тогочасне спадкування ґрунтувалось на спадкуванні за заповітом, укладеній угоді, або, зрештою, на законі (§331). Що стосується можливості спадкування другим з подружжя, то має місце згадка про «...якщо судовим способом встановлена подружня зрада, взаємно виключається із прав на спадкування за заповітом чи угодою» (§336) [283, с. 124]. Інших згадок про можливість спадкування дружиною майна після смерті чоловіка – не зазначено.

Оскільки на обов'язки жінки того часу дивились як на другорядні, підпорядковані лише інтересам сім'ї [264, с. 299].

Результатом величезної кількості кодифікаційних робіт було прийняття більш ґрунтовного та нового Австрійського цивільного кодексу 1811 р., який відповідав потребам тогочасного правового розвитку, поєднуючи класичні цінності римського приватного права [279, с. 405].

Австрійський цивільний кодекс 1811 р. діяв, зокрема, у Галичині і Буковині до розпаду Австро-Угорщини (1918 р.). З деякими змінами Австрійський цивільний кодекс 1811 р. діяв на території Галичини і в період її приєднання після Першої світової війни до складу Польщі за Ризьким мирним договором 1921 р. У 1933 р. було затверджено Польський кодекс зобов'язань, який припинив дію значної частини Австрійського цивільного кодексу 1811 р. На Буковині, яку захопила Румунія, цивільний кодекс 1811 р. був чинним аж до 1938 р. Однак на території сучасної Австрії цивільний кодекс 1811 р. зі змінами та доповненнями чинний і досі [28, с. 236].

Вісім глав цього кодексу присвячені спадкуванню (глава 8-15).

Так цей акт містить визначення спадщини чи спадкового майна — *«совокупность прав и обязательств умершего, поскольку они не основаны на чисто личных отношениях (Verlassenschaft oder Nachlass)»* [97, с. 1037].

Підставами виникнення права на спадкування був заповіт, спадковий договір та закон (стаття 534) [97, с. 1037].

За законом мало місце шість ліній спадкоємців: *«730. Наследниками по закону являются прежде всего те, которые состоят с наследодателем в ближайшей линии родства посредством законного происхождения. Линии родства (Verwandschaftslinien) определяются следующим образом. ... 731. К первой линии принадлежат те лица, которые связаны между собою происхождением от наследодателя, как их родоначальника, именно: его дети с их нисходящими. Ко второй линии принадлежат отец и мать наследодателя с теми лицами, которые связаны с ним происхождением от отца и матери, именно: его братья и сестры и их нисходящие. К третьей линии принадлежат*

деды и бабушки (Grossältern) с братьями и сестрами родителей и с их нисходящими. К четвертой линии принадлежат прадеды и прабабушки (Urgrossältern) наследодателя с их нисходящими. К пятой линии принадлежат прапрадеды и прапрабабушки наследодателя с теми, которые от них происходят. К шестой линии принадлежат пращуры и прапрапрабабушки наследодателя с теми, которые от них произошли» [97, с. 1089].

Але як бачимо, дружину не віднесено до жодної з ліній спадкування.

Але у цій же главі міститься передостання стаття, яка гарантує дружині певну частку у спадковому майні не у власність, а лише в користування, проте з винятками: «757. Супругу, пережившему наследодателя, без различия, владеет ли супруг собственным имуществом или нет, причитается, если есть трое или более детей, наследственная доля, одинаковая с долей каждого дитяти; если же осталось детей менее трех, – четвертая часть наследственного имущества, в пожизненное пользование; право собственности остается за детьми. 758. Если детей нет, а есть другой наследник по закону, то переживший супруг получает неограниченное право собственности на четвертую часть наследственного имущества. Однако, как в этом, так и в том случае, который указан в ст. 757, в наследственную долю зачитывается все то, что поступает к пережившему супругу из имущества другого на основании договора о наследовании, брачного договора или на основании завещательного распоряжения. 759. Если же нет ни родственников наследодателя в вышеприведенных шести линиях, ни кого-либо из лиц, призываемых к наследованию по ст. 752–756, то супругу достается все наследство. Однако разлученный (geschiedener) по своей вине супруг не имеет права ни на наследство после супруга, ни на наследственную долю» [97, с. 1092]. Як бачимо, дружина могла спадкувати після смерті чоловіка майно, але лише у випадку відсутності усіх родичів чоловіка, пов'язаних з ним кровним спорідненням.

Особливу увагу привертає і стаття 602 «Договоры о наследовании (Erbverträge) действительны только между супругами» [97, с. 1078]. Це положення і конструкція такого договору є новелою того часу: договори про

спадкування, які відносяться до всього спадкового майна чи до його частини можуть бути укладені лише між подружжям.

Далі має місце бланкетна норма, яка відсилає нас до іншої глави, зміст якої є наступним: *«1249. Супруги могут также заключать договор о наследовании, по которому обещается будущее наследственное имущество (Nachlass) или какая-либо часть его, и обещание принимается (ст. 602). Для действительности такового договора необходимо однако, чтобы он был совершен письменно с соблюдением всех условий, предписанных для письменного завещания»* [97, с. 1130]. Така договірна конструкція є аналогією сучасного спадкового договору і позитивно характеризує тогочасні спадкові та суміжні з ними відносини.

Загальне Цивільне уложення Австрійської імперії 1811 року містило розвинуті правові положення і конструкції римського права, на високому, як для того часу, рівні регулювало спадкові відносини, відображало тогочасні європейські правові традиції та закріплювало потужніше становище жінки як спадкоємця після смерті чоловіка так і спадкодавця.

Дружина була спадкоємицею чоловіка в тому випадку, коли у неї були спільні діти, або якщо дітей не було, але вона проживала з ним у шлюбі тривалий час. Однак, якщо дітей не було і шлюб був нетривалим, вдова отримувала своє власне майно (посаг) і виходила з сім'ї. Якщо ж у вдови були малолітні діти, то усе майно чоловіка успадковувала вона і залишалася у його хаті на правах господині. Коли вдова одружувалася, вона втрачала права на успадковане майно першого чоловіка. Якщо вдова одружувалася вдруге, то вона втрачала право на утримання її дорослими дітьми [132, с. 23]. Чоловік також спадкував майно дружини у випадку її смерті.

Що стосується Лівобережної України, то норми спадкового права були закріплені тут у Соборному уложенні (укладенні) 1649 р - найбільшій пам'ятці права Московської Русі, яке складається з 25 глав, кожна з яких містить кілька десятків статей. Цей акт був створений у 1649 р. і понад 200 років зберігав своє юридичне значення та підлягав використанню [132, с. 12].

Глава XVII даного нормативного акту, яка складається з 55 статей і має назву «О Вотчинах» містить низку положень про спадкування.

Так закон передбачав різні способи спадкування дружиною залежно від того, чи були у померлого діти чи ні, чи залишив померлий заповіт чи ні. Зокрема, *«кого не станет, а после его останется жена бездетна, да после того же останутся братья родные и двоюродные и род, и те вотчины давати в род того умершаго, кого не станет, братьям родным и двоюродным и в род, кто кому ближе. А женам тех умерших, которые останутся бездетны, давати им из животов их (авт. Ю.С. Сусь нажите ними) четверть, да приданое. А до родовых и до выслуженых вотчин им дела нет, oprичь купленых вотчин. А которые вотчинники померли, а вотчины их после их, по духовным и по даным их, даны их племянницам и внучатам, и правнучатам девкам, и тем вотчинам быти за ними по родству [97, с. 364].* Якщо після смерті залишилась дружина (без дітей), то вона успадковувала $\frac{1}{4}$ від нажитого з покійним майна та все своє майно, яке набула у власність до шлюбу. Приватне спадкове землеволодіння чоловіка вона не могла успадковувати. Що стосується можливості спадкування дружиною майна після смерті чоловіка у випадку складення на її ім'я заповіту, то закон передбачав таку можливість з приміткою, що *" будет жены их пойдут замужь, и им до тех вотчин дела нет, а отдать те их вотчины братьям их, или в род "* [97 с. 365].

Також, починаючи з XVIII ст., Російська імперія проводила політику насадження власного законодавства на території України. За часів правління Петра I спадкове право зазнало істотних змін у бік єдиноспадкування: указом «Про порядок спадкування рухомого і нерухомого майна» 1714 р. було встановлено перехід спадщини до одного сина або ж дочки, якщо не було сина, а не до дружини [83, с. 699-700]. Можливості спадкування одним з подружжя, який пережив іншого, не було передбачено.

Імператор вважав розподіл спадкового майна дуже шкідливим, бо роздріб маєтків зменшував їхню економічну цінність. Цим указом було покладено край

спадкуванню за заповітом, яке вже мало значне поширення, тому цей акт зустрів протидію суспільства, що призвело до скасування указу в 1731 році [298, с. 171].

На початку 30-х рр. XIX ст. було видано Повне зібрання законів Російської імперії (45 томів) і Звід законів Російської імперії (15 томів).

Відповідно до Зводу законів Російської імперії 1842 р. було певне обмеження прав жінки, порівняно з правами чоловіків: у Полтавській та Чернігівській губерніях це виявлялося також у переважних спадкових правах синів та братів над правами дочок і сестер [270, с. 54].

Законодавство XIX ст. закріпило й розширило ті принципи спадкового права, які були встановлені раніше, передбачалось спадкування за заповітом і за законом. Предметом заповіту було майно власника, яке поділялося на набуте й родове. Набутим майном спадкодавець розпоряджався вільно, а родове майно, за невеликим винятком, заповідатися не могло. Якщо у подружжя були діти, спадкували вони, у випадку відсутності дітей та смерті одного з подружжя інший отримував так звану «указну частину спадку» – 1/7 нерухомого і 1/4 частину рухомого майна [132, с. 24; 161].

Поряд із російським правом продовжувало застосовуватись українське спадкове право, яке передбачало, що батьківське майно, отримане синами шляхом виділу та посаг доньки (які померли бездітними), поверталися до батьків: чоловіка та дружини. Овдовіле подружжя отримувало в спадщину третину всього майна, а якщо дітей не було – все майно. Вдова отримувала спадкове майно в довічне володіння, а не у власність [132, с. 26].

XIX ст. на території України, що входила до складу Російської імперії, ознаменувалось розвитком кодифікаційних процесів, що по суті в сфері спадкового права являла собою систематизацію існуючих раніше норм. Що стосується земель України, котрі входили до Австро-Угорської імперії, то кодифікаційні процеси мали там прогресивний характер, запровадження Австрійського кодексу мало наслідком закріплення принципу універсального правонаступництва. Спадкування базувалося на законі, на договорі й на заповіті. До числа спадкоємців за законом законодавець відносив найближчих родичів

померлого, а також його чоловіка (дружину). Спадкування за законом було засноване на кровному спорідненні [132, с. 27].

Після лютневої революції 1917 року в Росії українське право та Українська держава прагнули стати на шлях відносно самостійного розвитку, однак ЗУ стрілись із проблемою відсутності єдиного узагальнюючого акту, який би однозначно вирішив проблему застосування російського законодавства. Враховуючи, що тогочасна влада УНР лише скасовувала дореволюційні закони, які суперечили новій ідеології, то можемо перейти до висновку, що галузь спадкового права не зазнала суттєвих змін, а суди продовжували застосовувати норми дореволюційних законів, у тому числі, що стосувалися спадкування подружжям.

9 листопада 1918 року Українська Національна Рада проголосила створення Західно-Української Народної Республіки. Однак на території західної України у сфері цивільних і спадкових відносин продовжували діяти австрійські закони [264, с. 449].

Що стосується радянського періоду, то Декретом Ради народних комісарів УСРР від 11 березня 1919 року «Про скасування спадкування» [141, с. 11] було суттєво змінено засади спадкування, зокрема скасовано право спадкування буржуазної власності, яка після смерті власника ставала надбанням держави. Трудова власність померлого переходила до його подружжя та найближчих родичів в управління і розпорядження. Тобто приватна власність за Декретом перетворювалась в довічне володіння і закріплювалась за особою на період її життя. Також пережившому з подружжя надавалось переважне право отримувати утримання з майна померлого в розмірі, не вищому за прожитковий рівень [131, с. 322].

Декретом Ради народних комісарів УСРР від 21 березня 1919 р. «Про скасування спадкування» було доповнено попередній Декрет від 11 березня 1919 року положеннями про те, що дружина (чоловік) померлого, його діти, батьки, брати і сестри мають право на користування спадковим майном, яке не

перевищує 10 тисяч золотих карбованців, за умови їх непрацездатності або нужденності (але право власності на нього не набувають) [142, с. 477].

Визначною подією радянського періоду стало прийняття Цивільного кодексу УРСР 1922 року [55]. Кодекс складався з чотирьох частин, остання з яких «Право спадкоємства» покликана була врегулювати спадкові відносини [98, с. 680].

Цей кодекс закріплював спадкування за законом та за заповітом. Відповідно до статті 418 даного нормативного акту, спадкоємицею за законом є дружина. І спадкування за законом має місце в усіх випадках, коли і оскільки його не змінено в заповіті (стаття 419) [98, с. 730].

Можемо резюмувати, що норми про спадкування загалом дублювали ті ж норми, що були напрацьовані раніше за часів Російської імперії.

Варто зазначити, що у 1939-1940 рр. до складу СРСР увійшла і Західна Україна, на мешканців якої поширилось радянське цивільне законодавство. Подальші суттєві зміни у законодавстві були обумовлені початком Другої світової війни [131, с. 324].

Спадкові права подружжя отримали подальший розвиток на законодавчому рівні і в Цивільному кодексі УРСР 1963 року. Кодекс мав окремий розділ (ст.ст. 524-564), що був присвячений спадковому праву.

Спадкування за законом визнавалось первинним, а за заповітом – вторинним (стаття 524). Дружина померлого належала до спадкоємців першої черги за законом (стаття 529) [98, с. 900]. ЦК УРСР 1963 р. регламентував питання спадкування до 2004 року, до моменту введення в дію чинного й сьогодні Цивільного кодексу України.

Не можна не погодитись зі словами Н. С. Кузнецової (однієї з дванадцяти членів робочої групи з розробки проєктів цього кодексу) про те, що цивільний кодекс будь-якої держави відображає майнову та ідеологічну основу, на якій це суспільство планує будувати свій розвиток і майбутнє [114, с. 241].

Прийняття чинного Цивільного кодексу України (від 16 січня 2003 року), (далі - ЦКУ) стало новою рушійною силою удосконалення та розвитку доктрини

спадкового права, а також відповідних нормативних актів та зумовило серйозні зміни в усталених підходах до цивільно-правових інститутів. Не залишилось поза увагою й спадкове право.

У ЦКУ саме спадковому праву присвячена остання (шоста) книга «Спадкове право», яка складається з глав: «Загальні положення про спадкування», «Спадкування за заповітом», «Спадкування за законом», «Здійснення права на спадкування», «Виконання заповіту», «Оформлення права на спадщину», «Спадковий договір» [285].

Важливим є положення пункту п'ятого Прикінцевих та перехідних положень кодексу про те, що правила книги шостої Цивільного кодексу України застосовуються також до спадщини, яка відкрилася, але не була прийнята ніким із спадкоємців до набрання чинності цього Кодексу. Правила ст. 1277 ЦКУ про відумерле майно застосовуються також до спадщини, від дня відкриття якої до набрання чинності цим Кодексом сплило не менше одного року [285]. Тобто законодавець потурбувався про «плавний» перехід до нового законодавства і дав змогу дооформити ті спадкові справи, які були заведені до 01 січня 2004 року ще за старим законодавством: ЦК УРСР 1963 року.

Цей кодифікований акт поєднав кращі засади європейського права та особливості, притаманні добі становлення давнього українського права від Київської княжої доби, литовсько – української та гетьманської автономії до сучасного державотворення [34, с. 34]. Що і не є секретом, оскільки робота над цією кодифікацією (офіційно робоча група працювала дванадцять років) була клопіткою та дуже ресурсозатратною. Науковці намагалися використовувати кращий вітчизняний досвід та практику застосування аналогічних інститутів у інших країнах, зважаючи на вітчизняний менталітет та вже сформовані звичаї.

Так у ЦКУ також передбачено можливість спадкування за заповітом і за законом. Утім новелою, що її запровадив законодавець, став інститут заповіту подружжя, про що буде вестись мова далі у роботі (ст. 1243 ЦКУ) [285]. Тобто поряд з тим, що той з подружжя, який пережив іншого, має право на спадкування

за законом у першу чергу (ч. 1 ст. 1261 ЦКУ) [285], подружжя може спільно висловити свою посттанативну волю.

Раніше законодавець не використовував конструкцію розпорядження на випадок смерті двох осіб, що повинно було бути викладене в одному документі. Але траплялися випадки посвідчення заповіту від імені подружжя, однак згодом ці заповіти судами визнавалися недійсними [116, с. 145]. Така практика мала місце тому, що, попри те, що Цивільний кодекс УРСР 1963 р., як і попередні кодифіковані акти вітчизняного цивільного законодавства, не містив прямої вказівки на можливість складення заповіту двома особами, утім він не містив заборони складення такого заповіту.

Зауважимо, що, незважаючи на негативну судову практику, сам суспільний запит на можливість здійснення спільного спадкового волевиявлення особами, що спільно набули певне майно (як правило, це подружжя), став поштовхом до врахування світового досвіду регулювання такої можливості. Адже проведений вище аналіз генези спадкових прав подружжя на українських землях свідчить про те, що для українського суспільства характерне трепетне ставлення до сім'ї, шлюбу та дітей, злагоди та порозуміння між членами родини і тому запровадження інституту, що передбачає можливість спільного (на підставі взаємної згоди) вирішення подальшої долі спільних статків, розподілу їх між дітьми, рідними та близькими, є ментальноблизьким та затребуваним. Тому не дивно, що в новому кодифікованому акті 2004 року світ побачила нова ст. 1243 «Заповіт подружжя» [285].

При розробці її положень було враховано зміст подібних норм цивільного законодавства інших держав, зокрема Німеччини [116, с. 146].

У Bürgerliches Gesetzbuch (Німецькому цивільному уложенні 1896 р.) можливість укладення подружжям спільного заповіту передбачена § 2265, який складається з одного речення: «*Ein gemeinschaftliches Testament kann nur von Ehegatten errichtet werden*» [5], що в перекладі означає «Спільний заповіт може бути складений лише подружжям.»

Також позитивний досвід реалізації даної норми права був використаний і у Грузії: стаття 1347 ЦК Грузії передбачає, що подружжя може скласти спільний заповіт щодо взаємного спадкування, який може бути скасований на вимогу одного з подружжя, але лише за життя обох [52, с. 601].

Таким чином, історія розвитку спадкових прав подружжя налічує не одне століття і не завжди вони займали панівне місце у системі цивільних та спадкових прав.

Отже, остаточно більш-менш чітке оформлення спадкові права подружжя отримали лише в ХХ столітті, що відповідним чином не могло не вплинути на розвиток наукових досліджень у даній сфері. Оскільки має місце велика джерельна база, що стосується історичних аспектів даного питання – то саме завдяки історичному досвіду та розвитку суспільних відносин відбувся розвиток спадкових правовідносин подружжя.

1.2. Поняття та сутність спадкових прав подружжя

В юридичній доктрині досі не сформовано єдиного підходу до розуміння сутності спадкових прав подружжя. Багато в чому це обумовлено відсутністю єдиного розуміння таких фундаментальних категорій, як спадкове право та спадкові правовідносини.

Єдине, з чим погоджується більшість науковців, що спадкове право – це підгалузь цивільного права [82, с. 19; 294, с. 71; 297, с. 16]. Натомість запропоновані науковцями дефініції різняться.

Так, як зазначає В. А. Чуловський, спадкове право України - це підгалузь цивільного права, яка гарантує охорону та захист спадкових прав, верховенство права через обмеження впливу держави на рух спадкових відносин у конкретній спадковій справі [294, с. 71].

О. Є. Кухарев, зазначає, що в об'єктивному розумінні спадкове право – це сукупність цивільно-правових норм, які регулюють відносини посмертного переходу прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців в порядку універсального

правонаступництва [118, с. 7]. Подібної точки зору дотримуються і деякі інші практики [78].

Як сукупність норм визначали спадкове право і інші науковці. Утім О. С. Іоффе вважав, що такі норми регулюють викликані смертю громадянина відносини щодо універсального та безпосереднього правонаступництва належних йому майнових та необхідних для його здійснення особистих немайнових прав та обов'язків [87, с. 283]. П.С. Никитюк аргументував, що предметом їх регулювання є порядок та межі переходу прав та обов'язків померлого до його спадкоємців та інші, пов'язані з цим відносини [136, с. 12]. М. Б. Кравчик під спадковим правом розуміє сукупність норм, які регулюють відносини, що виникають у зв'язку зі смертю фізичної особи (спадкодавця) та спрямовані на перехід прав та обов'язків, які належали спадкодавцю до моменту смерті, до спадкоємців шляхом універсального правонаступництва [109, с. 102-103].

Натомість в юридичній доктрині можна зустріти і дещо відмінні підходи. Так Ю.О. Заїка визначає спадкове право як сукупність однорідних і предметно пов'язаних цивільно-правових інститутів, які регламентують порядок та умови переходу майнових, а у деяких випадках і особистих немайнових прав та обов'язків померлого громадянина до інших осіб. Автор наводить наступні його основні ознаки: перехід майнових прав і обов'язків померлого громадянина до його правонаступників; межі правонаступництва, зміст прав і обов'язків, які переходять у порядку правонаступництва, порядок правонаступництва визначається законодавцем; правонаступника призначає правопопередник, а за відсутності його волевиявлення – законодавець [79, с. 19].

Тобто більшість науковців пов'язує спадкове право з фактом смерті особи спадкодавця і вважає, що предметом регулювання цієї підгалузі права є правовідносини, що виникають після смерті останнього за участі спадкоємців.

Утім такий підхід не можна визнати беззаперечним з наступних підстав.

По-перше, розуміння спадкового права, як такого, що регламентує правовідносини тільки з моменту смерті особи, є штучним звуженням його

змісту. Адже наявність права та його здійснення - речі не тотожні. Так існує ціла низка спадкових прав, що виникають до моменту смерті особи. Так, наприклад, право бути спадкодавцем не має мінімального вікового цензу і виникає в людини від народження, а право бути спадкоємцем взагалі може виникнути задовго до народження особи (варто згадати хоча б про існування інституту охорони прав зачатих, але не народжених дітей (насцитурів)).

Попри те, що в юридичній доктрині досі триває дискусія щодо питання про їх цивільну правоздатність, яка до цього дня не завершилася виробленням єдиного та однозначного підходу [232, с. 61], сам факт виникнення права на спадкування у народженої після смерті спадкодавця дитини дозволяє нам констатувати, що смерть чи народження людини є не єдиними юридичними фактами, що впливають на процес спадкування.

Оскільки право на спадкування в такої дитини обумовлюється сукупністю умов, серед яких такі: остання повинна бути зачата за життя спадкодавця, народжена живою, і момент її народження повинен мати місце після відкриття спадщини [106, с. 41], умова щодо зачаття дитини за життя спадкодавця свідчить про те, що і право бути спадкоємцем у такої дитини виникає в момент зачаття, тобто до смерті спадкодавця і до моменту її народження.

Право укласти заповіт або змінити його чи визначити посттанативну¹ долю свого майна шляхом укладення спадкового договору також виникає за життя особи і часто задовго до її смерті.

Інша справа, що здійснити більшість спадкових прав можна тільки після смерті особи.

По-друге, з точки зору етимології, термін "спадщина" - це те, що спадає з плечей людини; те, що вона залишила на землі після свого відходу [151, с. 1]. Як правильно вказує Ю.О. Заїка, не випадково право спадкування тісно пов'язане саме з правом власності, оскільки спадкування дозволяє власнику реалізувати своє право щодо розпорядження майном [82, с. 7]. Інакше кажучи, визначальним

¹ «Постатанативний» - термін, що був введений в юридичну доктрину Р.О. Стефанчуком, під яким розуміється такий, що виникає внаслідок і в момент смерті фізичної особи [257, с. 547].

в даному випадку є не особа чи її смерть, а майно, що залишається після її смерті, його посттанативна доля. А долю майна на перспективу, короткострокову (як це, наприклад, має місце в договорах поставки), чи довгострокову (в т.ч. і посмертну), особа також може визначати за життя. Саме тому в заповіті особа, яка робить розпорядження на випадок своєї смерті, називається спадкодавцем (тобто тим, хто визначає подальшу долю майна, що стане спадщиною, а не будь-якого іншого майна).

По-третє, специфікою правовідносин, що регламентовано спадковим правом, є непрогнозованість їх розвитку та юридичних наслідків. Так, наприклад, якщо на момент укладення заповіту спадкодавець володіє певним майном, то немає жодних гарантій, що воно збережеться в такому ж вигляді на момент відкриття спадщини. Або якщо на день смерті спадкодавця коло його спадкоємців налічує з десятків осіб, неможливо передбачити, хто з них прийме спадщину, а хто відмовиться від неї. Це обумовлює вельми стриманий підхід законодавця до формулювання спадкових обов'язків та санкцій за їх невиконання.

По-четверте, майновий характер спадкових правовідносин [82, с. 7], а також існування вельми тривалого інтервалу часу, впродовж якого спадщина залишається неприйнятою (наразі, відповідно до норм цивільного права, це строк шість і більше місяців) визначає необхідність вжиття заходів щодо охорони такого майна, а отже виникнення правовідносин, що не є спадковими по своїй суті, але такими, що впливають на спадкування. Очевидно, що такі відносини, суб'єктами яких можуть виступати не спадкоємці, також повинні входити в предмет правового регулювання спадкового права, адже без їх належного регулювання може виникнути ситуація, коли спадщину буде втрачено і не буде що спадкувати.

По-п'яте, смерть є не єдиною підставою для здійснення спадкових прав. Адже спадщина може бути відкрита на підставі рішення суду про оголошення особи померлою (ст. 47 ЦКУ) [285], в той час як, така особа фактично може бути живою.

Як свідчить судова практика, непоодинокими є випадки, коли після визнання особи померлою, виявляється, що вона є живою. Так рішенням Бахмацького районного суду Чернігівської області від 09 листопада 2009 року у справі № 2-о-93 суд скасував попереднє рішення Бахмацького районного суду від 07.08.2000 року, яким було визнано особу померлою. З аналізу цієї справи вбачається, що дружина звернулась до суду з позовом про оголошення чоловіка, з яким вона перебувала у зареєстрованому шлюбі померлим. Вона пояснила, що з 1997 року її чоловік був відсутній в с.Тиниця Бахмацького району, а тому вона подала до суду заяву про оголошення його померлим і в 2000 році суд прийняв відповідне рішення і днем його смерті вважається 17 серпня 2000 року. Але під час судового засідання у 2009 році було встановлено та доведено, що її чоловік проживає в м.Києві і є живим. Тому рішення суду про оголошення його померлим підлягало скасуванню [215].

Придніпровський районний суд м. Черкаси Черкаської області рішенням від 07 грудня 2016 року у справі № 711/8694/16-ц також задовольнив заяву заінтересованої особи про скасування рішення суду про оголошення фізичної особи померлою. В ході судового засідання було встановлено, що на підтвердження доводів заявниці серед матеріалів справи є копія свідоцтва про зміну імені серії І-СР №004480 від 08 серпня 2012 року, згідно з яким особа, вже будучи визнаною померлою судовим рішенням, від 03 квітня 2012 року, змінила своє прізвище на нове. Як вбачається з паспорта особи, вона, з 25 травня 2012 року зареєстрована за новою адресою. Особу заявниці підтвердила в судовому засіданні свідок [226].

Сарненський районний суд Рівненської області рішенням від 04 листопада 2021 року у справі № 572/2446/21 скасував попереднє рішення суду про оголошення особи померлою, оскільки чоловік з'явився у судові засідання та, як з'ясувалось, проживає разом із заявницею у цій справі [228].

Таким чином, на нашу думку, під спадковим правом як підгалуззю цивільного права слід розуміти сукупність правових норм, які регулюють відносини, що виникають з приводу визначення посттанативної долі майна

(майнових прав і обов'язків), а також порядок та умови такого переходу після настання смерті власника майна.

Щодо спадкових правовідносин як предмету правового регулювання спадкового права, то в юридичній доктрині також мають місце різні підходи щодо розуміння їх сутності, що не сприяє формулюванню єдиного розуміння спадкових справ – складового елементу їх змісту.

Є.О. Рябоконт визначає спадкові правовідношення як цивільно-правове відношення, що виникає на підставі норм підгалузі спадкового права, в силу смерті фізичної особи (спадкодавця), та, як правило, волевиявлення його учасників, яким між останніми встановлюється комплекс прав та обов'язків з приводу універсального та сингулярного спадкового правонаступництва в тих майнових та особистих немайнових правах та обов'язках, які не припиняються зі смертю спадкодавця [240, с.196].

З цього приводу Ю.О. Заїка зазначає, що предметом правового регулювання спадкового права виступають суспільні відносини, що виникають виключно за наявності таких обов'язкових умов, як смерть фізичної особи і наявність у неї майнових прав та обов'язків. І головною рисою спадкових правовідносин, що дозволяє їх відмежувати від інших цивільних правовідносин, є те, що вони виникають у зв'язку з передачею майна від однієї особи до іншої, і це зумовлено єдиною причиною – смертю власника [82, с. 9].

М. Б. Кравчик, погоджуючись з Г.Г. Черемних, наголошує, що спадкові відносини – це врегульовані нормами спадкового права відносини, які виникають у зв'язку із смертю спадкодавця та полягають у переході до спадкоємців у порядку універсального правонаступництва прав та обов'язків спадкодавця, які існували на момент смерті останнього [109, с. 103].

Також пов'язують зі смертю особи виникнення спадкових правовідносин й інші дослідники [145, с. 25; 241, с. 7].

Як бачимо, домінуючим в юридичній доктрині є підхід, відповідно до якого спадкові правовідносини виникають лише після смерті спадкодавця, тому більшість науковців (Ю. О. Заїка [79, с. 10–11], О. Є. Кухарєв [118, с. 165], Є. О.

Рябоконь [239, с. 14], І. В. Спасибо-Фатєєва [286, с. 10–11]) вважають, що останній не може бути віднесений до суб'єктів спадкових правовідносин, оскільки зі смертю він втрачає правоздатність, відповідно, припиняється і його можливість перебувати в будь-яких конкретних правовідносинах.

При цьому окремі дослідники [45, с. 67; 122, с. 48] визнають суб'єктами спадкових правовідносин і спадкодавця, і спадкоємця, хоча і не заперечують загальну тезу про те, що відправним моментом виникнення спадкових правовідносин є смерть.

Так, наприклад, Х. З. Піцик прийшла до висновку, що, хоча під час виникнення спадкового правовідношення спадкодавця уже немає серед живих, він володіє низкою прав та обов'язків [159, с. 15]. Зокрема, серед прав померлого спадкодавця науковець виділяє такі: право спадкодавця на здійснення його волі на спадкування за законом; право спадкодавця на усунення від спадкування негідних спадкоємців; право спадкодавця на перехід усього його майна, яке може спадкуватися відповідно до законодавства, до його спадкоємців; право спадкодавця на збереження за ним прав та обов'язків, що нерозривно пов'язані з його особою; право спадкодавця на одержання спадкоємцями коштів у зв'язку з відшкодуванням йому збитків, моральної шкоди та у зв'язку зі сплатою неустойки (штрафу, пені) [159, с. 15].

Деякі цивілісти відносять спадкодавця та спадкоємця до суб'єктів спадкового правонаступництва, заперечуючи можливість останніх одночасно бути суб'єктами спадкових правовідносин [33, с. 145; 100, с. 40-41].

Ми погоджуємося з тим, що спадкодавець і спадкоємець не можуть одночасно бути суб'єктами одних і тих самих спадкових правовідносин, хоча б тому, що зі смертю фізична особа перестає існувати як суб'єкт права. А саме в момент смерті спадкодавця спадкоємці набувають свого статусу.

Утім, на нашу думку, це не означає, що спадкові правовідносини виникають лише після смерті спадкодавця і останній за життя не може бути їх суб'єктом.

Про смерть фізичної особи, яка є розривом часу і простору, що припиняє правоздатність і відкриває спадщину, говорять і в нотаріальній спільноті [252, с. 30].

Смерть фізичної особи – це один із юридичних фактів, у результаті настання якого відбувається виникнення, зміна та припинення цивільних правовідносин. Смерть фізичної особи пов'язана не тільки з особою померлого, а й здійснює вплив на інших суб'єктів права, обумовлює виникнення і зміну прав для інших суб'єктів, пов'язаних з особою померлого, держави тощо [19, с. 105].

В юридичній доктрині вже починається переосмислення ідеї про прямий та опосередкований вплив смерті одного суб'єкта права на інших суб'єктів права.

Так ми підтримуємо позицію В. М. Вовк [46, с. 28] щодо того, що, хоча померла особа не існує у світі живих людей, вона залишається фіктивним суб'єктом права. І хоча смерть особи є правоприпиняючим фактом саме для цієї особи, але і є правоутворюючим базисом для тих, хто продовжує жити.

Крім того, як ми аргументували вище, спадкове право, предметом регулювання якого є спадкові правовідносини, поширює свій нормативний вплив на відносини, що виникають з приводу визначення посттанативної долі майна (майнових прав і обов'язків), а не тільки на порядок та умови такого переходу після настання смерті власника такого майна.

Крім того існує ціла низка спадкових прав, що виникають за життя спадкодавця, і які можуть здійснюватися до моменту настання його смерті, як це має місце, зокрема, з правом на заповіт. Тому, на нашу думку, спадкові правовідносини можуть виникати і до смерті спадкодавця (для таких правовідносин смерть виступатиме правоприпиняючим юридичним фактом), як, наприклад, це має місце під час здійснення відповідних спадкових прав, зокрема, у момент розпорядження правосуб'єктною особою її правом на визначення посттанативної долі належного їй майна. Саме тому при укладанні заповіту особа, яка висловлює свою волю щодо розпорядження майном на випадок її смерті, вже набуває статусу спадкодавця, хоча законодавець називає таку особу "заповідач" (ст. 1235 ЦКУ) [285]. Але мають місце випадки, коли особа за життя

не хоче складати та залишати після себе особисте розпорядження на випадок смерті – заповіт. Тоді таку особу варто вважати "потенційним спадкодавцем", оскільки після смерті останнього буде мати місце спадкування за законом.

Саме тому ми можемо вести мову про те, що законодавцем штучно було розмежовано найменування однієї і тієї ж особи у даних правовідносинах залежно від наявності чи відсутності заповіту: заповідач та спадкодавець. Аргументом, що посилює нашу позицію, є те, що після смерті особи, яка склала заповіт (заповідач), її статус та, відповідно, найменування змінюється на "спадкодавець". А у випадку відсутності заповіту особа після смерті у процесуальному правовідношенні також має назву "спадкодавець".

Загальновизнаним є й те, що правовідносини за участю однієї особи є неможливими [237, с. 177], потрібна наявність мінімум двох суб'єктів [261, с. 125; 262, с. 195]. Виникає логічне запитання: хто є другим суб'єктом у цих спадкових правовідносинах?

Попри те, що заповіти відносять до односторонніх правочинів, оскільки в Україні обов'язковою умовою для здійснення права на складання заповіту є дотримання нотаріальної форми правочину, очевидно, що іншою стороною спадкових правовідносин в даному випадку виступає держава в особі органів нотаріату (державного або приватного) та/або посадових осіб органів місцевого самоврядування [196], на яких за рішенням відповідного органу місцевого самоврядування покладено вчинення нотаріальних дій, визначених статтею 37 ЗУ "Про нотаріат". Посвідчення заповітів (крім секретних) входить до компетенції останніх [203].

Дослідниця М. І. Ромась у своєму дисертаційному дослідженні достатньо змістовно аргументувала статус держави Україна як суб'єкта цивільних правовідносин та сформулювала авторське визначення. Зокрема науковець зазначає, що держава як учасник договірних зобов'язань – це публічно-правове утворення, від імені якого діють органи державної влади, яке є носієм цивільних прав та обов'язків та виступає в цивільних правовідносинах у випадках та в межах, передбачених виключно законом на засадах юридичної рівності [233, с.

221]. І однією з форм участі держави Україна у цивільних договірних правовідносинах є безпосередня (самостійна) участь – через органи, які діють в межах своєї компетенції від імені держави [233, с. 61].

Можливість держави бути суб'єктом цивільних правовідносин обґрунтовували й інші науковці: Л. Зінич [86, с. 56], А. В. Коструба [107, с. 74], Клименко О. М. [94, с. 10].

Тобто за життя спадкодавця спадкові правовідносини можуть виникати між ним та державою в особі органів нотаріату (державного або приватного) та/або посадових осіб органів місцевого самоврядування чи інших уповноважених на це державою суб'єктів [196; 203].

Смерть особи є юридичним фактом, що обумовлює виникнення нових спадкових правовідносин між державою та спадкоємцями, кредиторами спадкодавця, охоронцем майна чи територіальною громадою (якщо є підстави для визнання спадщини відумерлою). Натомість правовідношення за участю спадкодавця (якщо таке мало місце) припиняється в момент смерті останнього.

Що стосується правовідносин, які виникають після смерті особи, то тут потрібно говорити про спадкові правовідносини, які виникають між державою в особі органів нотаріату (державного або приватного) та/або посадових осіб органів місцевого самоврядування [196], на яких за рішенням відповідного органу місцевого самоврядування покладено вчинення нотаріальних дій, визначених статтею 37 ЗУ "Про нотаріат" [203], та спадкоємцями.

Для того, щоб такі правовідносини мали місце, потрібно, щоб було заведено спадкову справу після померлого.

Відповідно до п. 2.1. розділу II Глави 10 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, це відбувається у спосіб заведення нотаріусом спадкової справи за місцем відкриття спадщини на підставі поданої особисто (або такої, що надійшла поштою) першої заяви (повідомлення, телеграми) про прийняття спадщини чи про відмову від прийняття спадщини [195].

Оскільки наявне неоднозначне розуміння співвідношення понять "відкриття спадщини" та "заведення спадкової справи" та іноді їх ототожнення, вважаємо за необхідне розмежовувати їх, зважаючи на наступне.

Відповідно до ч. 1 ст. 1220 ЦКУ, спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою [285].

Цивілістичним фразеологізмом називає відкриття спадщини З. В. Ромовська та зазначає, що юридичний зміст даного терміну полягає у тому, що у зв'язку зі смертю особи права та обов'язки, які належали їй за життя – залишаються поки що нічийми [237, с. 25].

У юридичній літературі наявне неоднозначне розуміння відкриття спадщини як юридичного факту. Зокрема, на думку О. Є. Кухарева, відкриття спадщини є саме тим юридичним фактом, який обумовлює специфіку спадкових правовідносин, як таких що виникають унаслідок смерті людини [118, с. 29]. Але ми підтримуємо О. Є. Казанцеву, яка вважає, що відкриття спадщини не є юридичним фактом; воно лише констатує настання події – смерті громадянина, внаслідок чого майно відкрите для прийняття спадкоємцями [88, с. 27]. Також ми підтримуємо С. Я. Фурсу у тому, що відкриття спадщини – це заведення спадкової справи на ім'я померлої особи і комплекс інших дій, що пов'язані з цим процесом [278, с. 291]. І, як слушно зазначає М. В. Бондарева, відкриття спадщини як юридичний наслідок смерті особи є однією з передумов виникнення процесуального правовідношення між нотаріусом і спадкоємцем із вчинення нотаріального провадження щодо оформлення спадкових прав останнього [32, с. 8]. Отже, логічний виклад матеріалу та позиція останньої дослідниці є яскравим доказом того, що після смерті особи держава в особі органів нотаріату (державного або приватного) та/або посадових осіб органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів, на яких за рішенням відповідного органу місцевого самоврядування покладено вчинення нотаріальних дій, визначених статтею 37 ЗУ "Про нотаріат" вступає в дане провадження і здійснює реалізацію волі заповідача, або ж застосовує норми права, що стосуються спадкування за

законом, оформлюючи документи, що посвідчують право власності на майно померлої особи.

Також можуть мати місце випадки, коли відсутні спадкоємці за заповітом і за законом, їх усунено від права на спадкування, неприйнято ними спадщини, а також відмова від її прийняття. Тоді, відповідно до ч. 1 ст. 1277 ЦКУ, орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини, а якщо до складу спадщини входить нерухоме майно - за його місцезнаходженням, зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою [285].

Хоча у науковій спільноті існує думка, що визнання спадщини відумерлою не належить до спадкування за заповітом чи за законом [118, с. 229], а лише передбачає перехід майна, яке могло б входити до складу спадщини у власність територіальної громади [106, с. 207]; але, на наше переконання, правильною є точка зору тих науковців, які вказують, що визнання спадщини відумерлою відбувається в процесі реалізації спадкових правовідносин. Так, наприклад, Ю. О. Заїка визначає відумерлу спадщину як специфічну підставу набуття майна померлого особливим суб'єктом – територіальною громадою, яка не має права відмовитися від спадщини за жодних обставин [80, с. 137].

Для того, щоб реалізувати дану норму, потрібно подати заяву про визнання спадщини відумерлою після спливу одного року з часу відкриття спадщини (ч. 2 ст. 1277 ЦКУ) [285]. Необхідно зазначити, що визнання спадщини відумерлою здійснюється у судовому порядку (в порядку окремого провадження, відповідно до ч. 2 ст. 293 ЦПКУ) [289], а не органами нотаріату в межах раніше заведеної спадкової справи після смерті особи. Але заявник (орган місцевого самоврядування) у кожній справі звертається до нотаріуса із запитом про наявність чи відсутність інформації про відкриття спадкової справи, подачі заяв про прийняття спадщини та видачі свідоцтва про право на спадщину.

Крім того, як і для будь-яких цивільних правовідносин, різновидом яких є спадкові, для останніх характерна можливість множинності суб'єктів.

Так спадкоємцями можуть одночасно виступати дві і більше особи, наприклад, якщо у спадкодавця залишилися діти та другий із подружжя. Якщо ж

його майно розташовано на території різних регіонів України, а спадкоємці відсутні, суб'єктами набуття права власності на відумерлу спадщину також може бути кілька територіальних громад. Та й спадкодавців з 2004 року теж може бути двоє (подружжя).

Інакше кажучи, на нашу думку, характерними ознаками спадкових правовідносин є те, що: 1) для їх існування необхідна наявність майна, посттанативна доля якого має визначатися до або після смерті його власника; 2) такі правовідносини потребують мінімум двох суб'єктів: держави в особі державних органів, які діють в межах своєї компетенції від імені держави чи інших уповноважених осіб, та спадкодавця (за його життя), спадкоємця (після відкриття спадщини) або іншої особи яка має юридичний зв'язок зі спадщиною; 3) смерть особи є одним з юридичних фактів, що визначає їх виникнення, зміну та/або припинення; 4) для спадкових правовідносин допустима множинність суб'єктів.

Тобто *спадкові правовідносини* – це врегульовані нормами спадкового права відносини, що виникають між особами, юридично заінтересованими у визначенні посттанативної долі майна, з однієї сторони та державою (в особі її уповноважених суб'єктів: органів державної реєстрації актів цивільного стану, нотаріату тощо) з іншої щодо переходу майна (майнових прав і обов'язків) після настання смерті його власника до інших осіб.

Також для розуміння сутності спадкових прав подружжя як складового елементу змісту спадкових правовідносини потребує дослідження зміст такої правової категорії, як «спадкування».

На жаль, у науковій спільноті дане поняття не отримало належної конкретизації [270, с. 168; 276]. Відповідно до ч. 1 ст. 1216 ЦКУ спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) [285]. Законодавчу дефініцію підтримують і науковці [118, с. 12].

Дещо інший підхід до поняття «спадкування» знаходимо в науковому дослідженні Ю. О. Заїки. Зокрема, спадкування науковець визначає, як комплекс

самостійних, але водночас взаємопов'язаних між собою правовідносин: правовідносин, що виникають із факту відкриття спадщини; прийняття чи відмови від неї; правовідносин, що виникають відносно охорони спадкового майна; щодо виконання заповіту тощо [79, с. 19].

Інакше кажучи, спадкування і спадкові правовідносини - не тотожні категорії, хоча б тому, що, як нами аргументовано вище, останні виникають до смерті спадкодавця. А спадкування є процесом, кінцевою метою якого є належне оформлення права власності на майно, що належало померлій особі на ім'я спадкоємців у встановлений законом спосіб.

Як процес, спадкування трансформується у комплекс нотаріальних проваджень, які мають вчинятись відповідно до теоретичної моделі нотаріального процесу [277, с. 87]. Вирішення окремих питань, що виникають до або після нотаріального процесу, може перейти у судовий процес, якщо має місце спір про право, вирішення якого є неможливим у позасудовому порядку.

Отже, спадкування – врегульований правовими нормами процес переходу майнових прав та обов'язків спадкодавця (спадкодавців) до спадкоємця (спадкоємців) або передача прав на нього територіальній громаді в порядку визнання відумерлою. І цей порядок охоплює лише ту частину спадкових правовідносин, які виникають у зв'язку зі смертю спадкодавця та посттанативним переходом майнових прав та обов'язків.

З огляду на це, можемо стверджувати, що спадкові права, які складають зміст спадкових правовідносин (в т.ч. спадкові права подружжя) включають правомочності, що виникають та можуть здійснюватися за життя спадкодавця (спадкодавців) та спрямовані на визначення постанативної долі майна.

На підставі вище проаналізованого та доктринальних джерел з проблематики спадкового права [23; 82, с. 7; 118; 155, с. 22] можемо констатувати, що спадковим правам притаманні наступні ознаки: вони є невідчужуваними; основним юридичним фактом, що визначає виникнення, зміну або припинення цих прав, є смерть особи спадкодавця; можуть виникати за життя спадкодавця, але більшість із них здійснюється після смерті останнього;

вони тісно пов'язані з правом власності; здійснюючи їх, суб'єкти визначають посттанативну долю майна (майнових прав та обов'язків) в нерозривній єдності; здійснення таких прав тісно пов'язане з правонаступництвом.

Утім, коли мова йде про спадкові права подружжя, потрібно пам'ятати, що відповідно до ч. 4 ст. 3 СКУ, шлюб є однією із підстав для створення сім'ї. Ознаками сім'ї відповідно до ч. 2 ст. 3 СКУ є спільне проживання двох або більше осіб, спільний побут, взаємні права та обов'язки. В той же час закон визначає шлюб як сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану (ч. 1 ст. 21 СКУ) [244].

Таким чином, однією юридичною передумовою для виникнення спадкових прав подружжя є спільне проживання чоловіка та жінки однією сім'єю (ведення спільного побуту, набуття взаємних прав та обов'язків) та реєстрація факту таких відносин (шлюбу) в органах реєстрації цивільного стану.

З одного боку, закон заперечує наявність взаємних прав подружжя у осіб, що спільно проживають, однак не зареєстрували свої сімейні відносини (ч. 2 ст. 21 СКУ), хоча визначає та захищає цивільне право спільної сумісної власності на майно, набуте такими особами за час спільного проживання (ч. 1 ст. 74 СКУ) [244]. В той же час, спадкові права осіб, що проживають однією сім'єю, однак не перебувають в зареєстрованому шлюбі, є відмінними від спадкових прав подружжя, що на нашу думку, не відповідає суті тих відносин, які фактично існують між особами, котрі проживають однією сім'єю. А тому в даній частині чинне законодавство потребує перегляду з позиції встановлення хоча б певних мінімальних гарантій дотримання спадкових прав осіб, що перебували у фактичних шлюбних відносинах, до смерті одного з них.

Спадкові права подружжя є похідними та мають причинно-наслідковий зв'язок саме зі статусом «подружжя». Статус «заміжня»/ «одружений» тісно пов'язаний з волею та бажанням особи. Цей стан не є майном, не є правом на майно, що можна відчужувати. Тому вважаємо, що відчуження у будь-який спосіб спадкових прав подружжя є неможливим.

Також, як нами аргументувалося вище, спадкові права подружжя можуть виникати за життя спадкодавця, хоча більшість з них здійснюється після смерті останнього. За життя кожен з подружжя має змогу скласти індивідуальний (одноособовий) заповіт, і також подружжя наділене правом разом скласти спільний заповіт [285].

В обох випадках, здійснюючи своє право на визначення посттанативної долі належного їм майна, кожен з подружжя, або вони разом повинні враховувати наявність/відсутність режиму спільної власності у майна, посттанативна доля якого визначається.

Адже економічною передумовою для виникнення права заповідати є наявність права власності на нього, за відсутності якого відсутній власне предмет спадкування, а тому спадкові відносини не можуть виникнути.

Відповідно до ч. 3 ст. 368 ЦКУ, майно, набуте подружжям за час шлюбу, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, якщо інше не встановлене договором чи законом [285].

Статтею 60 СКУ визначено, що майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу) [244]. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 57 СК України, особистою приватною власністю дружини/чоловіка майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй/йому особисто [244]. Отже, належність майна до спільної сумісної власності подружжя, що може бути поділене між ними у випадку смерті останнього, визначається не лише за фактом набуття його у власність під час шлюбу, але й за спільною участю подружжя коштами або працею в процесі набуття такого майна у власність. На правозастосовному рівні норма ст. 60 СКУ буде вважатись застосованою правильно тоді, коли набуття майна відповідатиме цим параметрам.

У разі набуття майна у власність у період шлюбу, але за особисті кошти одного з подружжя, таке майно не може вважатись об'єктом спільної сумісної

власності подружжя, а є особистою приватною власністю того з подружжя, за особисті кошти якого воно придбане.

Саме тому не можна стверджувати, що придбання майна в період шлюбу у власність подружжя, з приводу якого з'являються суперечки, не є безумовною підставою для віднесення такого майна до об'єктів права спільної сумісної власності подружжя.

Також під час вирішення спорів про поділ майна подружжя, у тому числі коли має місце факт смерті одного з подружжя і виникають труднощі у формуванні спадкової маси, суди повинні брати до уваги, що само по собі розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності на майно, набуте за час шлюбу. Але розпорядження таким майном після розірвання шлюбу здійснюється колишнім подружжям винятково за взаємною згодою сторін, відповідно до положення ЦКУ. Оскільки в таких випадках презумпція згоди одного з подружжя на укладення другим договорів з розпорядження майном, що перебуває у спільній сумісній власності подружжя, вже не діє [205]).

Також вважаємо за необхідне зазначити, що конкретний обсяг майнових прав та обов'язків, що спадкуються, визначається в момент смерті спадкодавця, а не в момент складення ним чи ними заповіту. Оскільки спадкодавець чи спадкодавці наділені правом скласти заповіт не на конкретно визначене, а на все належне на момент смерті майно. Також важливими є темпоральні рамки: між моментом складення заповіту і смертю особи може пройти стільки часу, скільки наперед нікому не відомо. За цей час заповідач може набути у власність нове майно, а може позбутися раніше набутого.

Оскільки ч. 3 ст. 56 ЗУ «Про нотаріат» вказує на те, що при посвідченні заповіту від заповідача не вимагається подання доказів, які підтверджують його право на майно, що заповідається [203], то можуть мати місце випадки, коли заповідач може скласти заповіт на те майно, на яке він не має права власності на день складання заповіту.

Більше того, часто кожен з подружжя суб'єктивно визначає свою частку у спільному майні. І таке бачення часто відрізняється від того, як це визначено в

чинному цивільному законодавстві. Тому непоодинокими є випадки, коли після смерті одного з подружжя інший не заявляє про вступ у спадщину, оскільки вважає, що майно, що залишилось, є його особистою власністю і не є об'єктом спадкування за законом; або, складаючи заповіт, один з подружжя може зазначити в ньому майно, що належить іншому з них, чи позначити як своє особисте майно, що має режим спільної сумісної власності подружжя.

В якості ілюстрації вищевказаного можна згадати наступні випадки з правозастосою практики: Івано-Франківський міський суд Івано-Франківської області рішенням від 16 листопада 2020 року у справі № 344/9653/20 обґрунтовано відмовив у задоволенні позовної заяви про визнання права власності на 1/2 частку квартири в порядку спадкування та скасування заборони на нерухоме майно [217].

Позивачка просила суд визнати за нею право власності на 1/2 частку квартири в порядку спадкування, оскільки вважає складений подружжям раніше заповіт нікчемним. Позивачка вважала, що у заповіті не правильно визначено статус майна, як спільної власності подружжя, оскільки квартира належала їй та її чоловікові в порядку приватизації житла і не могла бути предметом даного заповіту [217].

Однак суд дослідив матеріали справи і дійшов до висновку, що подружжя має право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності, у свідоцтві про право власності від 22.01.2009 вказано, що квартира належить на праві спільної сумісної власності покійному чоловіку та позивачці. І на переконання суду вказана квартира є спільною сумісною власністю подружжя. Тому позивачці у задоволенні позовної заяви було відмовлено [217].

Попільнянський районний суд Житомирської області рішенням від 12 листопада 2019 року у справі № 288/1583/19 визнав недійсним заповіт, складений позивачем та її чоловіком, що помер, який був посвідчений 26 лютого 2008 року, секретарем Жовтневої сільської ради Попільнянського району Житомирської області за реєстровим № 8 [225]. Суть справи була у тому, що

позивачем та її чоловіком було складено спільний заповіт подружжя на земельні ділянки, яке не є їх спільною сумісною власністю, а виявилось особистою приватною власністю кожного з них.

Суд дослідив матеріали справи та встановив, що земельні ділянки, отримані позивачем та її чоловіком, внаслідок приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, відповідно до Указів Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10.11.1994 року № 666/94 та «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 08.08.1995 року № 720/95, а тому не є спільною сумісною власністю подружжя, а особистою приватною власністю кожного [225].

Ці земельні ділянки не могли бути таким, щодо яких можна скласти спільний заповіт подружжя, оскільки не є спільною сумісною власністю подружжя. Але це з'ясувалось, на жаль, лише після смерті чоловіка і відповідно реалізація останньої волі заповідача не є можливою [225].

Тобто, смерть одного з подружжя завжди потребує конкретизації майнових прав та обов'язків кожного з подружжя для визначення спадщини, що відкрилась (чи не відкрилась). Крім того, якщо має місце заповіт подружжя, то смерть одного з них обмежує другого в можливості зміни посттанативної долі спільного майна.

Інакше кажучи, спадкові права подружжя мають свою специфіку, що обумовлена їх сімейно-шлюбними правовідносинами та правовою природою відносин спільної сумісної власності подружжя. Тому поряд з вищевказаними ознаками спадкових прав, вони характеризуються ще й тим, що: спадкові права подружжя виникають тільки у осіб, які перебувають в зареєстрованому шлюбі; окремі спадкові права подружжя можуть бути реалізовані лише спільно обома членами подружжя; особливості здійснення окремих спадкових прав подружжя визначається наявністю/відсутністю режиму спільної власності у майна, чия посттанативна доля визначається; смерть одного з подружжя завжди має

юридичний вплив на здійснення спадкових прав іншим, незалежно від наявності заповіту.

Враховуючи вищевикладене, під спадковими правами подружжя слід розуміти закріплені нормами цивільного права правомочності подружжя разом або окремо кожної з осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі щодо розпорядження майном, що належить їм на праві спільної власності, на випадок смерті одного з подружжя, а також правомочності, пов'язані із переходом майна померлого до того із подружжя, хто пережив другого з подружжя.

Отже, особливості спадкових прав подружжя обумовлені системою зв'язків, взаємних прав, що виникають між членами подружжя протягом їх життя, спільне проживання, спільне ведення господарства, набуття майна у спільну власність, догляд та утримання один одного у випадку непрацездатності, тощо. Після смерті одного з подружжя права, що не припинились зі смертю, переходять в порядку спадкування в тому числі і до іншого з подружжя. Забезпечення та реалізація спадкових прав подружжя значною мірою залежить від того, чи вчинив кожен з них за життя необхідні дії розпорядчого характеру щодо належного кожному майна на випадок смерті.

Спадкові права подружжя тісно пов'язані не лише з фактом смерті одного з них, а і з правом власності, тому їх реалізація часто залежить від належного правового забезпечення обох вказаних цивільно-правових інститутів.

Конкретний зміст спадкових прав визначається, на нашу думку, правовим статусом особи (чи є вона потенційним спадкодавцем чи спадкоємцем або іншим чином юридично заінтересованою у визначенні посттанативної долі майна).

1.3 Класифікація спадкових прав подружжя

Диференціація спадкових правовідносин подружжя відіграє важливе теоретичне та практичне значення. Динамічний розвиток суспільних відносин та зміни у законодавстві породжують нові проблеми, а також трансформують розуміння класичних категорії права.

Спадкові права, у тому числі спадкові права подружжя, про які мова буде вестись нижче, є закріпленими на законодавчому рівні та за їх порушення може наступати відповідальність у встановлений законом спосіб.

Під час аналізу даного питання через призму теорії та доктрини було з'ясовано, що, на жаль, це питання недостатньо висвітлено у наукових працях вітчизняних учених. Що стосується практичного аспекту у розумінні даної категорії прав, то тут варто звернутись до аналізу положень кодифікованого цивільного акту.

Аналіз положень чинного законодавства дозволяє констатувати, що наразі до складу спадкових прав подружжя можна віднести різні за своїм змістом правомочності, серед яких права, якими може володіти будь-яка дієздатна особа, так і такі, суб'єктами яких можуть бути тільки подружжя разом, або один з них. Це дозволяє диференціювати за ознакою суб'єкта спадкові права подружжя на загальні та спеціальні.

До загальних спадкових прав можна віднести зокрема: право на заповіт та призначення спадкоємців (ст. ст. 1234, 1235, 1243, 1244 ЦКУ) [285]; право на спадкування (ст. ст. 1223, 1224, 1225, 1226 ЦКУ) [285]; право спадкоємця на прийняття, неприйняття або відмову від прийняття спадщини (ст. ст. 1268, 1273, 1274 ЦКУ) [285]; право на відмову від прийняття спадщини, у тому числі на користь іншої особи (ст. ст. 1273, 1274) ЦКУ) [285]; право на заповідальний відказ (ст. 1237 ЦКУ) [285]; право виконавця заповіту на відмову від здійснення своїх повноважень (ст. 1295 ЦКУ) [285]; право на одержання свідоцтва про право на спадщину (ст. 1296 ЦКУ) [285].

Спеціальними ж є права, що їх мають і можуть здійснювати тільки спеціальні суб'єкти (подружжя), як от: право подружжя на укладення спільного заповіту подружжя, а також право користуванням спадковим майном після смерті одного з подружжя (ст. 1243 ЦКУ) [285]; право того з подружжя, який пережив спадкодавця на спадкування у першу чергу за законом (ст. 1261 ЦКУ) [285]; право на отримання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя у разі смерті одного з з них (ст. 71 ЗУ «Про нотаріат»[203]).

На доктринальному рівні до суб'єктів спеціальних прав подружжя відносять ще й осіб, юридично прирівняних до подружжя, тобто тих, що проживають однією сім'єю без реєстрації своїх відносин [40, с. 68; 156, с. 44]. Більш детально це питання буде досліджено нами в параграфі 2.3. даного дисертаційного дослідження.

Залежно від підстав виникнення спадкових прав загалом, в т.ч. прав подружжя, в юридичній доктрині прийнято розрізняти права, що виникають на підставі заповіту; ті, що виникають на підставі закону. Дана класифікація є найбільш популярною та використовується у підручниках зі спадкового права [31, с. 75; 96, с. 200; 253, с. 33, 74].

До першої групи прав відносять право на укладання особистого заповіту (ст. 1234 ЦКУ) чи право на укладання спільного заповіту подружжя (ст. 1243 ЦКУ), а також дотичні до них права: право заповідача на призначення спадкоємців (ст. 1235 ЦКУ); його право на визначення обсягу спадщини, що має спадкуватися за заповітом (ст. 1236 ЦКУ) та право на заповідальний відказ (легат) (ст. 1237 ЦКУ). До цієї групи також варто зарахувати і право заповідача на скасування та зміну заповіту (ст. 1254 ЦКУ), право на призначення виконавця заповіту (ст. 1286 ЦКУ); а також право на отримання свідоцтва про право на спадщину за заповітом (ст. 1296 ЦКУ) [285].

До другої групи прав належать право того з подружжя, хто пережив іншого, прийняти спадщину або відмовитись від її прийняття (ст. ст. 1268, 1273, 1274 ЦКУ), право бути спадкоємцем першої черги за законом (ст. 1261 ЦКУ), а також дотичні до них права: право на зміну черговості одержання права на спадкування (ст. 1259 ЦКУ) може бути реалізовано у випадку згоди й інших спадкоємців; право на зміну розміру частки у спадщині спадкоємців за законом (ст. 1267 ЦКУ) [285].

Принагідно до досліджуваної проблематики, аналізуючи спадкування за заповітом, в частині прав другого із подружжя, слід зазначити наступне.

Особливості таких прав впливають із окремих ознак спадкування за заповітом, а саме: заповіт за життя заповідача не створює для осіб, призначених

спадкоємцями, ніяких прав та обов'язків. Заповідач завжди має право змінити чи скасувати свій заповіт [158, с. 107]. Другий із подружжя може бути повідомлений про наявність заповіту та про його зміст за життя особи, яка його склала, якщо остання виявить бажання про це повідомити, однак це не створює жодних правових гарантій того, що саме у такий спосіб буде розподілено майно після смерті заповідача.

Спадкодавець може в будь-який час скласти новий заповіт, який, відповідно до ч. 2 ст. 1254 ЦКУ, скасовує попередній заповіт повністю або у тій частині, в якій він йому суперечить [285]. З метою забезпечення належного захисту прав іншого з подружжя, якщо такий визначений спадкоємцем за заповітом, варто чітко визначати дату та час складення першого та кожного наступного заповіту, оскільки якщо складення та подальша зміна заповіту відбулись в один день, нотаріус повинен мати змогу беззаперечно визначити, за яким саме заповітом буде здійснюватись спадкування.

Заповіт є розпорядженням про долю прав та обов'язків спадкодавця, що можуть переходити за спадкуванням, і про права й обов'язки, які можуть виникнути на підставі заповіту [157, с. 107]. Переходять в порядку спадкування до іншого з подружжя майнові права померлого, а також особисті немайнові права, які не припинились зі смертю особи. Однак заповіт може бути складений з умовою необхідності вчинення іншим з подружжя певних дій. Наявність такої умови є підставою для виникнення нових обов'язків у спадкоємця.

Суттєво вплинути на спадкові права другого з подружжя може складення спадкодавцем секретного заповіту, особливості вчинення якого викликають в науці ряд дискусій та зауважень. Так право на складення секретного заповіту врегульовано ч. 1 ст. 1249 ЦКУ, відповідно до якої секретним є заповіт, який посвідчується нотаріусом без ознайомлення з його змістом [285]. Посвідчуючи такий заповіт, нотаріус фактично посвідчує не сам заповіт, а лише підпис особи на конверті, яка стверджує про наявність в конверті заповіту [272, с. 65]. Якщо зміст секретного заповіту викладений нечітко, містить неоднозначні положення,

то його практичне виконання буде неможливим, що впливає на права усіх спадкоємців, в тому числі і того з подружжя, хто пережив померлого.

Щодо секретного заповіту підтримуємо також позицію Ю.О. Заїки, котрий зробив висновок, що укладання секретного заповіту суперечить встановленій законодавцем вимозі щодо нотаріальної форми заповіту, оскільки нотаріус вчиняє посвідчувальний напис не на документі, де викладено текст правочину, а на конверті, який передається йому на зберігання, і, таким чином, не посвідчує правочин, а вчиняє нотаріальну дію, суть якої полягає лише в прийманні на зберігання документу [79, с. 10]. Таким чином, при складенні секретного заповіту спадкодавець повинен ознайомитись зі змістом правових норм, що регулюють даний вид спадкування, оскільки наслідком їх недотримання може бути неможливість виконання його останньої волі та порушення прав інших спадкоємців.

На спадкові права одного з подружжя впливає складений ними спільно заповіт. У даному контексті, мова йде про права іншого з подружжя як спадкодавця, зокрема, його право на зміну чи скасування заповіту. При складенні спільного заповіту подружжя сторона спадкодавця представлена двома особами – чоловіком та дружиною. Зміна або скасування спільного заповіту після смерті одного з подружжя є неможливою в силу дії ч. 3 ст. 1243 ЦКУ [285]. У той же час після смерті одного з подружжя можуть виникнути обставини, які за життя їх обох були б підставою для зміни заповіту – негідна поведінка окремих спадкоємців, зневажливе ставлення до пам'яті про померлого, зловживання спадкоємцем алкоголем, тощо. При цьому той з подружжя, хто пережив померлого, не вправі змінити заповіт, що, з однієї сторони, гарантує дотримання волевиявлення обох спадкодавців, однак, з іншої – обмежує спадкові права того з подружжя, хто пережив іншого. Дану особливість слід враховувати під час складення спільного заповіту подружжя.

Щодо спадкування за законом одним із подружжя, то слід врахувати наступні нюанси.

По-перше, предмет спадкового майна може становити як частка покійного в майні, що на праві спільної сумісної власності належало йому та другому із подружжя, так і особисте майно спадкодавця.

По-друге, на визначення обсягу спадкового майна впливає ряд факторів, наявність або відсутність яких повинен встановити нотаріус (укладення шлюбного договору між спадкоємцем та спадкодавцем, існування режиму окремого проживання між подружжям, тощо).

Підставою для виникнення права на спадкування за законом у другого з подружжя є укладений та зареєстрований шлюб зі спадкодавцем. При цьому слід зазначити, що у разі припинення шлюбу право спільної сумісної власності на набуте у шлюбі майно не припиняється, а тому у випадку смерті одного із співвласників майна, що на момент його набуття у власність перебували у шлюбі, інший має право на виділення його частки в спільному майні, проте спадкових прав не має.

Також за загальним правилом втрачають право на спадкування особи, шлюб яких в судовому порядку визнано недійсним. Якщо недійсність шлюбу була встановлена після прийняття іншим з подружжя спадщини, така спадщина підлягає поверненню як майно, що набуто без достатньої правової підстави (на підставі ст. 1212 ЦКУ) [285].

При цьому існують випадки, за яких право іншого з подружжя на спадкування після смерті чоловіка/дружини зберігається навіть у випадку встановлення факту недійсності шлюбу – така ситуація може виникнути за умови, що особа не знала і не могла знати про недійсність шлюбу.

Більшість проблемних аспектів у питанні спадкування за законом іншим з подружжя виникає у зв'язку з визначенням обсягу спадкового майна. Якщо майно подружжя набувалося за час шлюбу у спільну сумісну власність, то обов'язковим є виділення частки другого з подружжя та оформлення свідоцтва про право власності на таку, а також визначення частки покійного у спільному майні подружжя, що підлягає спадкуванню.

Виділення частки в спільному майні подружжя та видача відповідного свідоцтва про право власності обумовлена смертю одного зі співвласників, однак слід відзначити, що відносини, пов'язані із виділенням частки в спільному майні не є спадковими. Видача свідоцтва не обмежена строками прийняття спадщини, не залежить від наявності в особи права на спадкування.

Видача свідоцтва про право власності на частку в майні, що на праві спільної сумісної власності належало покійному та тому, хто пережив іншого, відбувається на підстав заяви останнього – пп. 1.1. п. 1 гл. 11 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 року № 296/5 [195].

Дискусійним є питання, чи може інший з подружжя відмовитись від своєї частки в спільному майні? Вважаємо, що така можливість не заборонена законом, а отже, інший з подружжя може не писати заяву про видачу йому свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя. На нашу думку, відмова співвласника від виділення частки в спільному майні є підставою для здійснення відповідного поділу спільного майна в судовому порядку за позовом спадкоємців, якщо такий матиме місце, оскільки такі дії унеможливають визначення спадкової маси та обмежують їх права на прийняття спадщини.

Спірним правом іншого з подружжя як при спадкуванні за законом, так і при спадкуванні за заповітом є відмова від прийняття спадщини, що оформляється на основі поданої нотаріусу заяві. Якщо інший з подружжя не вчиняє необхідних дій для прийняття спадщини, таку його поведінку неправомірно та недоцільно розцінювати як відмову від прийняття спадщини, в такому випадку має місце неприйняття спадщини. Відмова від прийняття спадщини та її неприйняття різняться між собою правовими наслідками, неприйняття спадщини не позбавляє особу права на її прийняття в майбутньому, на відміну від відмови.

Відповідно до ч. 1 ст. 1273 ЦКУ, спадкоємець за заповітом або за законом може відмовитися від прийняття спадщини протягом строку, встановленого

статтею 1270 ЦКУ . Відмова від прийняття спадщини є безумовною і беззастережною (ч. 5 ст. 1273 ЦКУ) [285].

Ми поділяємо позицію вчених, які вказують на те, що з погляду нотаріальної процедури така відмова є формальним актом, для якої законом установлений певний порядок її здійснення [274; с. 129]. Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України встановлено, що заяви про прийняття спадщини або відмову від її прийняття подаються спадкоємцем особисто нотаріусу за місцем відкриття спадщини у письмовій формі (пп. 3.3 п. 3 глави 10 розділу II Порядку) [195].

Тобто відмова – є дією спадкоємця, у той час як неприйняття – є бездіяльністю останнього.

Іншим аспектом відмови від прийняття спадщини є відмова на користь конкретної особи – іншого спадкоємця. Під час роботи дисертанта юрисконсульту у приватного нотаріуса Київського міського нотаріального округу було з'ясовано, що найчастіше той з подружжя, який пережив іншого, прагне відмовитися від прийняття спадщини після померлого на користь дітей. Такі дії пояснюють небажанням витратити час та ресурси на збір необхідних документів для отримання свідоцтв про право на спадщину за законом чи за заповітом. Також важливим є віковий аспект спадкоємців та темпоральні межі їх життя: той з подружжя, який пережив іншого/один з батьків, як правило, вважає, що доцільніше оформити право власності на спадкове майно на дітей, щоб у майбутньому мінімізувати будь-які дії, пов'язані з оформленням документів та звернення до нотаріусів. Однак, мають місце і випадки, коли той з подружжя, який пережив іншого/один з батьків бажає отримати свідоцтво про право на спадщину за законом чи за заповітом на належну йому частку у майні.

Утім аналіз правозастосовчої практики дозволяє нам доповнити цю класифікацію ще однією групою прав: такі, що виникають на підставі рішення суду. До таких прав на нашу думку, можна віднести право встановлення додаткового строку на вступ у спадщину (ст. 1272 ЦКУ); право на визнання заповіту недійсним (в т.ч. заповіту подружжя) (ст. 1257 ЦКУ) [285].

Крім того, як було вказано вище, спадщина може бути відкрита на підставі рішення суду про оголошення особи померлою (ст. 47 ЦКУ) [285]. І набуття чинності судовим рішенням дозволяє спадкоємцям звертатись до органів державної реєстрації актів цивільного стану задля видачі свідоцтва про смерть особи і в подальшому здійснювати підготовчі дії для отримання свідоцтва про право на спадщину.

Таким чином, залежно від підстав виникнення спадкові права подружжя можна класифікувати на такі, що виникають за законом, на підставі заповіту та/або рішення суду. Також із точки зору правозастосовчої практики спадкові права подружжя можна диференціювати залежно від специфіки правового регулювання на такі, що регламентовані цивільним законодавством та нормами суміжних галузей права.

До першої групи віднесемо право спадкування подружжя за законом та спадкування за заповітом, право на обов'язкову частку, тобто усі ті, про які велася мова вище.

До другої групи віднесемо ті спадкові права подружжя, які прямо чи опосередковано впливають із аналізу суміжного до цивільного законодавства: наприклад, земельного, сімейного та банківського.

Оскільки, на жаль, на практиці трапляються випадки неоднозначного розуміння та тлумачення суб'єктами спадкових правовідносин одних і тих самих норм права, то має місце динамічна судова практика.

Спірною видається теза, яка часто висловлюється у стінах суду, що різна судова практика зі спадкових справ з'являється там, де погано написаний закон. Цей «феномен», на нашу думку, пояснюється складністю тих правових питань, що виникають у справах, пов'язаних зі спадкуванням з огляду на відсутність власника, майно після смерті якого підлягає спадкуванню за заповітом та/або за законом.

Ілюстративною в даному випадку є ситуація із спадкування земельної ділянки, на якій розміщений об'єкт нерухомого майна, щодо якого є заповідальне розпорядження.

З одного боку, за загальними правилами цивільного права спадкування за законом поширюється на усе майно, щодо якого немає волевиявлення спадкодавця у заповіті (ст. 1223 ЦК) [285].

Відповідно до положень ст. 120 ЗКУ, у разі набуття права власності на об'єкт нерухомого майна (жилий будинок (крім багатоквартирного), іншу будівлю або споруду), об'єкт незавершеного будівництва, розміщений на земельній ділянці (крім земель державної, комунальної власності), право власності на таку земельну ділянку одночасно переходить від відчужувача (попереднього власника) такого об'єкта до набувача такого об'єкта без зміни її цільового призначення [84; 164].

У контексті спадкування цих двох взаємопов'язаних об'єктів нерухомого майна чіткої норми права як діяти, коли потрібно оформити спадкові права на таку землю, немає. Як діяти в такій ситуації було частково роз'яснено 16 березня 2020 року ВС шляхом винесення постанови у справі № 675/2372/16-ц, у якій була висловлена правова позиція щодо застосування норм права при спадкуванні житлового будинку та земельної ділянки, на якій він розташований [173].

Якщо тезисно відобразити зміст даної постанови, то варто зазначити наступне. Позивачка успадкувала частину житлового будинку на підставі заповіту. Але нотаріус відмовилась видати свідоцтво про право на спадщину позивачу на земельну ділянку, на якій же і розташований успадкований будинок. Відмова у вчиненні цієї нотаріальної дії була вмотивована тим, що спадкування за заповітом та, відповідно, перехід права власності стосується лише житлового будинку (що вказаний у заповіті), а не земельної ділянки (інформація про яку в заповіті відсутня, а отже, вона спадкується окремо). Оскільки спадкоємець, не погоджуючись із вищевказаною відмовою нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії, звернулася до суду з позовною заявою про визнання права власності на земельну ділянку. Суди першої та апеляційної інстанцій задовольнили позовні вимоги, керуючись «принципом єдності юридичної долі земельної ділянки та розташованої на ній будівлі». Однак, рішення судів перших інстанцій були оскаржені до ВС. Положення касаційної скарги ґрунтувалась на тому, що

будинок і земельна ділянка є окремими складовими спадкового майна. Отже, кожна з них спадкується за своїми окремими правилами: будинок - за заповітом, а земельна ділянка - за законом. Аналогічний підхід до порядку спадкування земельної ділянки наявний в судовій практиці ВС в 2018 році [174]. Однак, вже в 2019 році ВС висловив діаметральну протилежну позицію та застосував принцип «*superficies solo cedit*» [172].

Оскільки мало місце застосування судом касаційної інстанції різних підходів до вирішення аналогічних за змістом судових справ, то у 2020 році справа, про яку велась мова з самого початку (№ 675/2372/16-ц), була передана на розгляд Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду. Наслідком розгляду даної справи став відхід від раніше висловленої позиції, викладеної у вищевказаній постанові від 21 листопада 2018 року [174]. Також було сформовано висновок, що норми статей 377 ЦКУ та 120 ЗКУ встановлюють єдність юридичної долі земельної ділянки та розташованих на ній будівель і споруд. Тобто власник, визначаючи юридичну долю збудованих будівель та споруд, одночасно визначає і долю земельної ділянки, на якій вони розташовані [173].

Утім в ч. 3 ст. 1225 ЦКУ міститься уточнення, що право власності або право користування земельною ділянкою, яка необхідна для їх обслуговування нерухомості, розташованої на ній, переходить, якщо інший її розмір не визначений заповітом [285]. Це орієнтує на те, що при визначенні посттанативної долі земельної ділянки спадкодавець може обрати інші частки, ніж ті, які були обрані при визначенні часток у праві власності на житловий будинок чи інші споруди, що знаходяться на такій ділянці і передаються у спадщину.

Більше того, непоодинокими на практиці є випадки на практиці, коли у зв'язку з різним часом оформлення права власності ще за життя подружжя їх частки у праві спільної сумісної власності на землю і розташовану на ній нерухомість можуть бути нерівними.

Однозначної відповіді на такі питання наразі не готові надати ні практики, ні теоретики права.

Ще складніша ситуація, якщо навпаки, є заповідальне розпорядження щодо земельної ділянки без визначення посттанативної долі об'єктів, розташованих на ній.

Також показовим є положення ч. 5 ст. 61 СКУ, яка станом на момент написання дисертації виключена зі СКУ, проте на практиці ще мають місце справи, де вона застосовується [244].

Лише у період з 08 лютого 2011 року по 12 червня 2012 року включно, вважається спільною сумісною власністю подружжя земельна ділянка, набута внаслідок безоплатної передачі її одному з подружжя із земель державної або комунальної власності, в тому числі приватизації. У інших проміжках часу таке майно належить до особистої приватної власності чоловіка або дружини, яка використала своє право на безоплатне отримання частини земельного фонду (положення міститься у постанові ВС від 12 серпня 2020 року у справі № 626/4/17) [167].

Це положення має безпосередній вплив на право того з подружжя, хто пережив іншого з подружжя спадкувати те майно, що дійсно належить подружжю на праві спільної сумісної власності та є обов'язковим для урахування нотаріусами під час видачі свідоцтв про право на спадщину у контексті визначення темпоральних меж правового режиму майна, що спадкується.

Ще одиними правовідносинами, які впливають на спадкові права подружжя, є правовідносини щодо визначення спадкової маси, що зберігається у банківських установах у готівковій та/або безготівковій формах.

Так відповідно до статті 46 ЗУ «Про нотаріат», нотаріус або посадова особа, яка вчиняє нотаріальні дії, має право витребувати від фізичних та юридичних осіб відомості та документи, необхідні для вчинення нотаріальної дії [203].

Для видачі свідоцтва про право на спадщину за законом чи за заповітом спадкоємцям (у тому числі томуу з подружжя, хто пережив іншого) нотаріус звертається з запитом до юридичної особи, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги: банку щодо отримання відомостей про наявність, стан, розмір грошових сум померлої особи.

Попри зобов'язання зберігати банківську таємницю, банк має право розкрити таку таємницю на запит нотаріуса для вчинення ним нотаріальних дій з охорони спадкового майна, з видачі свідоцтв про право на спадщину, про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя (відповідно до пункту 11 статті 62 ЗУ «Про банки і банківську діяльність») [178].

Для формування такого запиту до банку нотаріусу потрібно отримати інформацію, яку не завжди спадкоємці мають можливість підтвердити у документальний спосіб, про найменування банку у якому, ймовірно, зберігаються заощадження спадкодавця.

Таким чином, диференціація спадкових прав подружжя за критерієм їх правового регулювання дозволяє виділити права, які прямо чи опосередковано впливають із аналізу, суміжного до цивільного законодавства, що привертає увагу практиків до необхідності відступу від загальних правил цивільно-правового регулювання спадкування, а в деяких випадках до необхідності застосування аналогії права та аналогії закону.

Залежно від моменту виникнення спадкові права подружжя можна класифікувати на ті, що виникають за життя заповідача/спадкодавця та ті, що виникають після смерті спадкодавця. Дана класифікація дозволяє диференціювати значення такого юридичного факту, як смерть спадкодавця для виникнення, зміни або припинення відповідних прав. Так до прав, що виникають за життя спадкодавця, належать: 1) право на складення заповіту кожним із подружжя щодо належного на праві особистої приватної власності майна та щодо частки в спільному майні; 2) право на складення спільного заповіту подружжя щодо майна, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності; 3) право того із подружжя, хто складає заповіт, на визначення в ньому заповідального відкаЗУ ; 4) право на укладення подружжям спільно або кожним із подружжя окремо спадкового договору. Для вищеперерахованих прав смерть є правоприпиняючим та правозмінюючим фактом.

Для другої групи спадкових прав подружжя смерть спадкодавця є правопороджуючим фактом або передумовою їх виникнення. Так зокрема після

смерті спадкодавця другий з подружжя має право на: спадкування за законом (як спадкоємець першої черги); право відмовитися від прийняття спадщини; право володіння та користування майном спадкодавця, що є складовою спадщини відповідно до заповіту подружжя; право на обов'язкову частку у спадковому майні, незалежно від змісту заповіту, у випадку непрацездатності одного з подружжя.

За часовими рамками здійснення спадкових прав подружжя можна класифікувати на такі, здійснення яких є обмеженими у часі, та які, не обмежені в часі.

Зокрема, до першої групи цих правовідносин можна віднести право спадкоємця прийняти спадщину або не прийняти її (відповідно до ч. 1 ст. 1268 ЦКУ) [285].

Законодавець надає спадкоємцям шість місяців для того, щоб вони визначились зі своїм бажанням приймати спадщину чи не прийняти. Чинне законодавство змушує спадкоємців діяти - вчиняти юридичні дії щодо реалізації свого права на спадкування. Інколи бездіяльність призводить до пропуску строків, відновлення яких здійснюється у судовому порядку. Останнього можна було б уникнути, якби спадкоємці вчасно заявляли про прийняття спадщини чи відмову від її прийняття.

Мають місце випадки, коли у особи, яка постійно проживала разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, є бажання не приймати спадщину. Це треба зробити у встановлений чинним законодавством спосіб. У такому випадку законодавець зобов'язує спадкоємця до дії: протягом строку, встановленого статтею 1270 ЦКУ [285], заявити про відмову від спадщини.

Ми вважаємо, що до спадкових прав подружжя, які не обмежені часовими рамками, належить право подружжя на складення спільного заповіту подружжя щодо майна, що перебуває у спільній сумісній власності подружжя та право кожного з подружжя на складення особистого заповіту (одноособового) щодо майна, що знаходиться у його особистій власності.

Наведені вище класифікації, на нашу думку, мають важливе не тільки теоретичне, а й практичне значення, оскільки дозволяють виявити спільні ознаки та відмінності тих чи інших спадкових прав загалом і прав подружжя зокрема, а також проблеми правового регулювання, які виникають у випадку, коли закон не враховує останні. Це в свою чергу полегшує роботу законодавця щодо вдосконалення правового регулювання інститутів спадкового права, а також підвищує ефективність правозастосування.

Висновки до розділу 1

1. Проведене дослідження дозволило встановити, що історія становлення спадкових прав подружжя в Україні бере свій початок ще з часів Київської Русі. Попри те, що спадкові права подружжя як самостійний інститут права не був відомий тогочасному праву, норми, що регламентували конкретні права дружини та чоловіка, мали місце, хоча і фрагментарно. В період існування Великого Князівства Литовського закріплення прав дружини як самостійного суб'єкта спадкових правовідносин стало важливим кроком до формування інституту спадкових прав подружжя. А остаточно більш-менш чітке оформлення спадкові права подружжя дістали лише в XX столітті.

Загалом можна констатувати, що для українського суспільства споконвіків характерне трепетне ставлення до сім'ї, шлюбу та дітей, злагоди та порозуміння між членами родини і тому запровадження інституту, що передбачає можливість спільного (на підставі взаємної згоди) вирішення подальшої долі спільних статків, розподілу їх між дітьми, рідними та близькими, було і є ментально близьким та затребуваним у сучасній Україні.

2. У ході проведеного дослідження було встановлено, цивільне право передбачає можливість визначення правової долі майна на перспективу: короткострокову та довгострокову, як це, наприклад, має місце в договорах поставки, оренди, інших правочинах. Отже, по аналогії може бути застосовано і для визначення посттанативної (посмертної) перспективи. Тому суб'єкти

цивільних правовідносин і мають право на укладення заповіту, тобто визначення посттанативної долі свого майна) за життя.

З огляду на вищевказані та інші наведені в розділі аргументи, сформульовано наступну дефініцію спадкового права як підгалузі цивільного права – це сукупність правових норм, які регулюють відносини, що виникають з приводу визначення посттанативної долі майна (майнових прав і обов’язків), а також порядок та умови такого переходу після настання смерті власника такого майна.

3. Зважаючи на відсутність в юридичній доктрині єдиного розуміння сутності спадкових правовідносин, досліджено характерні ознаки останніх як предмету правового регулювання спадкового права, виявлено, що до таких слід віднести наступні ознаки: 1) для їх існування необхідна наявність майна, посттанативна доля якого має визначатися до або після смерті його власника; 2) ці правовідносини потребують мінімум двох суб’єктів: держави в особі державних органів, які діють в межах своєї компетенції від імені держави чи інших уповноважених осіб та спадкодавця (за його життя), спадкоємця (після відкриття спадщини) або іншої особи, яка має юридичний зв’язок з спадщиною; 3) смерть особи не є загальною підставою виникнення спадкових правовідносин, а є лише одним із юридичних фактів, що визначає їх виникнення, зміну та/або припинення; 4) для спадкових правовідносин допустима множинність суб’єктів. З огляду на це запропоновано авторське визначення спадкових правовідносин.

4. Доведено, що спадкування – врегульований правовими нормами процес переходу майнових прав та обов’язків спадкодавця (спадкодавців) до спадкоємця (спадкоємців) або передача прав на нього територіальній громаді у разі визнання відумерлою. І цей порядок охоплює лише ту частину спадкових правовідносин, які виникають у зв’язку зі смертю спадкодавця та посттанативним переходом майнових прав та обов’язків. З огляду на це, вважаємо, що спадкові права, які складають зміст спадкових правовідносин (в т.ч. спадкові права подружжя) включають правомочності, що виникають та

можуть здійснюватися за життя спадкодавця (спадкодавців) та спрямовані на визначення постанативної долі майна.

5. Виділено загальні та спеціальні ознаки спадкових прав подружжя. Сформульовано дефініцію спадкових прав подружжя як закріплених нормами цивільного права правомочності подружжя разом або окремо кожної з осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі, щодо розпорядження майном, що належать їм на праві спільної сумісної власності, на випадок смерті одного з подружжя, а також правомочності, пов'язані із переходом до того із подружжя, хто пережив померлого майна другого з подружжя.

6. Встановлено, що класифікувати спадкові права подружжя можна за: суб'єктною ознакою (такі, що їх можуть здійснювати будь-які особи, і тільки спеціальні суб'єкти (подружжя); залежно від підстав виникнення (на ті, що виникають на підставі заповіту, ті, що виникають на підставі закону, а також ті, що виникають на підставі рішення суду); залежно від специфіки правового регулювання (ті, що регламентовані цивільним законодавством та ті, що регламентовані суміжними галузями права (земельного, сімейного, банківського); моментом їх виникнення (ті, що виникають за життя спадкодавця та ті, що виникають після смерті спадкодавця); часовими рамками здійснення таких прав (на ті, здійснення яких є обмеженими в часі та ті, які не обмежені в часі).

7. Практично значимою видається диференціація спадкових прав подружжя на ті, що виникають за життя заповідача/спадкодавця та ті, що виникають після смерті спадкодавця. Дана класифікація дозволяє розмежувати значення такого юридичного факту, як смерть спадкодавця для виникнення, зміни або припинення відповідних прав. Так до прав, що виникають за життя спадкодавця (право на складення заповіту кожним із подружжя щодо належного на праві особистої приватної власності майна та щодо частки в спільному майні; право на складення спільного заповіту подружжя щодо майна, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності; право того із подружжя, хто складає заповіт, на визначення в ньому заповідального відказу; право на укладення подружжям

спільно або кожним із подружжя окремо спадкового договору) смерть є правоприпиняючим та правозмінюючим фактом. Натомість для другої групи спадкових прав подружжя (право на спадкування за законом (як спадкоємець першої черги); право відмовитися від прийняття спадщини; право володіння та користування майном спадкодавця, що є складовою спадщини відповідно до заповіту подружжя; право на обов'язкову частку у спадковому майні, незалежно від змісту заповіту, у випадку непрацездатності одного з подружжя) смерть спадкодавця є правопороджуючим фактом або передумовою їх виникнення.

8. Визначено перелік спеціальних спадкових прав подружжя, що їх мають і можуть здійснювати тільки спеціальні суб'єкти (подружжя), є: право подружжя на укладення спільного заповіту подружжя, а також право користуванням спадковим майном після смерті одного з подружжя (ст. 1243 ЦКУ) [285]; право того з подружжя, який пережив спадкодавця на спадкування у першу чергу за законом (ст. 1261 ЦКУ) [285]; право на отримання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя у разі смерті одного з них (ст. 71 ЗУ «Про нотаріат») [203]; право володіння та користування майном спадкодавця, що є складовою спадщини відповідно до заповіту подружжя (ч. 2 ст. 1243 ЦКУ) [285].

РОЗДІЛ 2. ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТ СПАДКОВИХ ПРАВ ПОДРУЖЖЯ

2.1. Гарантії спадкових прав подружжя

Одним із основних завдань держави є, безумовно, забезпечення належного здійснення прав і свобод людини і громадянина. Зазначене впливає зі змісту ч. 2 ст. 3 КУ, відповідно до якої права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [105]. Гарантії є тими умовами, без існування яких неможлива практичне здійснення суб'єктивних прав і обов'язків.

Окрім конституційно закріплених положень, ефективність гарантування прав і свобод людини залежить від багатьох чинників, до яких можемо віднести: верховенство права та законність; демократизм у механізмі державної влади; наявність матеріальних ресурсів для забезпечення реалізації прав людини; рівень правової культури суб'єктів гарантованих прав та органів державної влади; невідворотність юридичної відповідальності за порушення права; належне виконання гарантами своїх функцій у сфері забезпечення прав людини; особливості поведінкової діяльності суб'єкта – носія прав та свобод; наявність системи контролю за дотриманням прав людини.

Залежно від підходу різні науковці наповнюють термін «гарантії прав людини» різним змістом. Існує позиція, згідно з якою зміст гарантій прав та свобод людини і громадянина становлять умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення у повному обсязі та всебічну охорону прав і свобод особи. Поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення [300, с. 555]. Виходячи зі змісту запропонованого визначення, гарантії виконують функцію забезпечення реалізації та охорони прав людини.

Подібний підхід знаходимо і в інших науковців, зокрема Ф.М. Рудинського, котрий під гарантіями пропонує розуміти умови реалізації та засоби захисту прав людини [238, с. 41]. На думку М.В. Вітрука, гарантії прав і свобод людини – це

умови і засоби, які забезпечують їх фактичну реалізацію і надійну охорону (захист) для кожної людини [43, с. 78]. При цьому хотілося б зауважити, що не зовсім погоджуємося з позицією, що гарантії є засобами захисту прав. Більш вдалим, на нашу думку, видається віднесення гарантій до засобів охорони. Оскільки захист права має місце у випадку його порушення, а якщо правопорушення відбулось, то гарантії прав людини були неефективними. Призначенням гарантій є недопущення порушення права, тобто його охорона, лише за таких умов можлива реалізація суб'єктивних прав. В процесі порушення права його реалізація унеможлиблюється.

Суттю гарантій, на думку Н.М. Пархоменко, котру повністю поділяємо, є поєднання індивідуально-вольових та організаційно-владних дій щодо переведення прав особи зі сфери можливого в соціально-правову дійсність, що дає поняття соціально-юридичного механізму реалізації прав і свобод громадян [149, с. 133]. Отже, в процесі дії гарантій опосередковуються два аспекти: суб'єктивний або вольовий та об'єктивний або організаційно-владний. Вольовий аспект забезпечує вчинення суб'єктом права дій, спрямованих на його реалізацію. Створення належних умов для реалізації суб'єктивного права органами державної влади, сприяння в здійсненні такої реалізації опосередковується організаційно-владним аспектом.

Д.М. Чечот визначає гарантії як економічні, політичні, ідеологічні та юридичні засоби, які забезпечують постійне удосконалення змісту суб'єктивних прав та інтересів, їх реальне здійснення, а в необхідних випадках – ефективний захист [293, с. 45]. Зміст гарантій характеризують щонайменше три аспекти: пізнавальний – дозволяє розкрити предметні теоретичні знання про об'єкт їх впливу, отримати практичні відомості про соціальну і правову політику держави; ідеологічний – використовується політичною владою як засіб пропаганди демократичних ідей усередині країни та за її межами; практичний – визнає гарантії в якості інструментарію юриспруденції, передумови задоволення соціальних потреб особи.

Гарантії – це система соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, які забезпечують рівні можливості особі для здійснення своїх прав, свобод та інтересів [260, с. 275].

Отже, можемо зробити висновок, що гарантії – це умови, засоби та способи, що створюють можливість реального здійснення прав та виконання обов'язків суб'єктів правовідносин, їх охорони та захисту.

Значна кількість гарантій прав людини, що різняться між собою за змістом і специфікою впливу на спадкові права подружжя, обумовила доктринальну потребу в їх систематизації та класифікації. Найбільшого поширення отримав поділ гарантій прав людини на загальні та спеціальні [92, с. 45], загальні ж, у свою чергу, поділяються на політичні, економічні, соціальні, духовні, культурні ідеологічні, тощо; а до спеціальних відносять правові гарантії.

Якщо більш детально проаналізувати аргументацію науковців щодо здійснення такого поділу, то варто виділити декілька позицій. По-перше, що юридичні гарантії або правова забезпеченість не є єдиним елементом системи гарантій прав людини, до якої обов'язково входять система економічних, політичних, духовних відносин, умов і факторів без яких вимоги особи до суспільства мали б суто формальний характер. При цьому до загальних гарантій науковець відносить політичні, економічні і духовні основи функціонування суспільства. Безумовно підтримуємо зазначену позицію, оскільки самої фіксації в праві або в законі певних правомочностей особи недостатньо для їх реалізації, необхідною є, залежно від особливостей права, наявність ряду інших передумов для правореалізації.

По-друге, система гарантування прав і свобод людини, складається із загальних умов, а також юридичних та інших спеціальних засобів, які забезпечують їх правомірну реалізацію, а в необхідних випадках – їх охорону. Обумовлено це наступним: якщо у сфері прав та свобод громадян, їх охорони і здійснення розраховувати на існування відповідних загальних гарантій, не створюючи при цьому інших гарантій та не вживаючи інших додаткових заходів,

це призведе до серйозних помилок, негативних наслідків, оскільки будь-які повноваження потребують юридичної підтримки. Загальні умови забезпечують реалізацію прав людини у конкретному напрямку та не враховують індивідуальні особливості реалізації права, які можуть бути враховані у випадку дії спеціальних гарантій.

У дослідженнях В.Ф. Погорілко гарантії прав людини поділяються також на дві основні групи: загальносуспільні (загальносоціальні) та юридичні. До загальносуспільних гарантій науковець відносить політичні, економічні, соціальні та духовні (культурні) гарантії, опосередковані відповідними суспільними системами – політичною, економічною, соціальною, культурною (духовною), – які склались і функціонують у нашому суспільстві [137, с. 41]. Подібний підхід щодо групи загальних гарантій висвітлив у своїх працях і М.В. Вітрук. До загальних гарантій науковець відніс економічні, соціальні, духовні (до складу духовних входять ідеологічні гарантії); а також виділив спеціальні – юридичні (вся система чинних правових норм); окрему групу гарантій, на думку вченого, становить організаційна робота державних органів та громадських організацій [44, с. 38-40].

Інакше кажучи, гарантії можна умовно поділити на окремі групи, що мають свої особливості, обумовлені сферами та умовами їх виникнення (політичною, економічною, правовою сферами), в межах яких і відбувається забезпечення прав людини.

Що стосується гарантій спадкових прав подружжя, то їх існування обумовлено необхідністю забезпечення особливої групи прав – майнових та немайнових, що належали померлій особі, в процесі їх переходу від померлого власника до осіб, які відповідно до законодавчо визначених підстав, мають право на їх отримання. Враховуючи викладене, гарантії спадкових прав подружжя можемо визначити, з одного боку, як передбачені цивільним законом способи та засоби забезпечення дотримання та використання спадкових прав подружжя, створення умов для належної їх реалізації, сприяння недопущенню випадків порушення спадкових прав, а з іншого боку, як особливу, специфічну діяльність

суб'єктів – носіїв відповідних прав, та суб'єктів, що уповноважені державою сприяти забезпеченню здійснення такої діяльності. Сприяти підвищенню рівня гарантування спадкових прав подружжя може посилення діючих або створення нових гарантій їх забезпечення.

Однією із фундаментальних гарантій забезпечення дотримання, реалізації та охорони прав людини є закріплення таких прав у КУ. Так ще Р. Давід зазначав, що конституція включає в себе комплекс правових норм, які закріплюють і гарантують основні свободи людини та обмежують свавілля влади [64, с. 260]. Спадкові права подружжя не дістали свого закріплення в розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» КУ, який присвячений конституційно-правовому регулюванню прав людини, однак це в жодному випадку не применшує їх значимості та важливості забезпечення їх реалізації в порівнянні з іншими конституційними правами.

Перш за все, визначений в КУ перелік прав людини не є вичерпним, тобто невключення до Основного Закону певного права не означає жодним чином, що визначення такого права на рівні звичайного закону применшує його значимість чи гарантованість. Зокрема, повністю підтримуємо позицію О. В. Скрипнюка, котрий зазначив, що гарантії прав і свобод людини та громадянина, по-перше, завжди є конституційними, оскільки встановлені Конституцією та законами України, прийнятими на її виконання; по-друге, спрямовані на забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина; по-третє, представлені системою різних загальних і спеціально-юридичних умов, засобів і механізмів реалізації прав людини та громадянина [245, с. 233].

Отже, незалежно від того, в якому нормативну акті закріплене право та гарантії його реалізації, воно забезпечується на однаковому рівні з іншими правами дією загальних гарантій.

У той же час, в процесі дослідження спадкових прав Ю. О. Заїка дійшов висновку, що право на спадщину необхідно закріпити в ч. 5 ст. 41 КУ (статті, що регламентує право власності), визначивши, що право на успадкування гарантується [79, с. 13]. Таким чином, науковець підкреслив тісний зв'язок

спадкових прав із правом власності, що в жодному випадку нами не заперечується. Однак для того, щоб встановити необхідність закріплення спадкових прав в Основному Законі, спробуємо визначити, які додаткові гарантії забезпечення таких прав виникнуть у зв'язку з відповідними конституційними змінами.

Основний аргумент на користь конституційного закріплення спадкових прав полягає в тому, що норми Конституції є нормами прямої дії, а отже, особі забезпечується можливість звернення до суду із вимогою щодо захисту її прав безпосередньо на підставі конституційних положень. Однак спадкові права подружжя, які визначені ЦКУ, жодним чином не обмежені в можливості їх судового захисту. Жодний нормативний акт, жодне діяння особи приватного чи публічного права не може обмежувати чи скасовувати права людини, що закріплені в Конституції України та законах України.

Іншим аргументом, котрий може бути використаний на користь конституційного закріплення спадкових прав, є наявність спеціального гаранта дотримання конституційних норм – Конституційного Суду України. Будь-який закон, котрий суперечить Конституції України, може бути визнаний неконституційним. Однак, враховуючи загальний характер норми, що запропонована Ю.О. Заікою щодо включення в Основний Закон, складно уявити, який закон може їй суперечити. Основним актом, який визначатиме спадкові права подружжя, навіть у випадку внесення запропонованих змін до Конституції України, залишатиметься ЦКУ, а тому, на нашу думку, більш ефективним було б створення додаткових гарантій для забезпечення дотримання його норм та вдосконалення правового регулювання у кодексі спадкових прав подружжя.

Спадкові права за своєю суттю є цивільно-правовими, незалежно від того, в якому акті вони визначені. Вони виникають у сфері приватно-правових відносин, у них відсутній публічний елемент. Саме тому забезпечення спадкових прав подружжя будуть більш ефективно здійснювати гарантії, що існують у сфері приватного права. Враховуючи викладене, вважаємо, що закріплення в

Основному Законі норм про гарантування спадкових прав суттєво не вплине на ефективність реалізації останніх.

Аналіз доктринальних джерел та правозастосовчої практики [63, с. 54; 92, с. 70-71; 103, с. 139; 104, с. 132; 123, с. 158; 126, с. 155-159; 144, с. 131; 160, с. 77; 236, с. 107; 248, с. 189-194; 267, с. 76] дозволяє нам із всієї сукупності гарантій прав людини визначити значимі для забезпечення спадкових прав подружжя: 1) гарантії збереження спадкового майна подружжя, до яких відносимо а) збереження спільного майна, б) збереження цілісності неподільних речей; 2) гарантії прав одного з подружжя у випадку спадкування після смерті іншого: а) право на спадкування за законом осіб, що перебували у зареєстрованому шлюбі, після смерті одного з них; б) право на спадкування в порядку першої черги спадкоємців; в) право на спадкування одночасно за законом і за заповітом (за умови, що заповітом охоплено не все майно); г) право на обов'язкову частку за умови позбавлення заповідачем іншого з подружжя права на спадкування, д) добровільність набуття спадкових прав та право відмови від прийняття спадщини, е) право на спадкування за законом у випадку визнання шлюбу недійсним, якщо особа не знала і не могла знати про недійсність шлюбу із померлим; є) право іншого з подружжя на використання майна, щодо якого було складено спільний заповіт подружжя; 3) гарантії спадкодавця, котрий перебував у шлюбі на момент смерті: а) гарантія таємниці заповіту, б) гарантія автентичності заповіту та виконання останньої волі померлого; в) право заповідати частку в спільному майні до її визначення та виділу в натурі; г) право заповідача позбавити права на спадкування будь-яку особу з числа спадкоємців за законом, в тому числі й іншого з подружжя.

Кожна із зазначених груп гарантій відрізняється індивідуальними ознаками та виконує певні функції. Що стосується гарантії збереження спадкового майна подружжя, то їх виникнення обумовлено потребою в забезпеченні цілісності та цінності неподільних речей, набутих у власність спільною працею подружжя. Справедливим є забезпечення можливості іншому з подружжя використовувати майно, в яке ним разом з покійним було вкладено власні сили і кошти. Поділ

неподільних речей зменшує їх вартість, саме тому іншому співвласнику, котрий пережив покійного, цілком справедливо забезпечується можливість володіння таким майном за умови наявності іншого майна у покійного, за рахунок якого задовольняються частки інших спадкоємців.

Істотну роль в системі гарантій спадкових прав подружжя відіграють гарантії права одного з подружжя у випадку спадкування після смерті іншого. По-перше, такі гарантії забезпечують можливість тому з подружжя, хто пережив померлого, спадкувати за будь-яких умов, незалежно від наявності інших спадкоємців за законом, змісту заповіту або позбавлення спадкодавцем іншого з подружжя права на спадкування. По-перше, чи не найважливішою гарантією у випадку спадкування за законом є віднесення дружини або чоловіка померлого до першої черги спадкоємців. Така гарантія діє лише за умови перебування вказаних осіб у зареєстрованих шлюбних відносинах.

У той же час не позбавлені певних гарантій і особи, що перебували у фактичних шлюбних відносинах, вони мають право на спадкування за законом як спадкоємці четвертої черги за умови спільного проживання з померлим.

По-друге, якщо інший з подружжя є непрацездатним, йому гарантується право на обов'язкову частку в спадковому майні, навіть за умови, що він позбавлений права спадкування або не включений до переліку спадкоємців за заповітом. Така гарантія створює непрацездатній вдові/вдівцеві здатність матеріально забезпечити себе у зв'язку із втратою годувальника – людини, на утриманні якої перебувала/перебував.

Окрім того, включення вдови/вдівця до першої черги спадкоємців за законом забезпечує можливість спадкувати за двома підставами одночасно – за законом і за заповітом. Якщо в заповіті визначено розпорядження спадкодавця щодо частини його майна, то інше майно спадкуватиметься за законом. За такої умови інший з подружжя є безумовним спадкоємцем, оскільки відноситься до першої черги спадкоємців. Наявність в іншого з подружжя права спадкувати одночасно за двома різними підставами гарантує йому можливість відмовитись від спадщини за кожною з підстав окремо. Дана гарантія забезпечує рівнозначне

становище як спадкоємців за законом, так і спадкоємців за заповітом, незалежно від того, представлені такі спадкоємці однією особою чи різними людьми.

За життя обоє з подружжя можуть спільно здійснювати розпорядження майном у спосіб складення спільного заповіту подружжя. Таке розпорядження на випадок смерті одного з подружжя гарантує іншому можливість використовувати майно, визначене заповітом. Вказана гарантія створює тому з подружжя, хто пережив померлого, можливість для збереження умов проживання, використання речей, що були набуті у шлюбі ним разом із покійним. Використання тим з подружжя, хто пережив померлого, майна, визначеного спільним заповітом, сприяє захисту права власності та забезпечує збереження спадкового майна.

Гарантією ефективного процесу реалізації права є його добровільність та бажання настання наслідків такої реалізації. Щодо спадкових прав того з подружжя, хто пережив померлого, то прийняття спадщини чи відмова від неї повинні здійснюватися виключно на добровільних засадах, оскільки разом зі спадщиною до спадкоємців переходять не лише права, але й обов'язки померлого. Спадкоємець повинен здійснити вільний та свідомий вибір щодо того, чи бажає він отримувати спадщину чи воліє відмовитись від неї.

Перебування осіб у зареєстрованому шлюбі забезпечує можливість фіксування моменту виникнення особистих сімейних та майнових відносин подружжя. Відповідно реалізація права на спадкування одного з подружжя значною мірою залежить від точності такого фіксування.

Недійсність шлюбу унеможлиблює спадкування одним із подружжя після смерті іншого, оскільки особи, котрі укладали недійсний шлюб, насправді не бажали настання юридичних наслідків, пов'язаних зі створенням сім'ї. Однак у випадку, якщо один із подружжя не знав і не міг знати, що його шлюб із померлим є недійсним, суд може визнати за такою особою право на спадкування після смерті іншого з подружжя. Встановлення даної гарантії обумовлено тим, що особа, яка сприймала її відносини із померлим як шлюбні, вчиняла дії стосовно виконання прав та обов'язків подружжя, в тому числі набуваючи майно

у спільну власність, не може бути позбавлена права на спадкування після померлого лише на тій підставі, що для останнього такі відносини були фікцією.

Закон рівнозначно гарантує дотримання прав як спадкоємця, так і спадкодавця. Гарантією того, що майно, яке належало померлому за життя, буде справедливим чином розподілене між членами його сім'ї та родичами є юридично визначена процедура спадкування за законом. Якщо особа в силу різних обставин за життя не склала заповіт, належне їй майно та майнові, а також особисті немайнові права будуть розподілені між спадкоємцями згідно з законодавчо визначеною процедурою.

У випадку складення спадкодавцем заповіту його права також забезпечуються відповідною групою гарантій. До таких гарантій відносимо таємницю заповіту. Ніхто, в тому числі і спадкодавець, не має права розголошувати факт складення заповіту та його зміст. Більше того, заповіт підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню, що є гарантією дійсності та свободи волевиявлення заповідача, відповідності змісту заповіту волі померлого, яка є обов'язковою до виконання та не може бути змінена, окрім випадків, встановлених законом. Вільне волевиявлення при складенні заповіту забезпечується також наданням спадкодавцеві можливості за власним бажанням позбавити права на спадкування будь-яку особу з числа спадкоємців за законом, в тому числі й іншого з подружжя. Оскільки заповіт опосередковує розпорядження власника майна на випадок його смерті, то такому власнику гарантується свобода та недопустимість обмеження його волевиявлення стосовно порядку передачі належного на праві власності майна у спадок.

Законом також забезпечується можливість спадкодавця визначити порядок спадкування його частки в спільному майні подружжя без її визначення та виділу в натурі. Вказана гарантія сприяє як схоронності та цілісності спільного майна подружжя, так і можливості розпорядження часткою в такому майні на випадок смерті одного із співвласників.

Отже, гарантії цілісності та неподільності спільного майна подружжя є універсальними, оскільки поширюють свою дію як на спадкоємця, що є співвласником майна, так і на спадкодавця.

До гарантій спадкових прав подружжя можна віднести й наступні принципи: непорушності права приватної власності; пріоритетності прав іншого власника у спільному майні; забезпечення виконання волевиявлення власника щодо розпорядження майном; добровільності в питаннях набуття спадкових прав; пріоритету спадкових прав осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі; неможливості надання переваг чи обмежень спадкових прав залежно від підстави спадкування; безумовності прийняття спадщини.

Принцип непорушності права приватної власності в контексті гарантій забезпечення спадкових прав подружжя розуміємо як недопустимість включення майна, що на праві особистої приватної власності належить тому з подружжя, хто пережив померлого (майно, набуте до укладення шлюбу або під час перебування у шлюбі, однак, таке, що згідно із законом є особистою приватною власністю), до спадкової маси. Основна відповідальність за дотримання принципу непорушності права власності та належне виокремлення особистого майна іншого з подружжя зі спадкової маси покладена на нотаріуса. В той же час інший з подружжя зобов'язаний надати нотаріусу всі наявні у нього відомості та документи, що підтверджують його права власника конкретного майна, зокрема: шлюбний договір, договір про поділ майна та інші.

Принципом, що забезпечує непорушність права спільної власності, є принцип пріоритетності прав іншого власника у спільному майні, спрямований на збереження цілісності та неподільності майна, набутого подружжям у шлюбі, після смерті одного з них. Спадкоємці, які разом із спадкодавцем були співвласниками майна, мають переважне право перед іншими спадкоємцями на виділ їм у натурі цього майна, у межах їхньої частки в спадщині, якщо це не порушує інтересів інших спадкоємців, що мають істотне значення (ч. 2 ст. 1279 ЦКУ) [285]. Найчастіше, спадкоємцем, котрий зі спадкодавцем спільно володів майном, є інший з подружжя, що пережив померлого, котрий разом із покійним

придбавав майно, доглядав та поліпшував його, з метою подальшого використання для задоволення своїх потреб. Поділ же майна між усіма співвласниками може призвести до його знецінення, особливо коли мова йде про неподільні речі, та позбавляє можливості усіх співвласників належним чином таке майно використовувати. Саме тому в процесі здійснення спадкування слід виходити з презумпції першочерговості прав іншого власника у спільному майні. Якщо спадкуванню підлягає майно, що належало на праві спільної сумісної власності померлому та іншому з подружжя, то слід спочатку розглянути можливість виділення такого майна повністю іншому співвласнику, а решті спадкоємців запропонувати майно, що за вартістю еквівалентне розміру їх часток у спадщині.

Іншим принципом, на підставі якого відбувається набуття другим з подружжя прав у порядку спадкування, є добровільність. Особа не може бути змушена до прийняття чи неприйняття спадщини після смерті чоловіка/дружини, такий правочин вчиняється виключно на добровільних засадах. У випадку змушування того з подружжя, хто пережив померлого, до вчинення дій, спрямованих на набуття/не набуття спадкових прав шляхом обману чи застосування насильства або під впливом тяжкої обставини, такий правочин може бути визнаний недійсним.

Важливим принципом, що забезпечує належну реалізацію спадкових прав подружжя є принцип пріоритету спадкових прав осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі. Чинне законодавство значно ширшою палітрою спадкових прав наділяє осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі, порівняно з тими, хто створив сімейний союз на підставі фактичних шлюбних відносин. Хоча, на нашу думку, спадкові права осіб, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, повинні бути розширені, вони все ж не можуть мати такого ж рівня гарантованості, як спадкові права подружжя. Перш за все це обумовлено відсутністю можливості здійснення з боку органів державної влади обліку таких відносин, фіксації зміни їх статусу, а отже, державі може бути просто не відомо про існування фактичних прав та обов'язків подружжя між

особами, що не зареєстрували шлюб. Відсутні у органів державної влади будуть також дані про наявність спільного майна в осіб, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах.

Повним спектром спадкових прав наділене лише подружжя, тобто особи, що перебувають у зареєстрованих шлюбних відносинах. Усі інші форми співжиття осіб, такі, як проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, здійснення церковного обряду укладення шлюбу, не є підставою для виникнення у їх суб'єктів спадкових прав подружжя.

Відповідно до норм ЦКУ існує два види спадкування – за законом і за заповітом. Незалежно від того, за якою із зазначених підстав спадкує інший з подружжя, його спадкові права однаково гарантуються та забезпечуються, що опосередковано дією принципу неможливості надання переваг чи обмежень спадкових прав залежно від підстави спадкування. Як при спадкуванні за законом, так і при спадкуванні за заповітом нотаріус забезпечує схоронність частки іншого з подружжя в спільному майні шляхом її виділення і включення до спадкової маси лише частки померлого. Окрім того, спадкування за законом встановлює для іншого з подружжя гарантію отримання спадкового майна, оскільки чоловік/дружина померлого відносяться до першої черги спадкоємців. Щодо спадкування за заповітом, то подружжя наділене можливістю спільного розпорядження майном за життя обох з подружжя шляхом складення спільного заповіту або складення заповіту кожним із подружжя стосовно належної йому частки в спільному майні. При цьому, навіть якщо спадкодавець не визначить іншого з подружжя спадкоємцем, такий має право на спадкування обов'язкової частки за наявності певних умов, що є гарантією забезпечення іншому з подружжя права на спадкування.

Ще однією гарантією, що випливає з принципу неможливості надання переваг чи обмежень спадкових прав залежно від підстави спадкування, є забезпечення іншому з подружжя можливості одночасного спадкування як за законом так, і за заповітом. При цьому спадкоємець може відмовитись від

спадкування за однією підставою, однак реалізувати свої спадкові права за іншою підставою.

Варто відзначити ще один принцип здійснення спадкових прав подружжя – безумовності прийняття спадщини. Той з подружжя, хто пережив померлого, має право або прийняти спадщину з усіма її умовами та обтяженнями, або відмовитись від її прийняття взагалі. Не вважаємо порушенням даного принципу право особи прийняти спадщину за однією підставою (наприклад, за заповітом) та відмовитись від прийняття за іншою (наприклад, за законом), таке право слідує із існування одночасної можливості спадкування за різними підставами та недопустимості обмеження спадкових прав подружжя в залежності від підстав спадкування.

Виходячи з аналізу зазначених принципів можемо зазначити їх позитивний вплив на процес забезпечення та реалізації спадкових прав подружжя, в ході якого охороняються майнові права окремих власників, здійснюється збереження об'єктів спільної власності, унеможлиблюється виникнення переваг чи обмежень в залежності від підстави спадкування, тощо.

Також в юридичній доктрині до гарантій здійснення та захисту прав особи відносять діяльність окремих суб'єктів – гарантів, до яких відносять уповноважені органи влади, посадові особи, окремі особи публічного права, які, відповідно до закону, наділені повноваженнями в сфері забезпечення реалізації та охорони прав людини [65, с. 31; 70, с. 45; 93, с. 70]. Вбачається, що така точка зору є актуальною і для гарантій реалізації спадкових прав.

На нашу думку, до гарантів реалізації спадкових прав подружжя можна віднести: по-перше, нотаріат як систему органів та посадових осіб, на загалом та прав подружжя зокрема які законом покладено функції опосередкування виконання волі померлого щодо розподілу належного йому за життя майна та майнових прав; по-друге, Міністерство юстиції України – орган виконавчої влади, що здійснює державну політику у сфері нотаріату; по-третє, органи судової влади, що наділені повноваженнями не лише вирішувати спори, що виникають в процесі забезпечення та реалізації спадкових прав подружжя, але й

встановлювати юридичні факти, що мають значення для належного здійснення процесу спадкування; по-четверте, Президент України – гарант дотримання прав і свобод людини та громадянина; по-п'яте, Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади, а отже єдиний орган, наділений повноваженнями щодо вдосконалення чинного законодавства в сфері забезпечення спадкових прав подружжя; по-шосте, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – посадова особа, що здійснює контроль за дотриманням прав людини та захистом прав кожного; по-сьоме, правоохоронні органи, що забезпечують не лише притягнення до відповідальності винних осіб у випадку вчинення правопорушення, але й здійснюють превентивні заходи щодо недопущення вчинення такого порушення.

Спірним в науці є й питання, чи може суспільство як своєрідне громадсько-політичне утворення гарантувати дотримання прав і свобод людини та громадянина, та їх здійснення? На нашу думку, з цього приводу найбільш обгрунтованою є точка зору І. Й. Магновського, який вказував, що ознаки суспільства, а саме: усвідомлення суспільством природності та первинності прав і свобод людини; здатність створювати умови для самовизначення, самореалізації особи, забезпечення її автономії і незалежності від будь-якого неправомірного втручання; спроможність суспільства приймати участь у формуванні державних органів влади та управління; забезпечують йому можливість виступати гарантом прав та свобод людини і громадянина [124, с. 69]. З точки зору гарантування спадкових прав така позиція видається передчасною, оскільки суб'єктний склад конкретного спадкового правовідношення є чітко визначеним. Суспільство не має змоги здійснювати вплив на його зміст безпосередньо. Можемо лише визначити опосередкований вплив суспільства на окремих гарантів забезпечення прав людини, однак подальший вплив на спадкові права подружжя може бути здійснений лише визначеними вище гарантами.

Отже, система гарантій забезпечення спадкових прав подружжя включає економічні, соціальні, культурні, юридичні гарантії, серед яких особливе місце

належить формам закріплення спадкових норм, принципам спадкового права та ефективному здійсненню та захисту спадкових прав, у тому числі за рахунок діяльності гарантів таких прав.

Узагальнюючи викладене, варто відмітити, що забезпечення спадкових прав подружжя здійснюється за посередництва дії системи гарантій та гарантів зазначених прав. Ними забезпечується безперешкодне використання спадкодавцем та спадкоємцем правомочностей, що слідують із належних їм спадкових прав подружжя. Гарантії спадкових прав подружжя діють за умови перебування осіб у зареєстрованому шлюбі та забезпечують справедливий розподіл майна та майнових, а також особистих немайнових прав між спадкоємцями, незалежно від підстави спадкування, збереження цілісності неподільного майна, дотримання прав співвласників у випадку спадкування спільного майна. Спадкові права подружжя гарантуються в силу дії цивільного закону, однак їх здійснення залежить не лише від ефективності гарантій, але й від поведінкових особливостей суб'єкта права.

2.2 Загальні засади здійснення та захисту спадкових прав подружжя

Здійснення та захист спадкових прав на сьогодні є одним із найактуальніших питань у сфері спадкування, оскільки розкриває механізм фактичної реалізації норм спадкового права. Утім єдиного підходу до розуміння поняття, змісту та меж здійснення та захисту таких прав у доктрині немає.

Так Горбась Д.В. обґрунтовує положення про те, що межі здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичної особи – це конкретні, установлені законодавством або договором вимоги, яких зобов'язані дотримуватися уповноважені особи, реалізуючи це суб'єктивне право. Автором аргументується, що межі здійснення цивільних прав є різновидом меж самих суб'єктивних прав [50, с. 12]. На думку Л. В. Красицької, під обмеженнями щодо здійснення суб'єктивного цивільного права слід розуміти вимоги та обмеження, встановлені законом чи договором, які уповноважені мають задовольняти при здійсненні свого суб'єктивного цивільного права [110, с. 46]. Б. С. Щербина переконливо

зазначає, що здійснення спадкових прав – це діяльність активних суб'єктів – спадкоємців, спрямовані на досягнення чітко визначеного результату - переходу спадщини до них або відмови від спадщини [299, с. 94]. О. В. Нестерцова-Собакарь [135, с. 113], В. Баранкова [21, с. 119] та деякі інші науковці використовують термін «реалізація спадкових прав».

Зокрема Є. В. Вавілін «реалізацію права» окреслює як техніку (механізм) реалізації, або досягнення мети права. Тому саме в цьому в основному полягає його практичне, функціональне значення. Від цього залежить, чи в правовому полі буде відбуватися процес дотриманням існуючих правових норм, принципів справедливості, розумності й добросовісності, чи буде досягнуто мету правореалізації [36, с. 34]. Межа реалізації суб'єктивних прав, як вважає Н. С. Кузнєцова, є встановлена законом міра можливої поведінки. У цих правових межах свободи кожна особа має можливість діяти на власний розсуд [113, с. 54].

На нашу думку, вирішуючи питання щодо того який саме термін використовувати, слід звернутися до їх етимології. Словник української мови визначає термін «здійснювати», як запроваджувати, втілити в життя, робити що-небудь реальним, дійсним, виконувати, робити що-небудь [74]. Натомість словник іншомовних слів вказує, що терміном «реалізація» позначається: 1) здійснення наміченого плану, програми, проекту. 2) Відпускання продукції і одержання оплати за неї, перетворення майна, товару або цінних паперів на гроші [246].

Щодо конкретного права, тим більше спадкового права, навряд чи можна щось планувати. Адже визначити час смерті чи обсяг майна, яке буде залишатися у власності особи в цей момент не є можливим. Тому, на нашу думку, найбільш правильним вбачається точка зору тих науковців, які оперують саме терміном «здійснення» прав, під яким у спадковому праві, на нашу думку, слід розуміти - активну діяльність суб'єктів спадкових правовідносин, спрямовану на досягнення чітко визначеного результату - визначення посттанативної долі майна.

Як нами аргументувалося вище, спадковими правами саме подружжя є: право подружжя на укладення спільного заповіту подружжя, а також право користуванням спадковим майном після смерті одного з подружжя (ст. 1243 ЦКУ[285]); право того з подружжя, який пережив спадкодавця на спадкування у першу чергу за законом (ст. 1261 ЦКУ [285]); право на отримання свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя (колишнього подружжя) у разі смерті одного з з них (ст. 71 ЗУ «Про нотаріат»[203]).

Щодо перших двох прав, то аналіз чинного законодавства України передбачає два основних способи їх здійснення: правовий та договірний. Зокрема, право володіння, користування та розпорядження спільним майном чоловіка та дружини на випадок смерті одного з них або обох може здійснюватися відповідно до закону (в порядку загального спадкування за законом) або ґрунтуватися на правочині (особистому заповіті чи спільному заповіті подружжя). Натомість право на отримання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя (колишнього подружжя) у разі смерті одного із них може бути здійснено тільки у порядку визначеному законом (детальніше особливості здійснення цього права розкриваються в параграфі 3.2.2.).

Спадкування за законом чи особистим заповітом другим з подружжя не має якоїсь специфіки, порівняно з спадкуванням іншими спадкоємцями першої черги, як і спадкоємцями, вказаними в особистому заповіті. Більше того, ці способи були об'єктом наукової уваги багатьох дослідників у теоретичній та практичній площині: С. С. Бичкова [25, с. 108], Н. Л. Бондаренко-Зелінська [30, с. 70-90], М. В. Бориславська [30, с. 70-90] В. В. Васильченко [38, с. 80-146], С. В. Васильєв [37, с. 129-156], І. М. Завгородня [77, с. 14], Ю. О. Заїка [79, с. 8], В. В. Комаров [101, с. 140], О. Є. Кухарев [118, с. 81-85, с. 167-171], О. І. Нелін [133, с. 22], Е. А. Писарева [157, с. 400], О. П. Печений [154, с. 20], З. В. Ромовська [236, с. 32], Є. О. Рябоконь [243, с. 59], В. М. Слома [247, с. 69], О. М. Трач [30, с. 70-90], І. Я. Федорич [273, с. 61-80], Л. В. Шевчук [295, с. 8], , М. М. Ясинок [303, с. 35] та інші.

Аналіз нормативних та доктринальних джерел, а також правозастосовчої практики дозволяє констатувати, що здійснення спадкових прав одним з подружжя за відсутності заповіту часто свідчить про суттєві розбіжності у баченні посттанативної долі майна другим з подружжя, про що свідчать випадки оскарження в судовому порядку другим з подружжя обсягу спадкових прав своїх або інших спадкоємців.

Так, Первомайський міськрайонний суд Миколаївської області рішенням від 25 липня 2022 року у справі №484/799/22, задовольнив частково позов колишньої дружини померлого чоловіка щодо визнання частково недійсним Свідоцтва про право на спадщину за законом та визнання права власності на 1/2 частину автомобіля. Суд визнав за колишньою дружиною право власності на 1/2 частину автомобіля в порядку виділу частки у спільному майні подружжя [223].

Не краща ситуація і з особистими заповітами. Адже навіть якщо подружжя і домовиться спільно про посттанативну долю майна, як саме кожен з них виразить свою волю в особистому заповіті за життя проконтролювати другий з подружжя, як правило, не може, в силу дії таємниці заповіту. Тож непоодинокі випадки оскарження особистих заповітів другим з подружжя яскраво свідчать про те, що складання такого заповіту навряд чи можна визнати ефективним способом здійснення спадкових прав саме подружжя.

Так, наприклад в провадженні Бершадського районного суду Вінницької області перебувала справа № 126/101/20 за позовною заявою дружини, яка після смерті чоловіка помилково вважала що заповіт складений на її ім'я [216].

Суть даної справи полягає у тому, що після смерті чоловіка з'ясувалося, що існує два заповіти. Перший був складений на дружину, з якою покійний перебував у зареєстрованому шлюбі. Саме дружина прийняла спадщину після смерті чоловіка, оскільки на час відкриття спадщини постійно проживала із спадкодавцем однією сім'єю і вона не зверталася безпосередньо до нотаріальної контори з заявою про прийняття чи відмову від прийняття спадщини і з цього приводу будь-яких заяв не підписувала. Однак, коли позивачка вирішила звернутись до нотаріуса за відкриттям спадкової справи да видачею Свідоцтва

про право на спадщину за заповітом, то з'ясувалося, що до неї це вже хтось зробив. Також позивачці стало відомо, що її покійний чоловік через дванадцять років після того, як склав на її ім'я заповіт, вирішив скласти розпорядження на випадок смерті на іншу жінку. Позивач аргументує свої позовні вимоги тим, що з 2018 року її чоловік важко хворів, знаходився на стаціонарному лікуванні в травматологічному відділенні місцевої лікарні. А після виписки з лікарні перебував у край важкому стані під її постійним наглядом. Тому вона просить у суду визнати другий заповіт недійсним для того, щоб діяв перший заповіт і вона змогла отримати Свідоцтво про право на спадщину за заповітом [216].

Однак суд у своєму рішенні вказує, що позивачем не було надано належних, допустимих і достатніх доказів у обґрунтування заявленого позову. Позивач не довела, що заповіт від імені її чоловіка складений особою, яка не мала на це права, а також те, що заповіт було складено з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, як і не доведено, що на час складання заповіту волевиявлення заповідача не було вільним та не відповідало його волі. Тому суд відмовив у задоволенні позову [216].

Усе це дозволяє констатувати, що здійснення спадкових прав подружжям на підставі закону чи особистого заповіту лише формально є способами здійснення спадкових прав подружжя. Фактично ж про реальну спільність волевиявлення щодо розпорядження спільним майном конкретними особами, а також спільного визначення переліку бажаних спадкоємців можна говорити тільки коли має місце правочин, що укладається його сторонами спільно.

Таким правочином наразі є спільний заповіт подружжя.

Оскільки в юридичній доктрині проблематика здійснення спадкових прав саме подружжя залишається недостатньо дослідженою, з метою аналізу ефективності закріпленого в Україні механізму здійснення спадкових прав подружжя звернімось до зарубіжного досвіду для порівняння.

Так, наприклад, Німецьке цивільне уложення 1896 р. регламентує черговість покликання до успадкування за так званими «парантелами», які є групами кровних родичів, що походять від загального предка та його низхідних

родичів [5]. Категорії спадкоємців, а також їх порядок розподілу спадкоємців такий: • перша парантелла, тобто черга спадкоємців за законом— низхідні спадкодавця, у цьому випадку це діти спадкодавця (§ 1924); • у другу парантелу входять висхідні спадкодавця, тобто батьки спадкодавця (§ 1925); • третя парантелла включає діда і бабу спадкодавця та їх низхідних. Якщо серед живих родичів немає ні діда, ні баби спадкодавця, то до спадкування закликаються низхідні померлого. У разі, якщо низхідні відсутні, частка померлого дістається спадкоємцю, що пережив, тобто до бабці або діда, а при його смерті – до його низхідних (§ 1926); • четверта парантелла складається з прадідів, прабабів спадкодавця та їх низхідних (§ 1928); • відповідно, п'ята парантелла та наступні включають прапрадідів, прапрабабів та їх низхідних (§ 1929) [5].

Порядок покликання до спадкування такий, що спадкоємці кожної парантели входять у спадкування за відсутності родичів попередньої парантели.

На відміну від України, в якій за відсутності заповіту на його користь другий з подружжя закликається в першу чергу спадкування, в Німеччині він має право вступу в спадкування на рівних умовах зі спадкоємцями першої, другої та третьої парантел, і тільки за їх відсутності успадковує одноосібно (§ 1931) [5].

Законодавство Швейцарії в аспектах спадкового права багато в чому співпадає із законами Німеччини. Це визначається тим, що у Швейцарії успадкування здійснюється також за парантелами. Ці норми закріплені у Цивільному кодексі Швейцарії 1907 року [15].

Законодавство Англії у питаннях спадкового права, саме спадкування за законом, керується правилами, у яких той із подружжя, що пережив іншого, ставиться вище за інших спадкоємців. Так законом про спадкування «Про забезпечення сім'ї та утриманців» 1975 р. було розширено його можливості на отримання розумного змісту зі складу спадкового майна. Цей закон встановлює подібне право щодо кола осіб, до яких належать: колишня дружина спадкодавця, яка не одружилася, діти спадкодавця, включаючи позашлюбних дітей [7].

Подружжя може за життя розпорядитися майном, що належить йому, на випадок своєї смерті за допомогою заповіту. За загальними правилами заповіт має бути складено дієздатними особами у письмовій формі та підписано заповідачами у присутності двох свідків. Нотаріальне посвідчення заповіту в Англії та Уельсі не потрібне, однак воно може вимагатися законодавством інших країн, якщо, наприклад, воно поширюється на майно, розташоване поза межами Англії та Уельсу. Важливо, що в Англії та Уельсі немає правил про обов'язкову частку спадкування та інших обмежень щодо розпорядження майном, тому заповідачі мають право розпоряджатися своїм майном у заповіті на свій розсуд. При цьому законом також передбачено право окремих категорій осіб пред'являти позов щодо спадкового майна, якщо заповіт подружжя не надає їм розумного фінансового забезпечення з огляду на конкретні обставини.

При визначенні спадкових часток подружжя також може вказати, чи зобов'язані виконавці заповіту відняти суму податку з відповідної спадкової частки спадкоємця або виділити окремі кошти на сплату податку.

Порядок спадкування майна подружжя без заповіту, тобто спадкування згідно із законом передбачає розподіл успадкованого майна між спадкоємцями у порядку черговості, визначеної законодавством наступним чином: у випадку, якщо спадкодавець має чоловіка (дружину) або цивільного партнера, що його пережив, то такий чоловік (партнер) отримує всі об'єкти рухомого майна особистого користування та обов'язкову спадщину в розмірі 250 000 фунтів стерлінгів.

Частина спадкового майна, що залишилася, ділиться на рівні частки: одна частка переходить чоловікові або дружині (партнеру), друга частка ділиться порівну між дітьми [7].

Аналізу ючи спадкове законодавство Канади, звертаємося до положень Цивільного кодексу Канади. Щойно людина вмирає, за її майно більше ніхто не відповідає. Це означає, що родичам загиблого доведеться звернутися до суду, щоб мати право на отримання майна [7].

Якщо подружжя не прийме рішення, яким чином розпорядитися своїм майном, держава зробить це відповідно до стандартної формули, встановленої провінційними законами.

В Онтаріо, наприклад, якщо ваше майно оцінюється в 500 тисяч доларів, і ви проживаєте з чоловіком та двома дітьми, ваш чоловік отримає 300 тисяч доларів, кожна дитина отримає по 100 тисяч доларів. У деяких інших провінціях на право отримання спадщини може претендувати лише законне подружжя, якщо шлюб не зареєстрований, цивільний партнер може залишитися ні з чим. Якщо подружжя не призначить опікуна своїм неповнолітнім дітям, держава виступить у цій ролі, а значить, буде розпоряджатися майно подружжя доти, доки діти не стануть повнолітніми.

Якщо подружжя не складе заповіт, держава стягуватиме податки зі спадкового майна, за його ринковою вартістю. Якщо з моменту покупки вартість активів зросла, спадкоємцям доведеться заплатити 50% цієї різниці.

Відсутність заповіту може призвести до розбіжностей серед родичів подружжя. Якщо у подружжя немає дітей, майно одержать далекі родичі, до п'ятого ступеня споріднення [8].

Офіційне спадкове право у Казахстані, яке визначає Цивільний кодекс Республіки Казахстан, встановлює 8 офіційних черг спадкоємців (статті 1061-1064 ЦК РК). Вони виникають залежно від ступеня кровної спорідненості, яка мала місце між померлою людиною та особою, яка претендує на спадкове майно, а також низки фактичних обставин [54].

Законодавство Казахстану захищає права спадкоємців першої черги, що мають законне право на вступ у спадщину, розділивши його порівну між собою.

До першої черги належать усі нащадки спадкодавця, зокрема діти, що народилися після смерті спадкодавця (але важливо, щоб ці діти справді мали кровний зв'язок зі спадкодавцем). До групи спадкоємців першої черги входять чоловік (дружина) померлого та його батьки [54].

Майно подружжя, нажите в період шлюбу, є їхньою загальною спільною власністю. При виділенні частки спадкодавця у спільній сумісній власності слід враховувати вклад кожного із подружжя у формування спадкового майна.

Поділ спадкового майна між спадкоємцями за заповітом можливий у тих випадках, коли все майно або частина його заповідана спадкоємцям у частках без зазначення конкретного майна.

При виділенні частки в натурі зі спадкового майна спадкоємцю, що має право на обов'язкову частку у спадщині (переживший з подружжя часто відноситься до таких категорії осіб), частка такого спадкоємця визначається спочатку за рахунок майна, що успадковується за законом, а недостатня частина може бути задоволена за рахунок майна, зазначеного у заповіті.

Неповнолітні та непрацездатні діти, а також непрацездатні чоловік, батьки та утриманці застрахованого, як правило, не мають права на отримання після його смерті будь-якої частини страхової суми, якщо вони не були призначені для її отримання. Страхові виплати включаються до складу спадкового майна, застрахованого у випадках, встановлених законом [54].

Мусульманське спадкове право у питаннях спадкового права теж має ряд своїх особливостей. Його головна особливість проявляється в тому, що воно забирає у батьків право про введення обмежень кількості спадкоємців. Так прикладом може бути випадок, у якому батько, маючи кілька дітей, не має права залишити все своє майно лише одній дитині. Мусульманське спадкове право суттєво відрізняється від традиційного європейського спадкового права [2].

Так, головними відмінностями у системі спадкового права є:

- 1) розбіжність у кількості черг спадкування за законом;
- 2) спадкодавцями не можуть бути прадід і прабаба;
- 3) якщо є хоча б один спадкоємець за законом, то успадкування на підставі заповіту виключається;
- 4) участь спадкоємців певної черги у розподілі спадкового майна обумовлюється певними принципами, серед яких можна назвати перевагу братів перед сестрами.

Але в той же час мусульманське спадкове право має подібність до вітчизняного. Насамперед однією з подібностей у системі спадкового права є те, що закликання до спадкування спадкоємців наступної черги здійснюється за відсутності порядку спадкування спадкоємців попередньої черги.

У мусульманському праві особлива увага приділяється правам чоловіка та дружини на спадкове майно у разі смерті одного з них [17].

Закони Шаріату і тут транслують нерівність як щодо чоловіка і жінки, так і щодо чоловіка та дружини. Матеріальним результатом спадкування можна назвати те, що становище дружини внаслідок смерті чоловіка змінюється в гірший бік не менше, ніж удвічі. Це зумовлюється не лише тим, що внаслідок смерті чоловіка погіршується матеріальне становище дружини, оскільки вона втратила єдиного годувальника сім'ї, а й тим, що вона втрачає частину майна, що знаходиться у розпорядженні сім'ї до того, як чоловік помер [17]. Відповідно до правил і законів Шаріату спадкоємці, вступаючи у спадкування як на підставі заповіту, так і за законом, набувають не тільки майно спадкодавця, але й обов'язок виконати певні релігійні обітничі спадкодавця, які той хотів виконати за життя, але не встиг через смерть [4].

Тобто і в інших країнах здійснення спадкових прав подружжям на підставі джерел права чи особистого заповіту містить обмеження щодо здійснення спадкових прав подружжя.

Реальне волевиявлення щодо розпорядження спільним майном має місце, коли є спільний заповіт подружжя.

Показовим в цьому випадку є англійське законодавство, що передбачає дуже широкі можливості щодо розпорядження майном у заповіті: подружжя може передавати майно спадкоємцям у користування за життя, створювати траст для володіння майном на користь певних осіб, передавати окремі види майна на благодійні цілі, забезпечити права окремих спадкоємців отримувати дохід від успадкованого майна чи окремих об'єктів без передачі їм права власності на таке майно тощо [7].

На нашу думку, цей досвід міг би бути корисним і для України, в частині розширення заповідальних можливостей подружжя, зокрема щодо визначення умов наслідування та черговості закликання до спадкування.

Щодо способів захисту спадкових прав подружжя, то в умовах сьогодення, на жаль, механізм захисту спадкових прав подружжя наразі перебуває на етапі формування. З одного боку правозахисні тенденції в сфері спадкових правовідносин стають все помітнішими [81; 99; 108; 115]. А з іншої – вітчизняне законодавство вельми фрагментарно регулює проблематику захисту спадкових прав: ст. 1283-1284 ЦКУ [285], ч. 1 ст. 60 ЗУ «Про нотаріат» [203] тощо.

Якщо говорити про відповідальність за порушення спадкових прав, то вітчизняне цивільне законодавство не передбачає специфічних санкцій, як і способів захисту саме спадкових прав подружжя, поширюючи на них стандартний підхід до захисту прав особи юрисдикційними способами захисту в першу чергу шляхом пред'явлення відповідного позову. Такий стан речей навряд чи можна визнати прийнятним.

По-перше, суди як органи правозастосування, потребують власне чітких норм права, які можна було б застосувати до відповідної спірної ситуації, а, як нами вказувалось вище, вони переважно відсутні.

Так за загальним правилом цивільно-правове регулювання цього питання обмежується положенням ст. 16 глави 3 ЦКУ, відповідно до якої кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу [285]. При цьому в ЦПКУ, який акумулює процесуальні норми, що визначають саме судовий порядок вирішення питань, що виникають зі спадкових правовідносин, не отримав конкретизації².

Наразі особливості судового провадження у справах по спадкових спорах можна зустріти лише в актах тлумачення вищих судових інстанцій України, які

² Виключенням становлять положення щодо встановлення в порядку окремого провадження факту родинних відносин між фізичними особами та факту перебування фізичної особи на утриманні як підстави для виникнення спадкових прав (п.1, 2 ч. 1 ст. 315 ЦПКУ), а також визнання спадщини відумерлою (ст. ст. 334-338 ЦПКУ).

не є джерелами права [207; 210], а також у низці доктринальних джерел [21; 77; 62; 135].

Очевидно, що такий стан правового регулювання судового захисту спадкових прав створює суттєві перепони в правозастосовчій практиці.

По-друге, судовий спосіб захисту потребує значних витрат часу та фінансових ресурсів з боку заінтересованих осіб.

Наприклад, у випадку, коли мова йде про визнання спільного заповіту подружжя недійсним (має місце немайнова вимога) (як от у рішенні Погребищенського районного суду Вінницької області від 16.06.2017 року у справі № 43/584/17 [224]), паралельно повинна заявлятися і вимога щодо застосування наслідків недійсного (нікчемного) правочину і зняття заборони відчуження з майна (це є вимога майнового характеру), то розмір судового збору тут становитиме значну суму, яка буде обраховуватися у відсотках від вартості такого майна. Не варто забувати і про вартість правової допомоги у такій справі, якщо зацікавлена особа не має права на безоплатну правову допомогу.

Ці та інші фактори суттєво знижують привабливість судового способу вирішення вищевказаної проблеми.

За таких обставин стан юрисдикційного захисту спадкових прав в Україні не можна визнати прийнятним, і проблематика захисту спадкових прав саме подружжя зумовлює потребу пошуку нових, ефективних способів його здійснення.

В цьому контексті привабливо виглядають так звані способи АВС. Альтернативне вирішення спорів (АВС) («Alternative Dispute Resolution (ADR)») — гнучка та універсальна система способів врегулювання і вирішення спорів, що базується на засадах примирення сторін конфлікту, поза так званою формальною/юрисдикційною процедурою [47, с. 12]. Серед них на особливу увагу заслуговує медіація - примирна процедура, яку було інтегровано в національний механізм захисту прав особи 16 листопада 2021 року.

Саме 16 листопада 2021 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про медіацію» [202], аналогів якому у вітчизняному законодавстві не було раніше.

У статті першій даного закону серед інших дефініцій наявне чітке визначення поняття «медіація» - це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [202].

Даний Закон визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), її принципи, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з медіацією. Дія цього Закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим). В окремих категоріях конфліктів (спорів) вітчизняним законодавством можуть передбачатися особливості проведення медіації, яка може бути проведена до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу тощо або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження або вже під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу.

Про застосування медіації в теоретичній та практичних площинах говорять не лише в контексті правозастосування, а й інших суспільних відносин [201, с. 103-109; 231, с. 75]. Не буде таємницею, що застосування медіації є дуже ефективним і для вирішення спадкових спорів.

Як було зазначено вище, вирішення спору між спадкоємцями у судовому порядку є дороговартісним, енерго- та часозатратним і може зруйнувати сімейні стосунки, оскільки буде мати місце вихід з приватної у публічну площину сімейних чвар та образ, які мають коріння, подекуди, з дитинства.

Спадкоємці, як правило, є родичами і добре знають один одного, знають таємниці один одного і мають претензії особистісного та/або майнового

характерів. Також потрібно брати до уваги і предмет спору: як правило, це майно, яке має певну вартість. Не обов'язково, щоб це було багатомільйонне по вартості майно, іноді поділ $\frac{1}{4}$ частини у праві власності комунальної квартири на околиці міста, яка належала померлій особі, є причиною, чому спадкоємці не розмовляють роками та, відповідно, не можуть оформити свої спадкові права у порядку, встановленому законом.

Такі стосунки та особливості спадкових правовідносин сприятимуть тому, щоб вирішення спору відбулось у камеральному порядку, тобто без виходу у публічну площину.

І саме медіація, як позасудова примирна процедура є тим способом захисту спадкових прав, застосування якого є не лише ефективним, а і доречним у даних правовідносинах, що мають на меті вирішення посттанативної долі майна у порядку, встановленому законом, адже, як правильно вказують дослідники, ця примирна процедура менш стресова, швидша і набагато дешевша, ніж звернення до суду [213, с. 59]. Вона не тільки надає сторонам контроль над вирішенням справи, а й дозволяє зменшити перешкоди в комунікації між учасниками спадкового спору, за рахунок чого останні можуть досягнути взаємоприйнятного рішення.

Утім, слід визнати, що позасудові способи захисту не охоплюють усіх проблемних питань, що виникають у процесі здійснення спадкових прав. Адже окремі питання спадкування, як от: визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини, усунення від права на спадкування, визнання заповіту недійсним, визнання спадщини відумерлою та інші належать до виключної юрисдикції суду, що обумовлює необхідність реформування процесуального законодавства в частині регламентації ефективного судового порядку захисту спадкових прав в цілому та відповідних прав подружжя зокрема.

Більше того, як аргументовано зазначає О. О. Терехова, спадкові справи становлять особливу групу справ, процес розгляду та вирішення яких у судовому порядку, підпорядковуючись усім правилам цивільного судочинства, має суттєві особливості: власний специфічний предмет, суб'єктний склад, доказову базу та

досить ускладнену правову базу [265, с. 10]. Погоджуючись із переліком таких особливостей, констатуємо відсутність підстав для створення якогось нового різновиду цивільного судочинства саме для справ цієї категорії.

Так за загальним правилом розгляд та вирішення спадкових спорів у судовому порядку може відбуватись у двох видах судочинства - позовному та в окремому провадженні і більшість спадкових справ розглядається в порядку загального позовного провадження (п. 2 ч. 4 ст. 274 ЦПКУ) [289]. Тільки окремі питання щодо визнання підтвердження факту родинних відносин між фізичними особами та факту перебування фізичної особи на утриманні як підстави для виникнення спадкових прав (п.1, 2 ч. 1 ст. 315 ЦПКУ), а також визнання спадщини відумерлою (ст. ст. 334-338 ЦПКУ) можуть розглядатися за правилами спрощеної процедури окремого провадження [289].

Утім, на нашу думку, потребує законодавчого уточнення процесуальний порядок судового розгляду та вирішення питань, пов'язаних із захистом таких спадкових прав, як права на спільне визначення посттанативної долі спадкового майна на користь інтересів подружжя.

У цьому контексті варто пригадати слова З. В. Ромовської, яка вважає, що юридичний сенс заповіту подружжя полягає в одержанні спадщини, насамперед майна, що було спільною сумісною власністю тією особою, яка була обрана за домовленістю подружжя, а також у тому, що той із подружжя, який пережив, продовжує жити у звичному для нього майновому середовищі [236, с. 149].

У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, активна фаза якої розпочалась 24 лютого 2022 року, на жаль, продовжувати жити у звичному майновому середовищі та і взагалі жити як раніше наші співвітчизники не можуть.

Резюмуємо, що більшість громадян, які до початку повномасштабної війни використали передбачений цивільним законодавством спосіб спільного волевиявлення щодо посттанативної долі свого майна, на момент складення спільного заповіту подружжя і уявити не могли, що можуть мати місце події 2022 року та випадки, коли один з них раптово помре, а в іншого з подружжя будуть

фінансові труднощі, і те майно, яке було предметом спільного заповіту подружжя, може бути відчужене, та кошти, які будуть отримані у результаті такого відчуження зможуть зберегти життя членам цієї сім'ї.

Під час консультацій у юристів та нотаріусів у громадян виникають питання: як бути з майном, щодо якого складено заповіт подружжя, після смерті одного з подружжя, у випадку гострої необхідності терміново розпорядитися таким майном.

Ми вважаємо, що на законодавчому рівні потрібно закріпити положення щодо можливості зняти заборону відчуження майна, яке є предметом заповіту подружжя і на яке накладена заборона відчуження у зв'язку з необхідністю відчужити частку у цьому майні, яка належить пережившому члену подружжя, до яких слід віднести: складні життєві умови, скрутне матеріальне становище, відсутність сталого доходу і необхідність витрат на дороговартісне лікування, тощо за умови що такі факти будуть доведені в суді шляхом внесення змін до ст. 1243 ЦКУ [259, с. 304].

Зокрема, пропонуємо ст. 1243 ЦКУ доповнити ч. 5 наступного змісту: «Заборона відчуження майна, зазначеного у заповіті подружжя, за життя одного з подружжя може бути знята на підставі рішення суду».

Ми також вважаємо, що законодавцю потрібно розглянути варіант внесення змін у цивільне та цивільно-процесуальне законодавство шляхом закріплення на законодавчому рівні можливості надання дозволу другому з подружжя на розпорядження майном у випадку складних життєвих обставин або форс мажору (виїзд за кордон на лікування тощо). На нашу думку, такий дозвіл є складовою здійснення права на спільне визначення посттанативної долі майна подружжя, яким, якби подружжя могло спрогнозувати настання обставин такого масштабу у майбутньому, вони б розпорядилися інакше на випадок їх смерті або ще й за життя обох з подружжя.

Розділ IV ЦПКУ присвячений окремому провадженню - виду непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення

для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (ч. 1 ст. 293 ЦПКУ) [289].

Ми вважаємо, що у випадку наявності згоди особи, на користь якої складено спільний заповіт подружжя, справи про розпорядження другим з подружжя (живим членом подружжя) своєю часткою у майні, щодо якого складено заповіт подружжя, повинні розглядатися в порядку окремого провадження. Якщо ж такої згоди немає і є спір про право, то це питання повинно вирішуватися в порядку загального позовного провадження.

2.3. Спільний заповіт подружжя як спосіб здійснення спадкових прав подружжя на прижиттєве розпорядження спільним майном

Спільний заповіт подружжя є особливим видом заповіту, покликаним захищати майнові інтереси подружжя, відповідно до умов якого спадкування відбувається лише після смерті обох членів подружжя, після смерті ж одного із подружжя до іншого переходить лише право володіння та користування майном, оскільки розпорядження таким унеможливлене внесенням нотаріусом до реєстру заборони його відчуження [258, с. 84].

Як вбачається із змісту ст. 1243 ЦКУ, заповіт подружжя складається щодо майна, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, тобто набуте ними під час перебування у зареєстрованому згідно з чинним законодавством шлюбі [285].

Утім у вітчизняній цивілістичній науці триває дискусія щодо можливості включення до спільного заповіту подружжя окремих положень про спадкування майна, що належить кожному із подружжя на праві особистої приватної власності. Підтримують цю позицію С. Я. Фурса [254, с. 80] та Є. О. Харитонов [284, с. 701], мотивуючи такий висновок тим, що закон не забороняє складення такого змішаного заповіту [254, с. 81].

На нашу думку, з таким висновком навряд чи можна погодитись, хоча б з тих підстав, що в даному випадку в ст. 1243 ЦКУ мова йде радше про вичерпний перелік майна, доля якого може визначатися заповітом подружжя.

Крім того, пропозиція щодо включення до заповіту подружжя майна, що є особистою власністю кожного з них нівелює значення цього правового інституту спадкового права. Заповіт подружжя не випадково в доктрині отримав додаткове позначення «спільний», адже його основне призначення - оформлення «спільної» волі подружжя щодо розпорядження на випадок їх смерті «спільним» майном.

З огляду на це більш вірною нам видається точка зору Ю.О. Заїки [79, с. 26] та І. В. Жилінкової [76, с. 14], які заперечують можливість включення до заповіту подружжя будь-якого іншого майна, крім їх спільного.

За загальним правилом правовідносини з приводу розпорядження майном після смерті особи належать до сфери правового регулювання спадкового права. Утім, якщо говорити про відносини між подружжям, що виникають із спільної сумісної власності та/або за участю членів сім'ї, то вони регулюються не лише цивільним законодавством, а й сімейним правом.

Аналізу ючи межі правового регулювання правовідносин між подружжям в контексті досліджуваної проблематики, можемо також констатувати, що сімейне право регламентує майнові відносини останніх за життя обох. У той час норми спадкового права мають кінцевою метою регулювати перехід прав та обов'язків таких осіб після їх смерті, при цьому функції спадкового права - матеріальна та охоронна [60, с. 36], орієнтовані більше на збереження власне майна. У той час сімейне право більше орієнтоване на збереження немайнових цінностей - інтересів членів сім'ї. І сім'я не обмежується власне подружжям.

Це важливо пам'ятати для того, щоб дати відповідь на питання, чи можуть бути суб'єктами спеціальних спадкових прав подружжя особи, зокрема, і права на укладення заповіту подружжя особи, які, хоч і проживають тривалий час разом як сім'я, та в зареєстрованому шлюбі не перебувають. На нашу думку потрібно врахувати наступне.

Реєстрація шлюбу відіграє досить важливу роль в гарантуванні майнових прав подружжя.

По-перше, вона надає право на спадкування за законом тому із подружжя, хто пережив спадкодавця, як спадкоємцеві першої черги (ст. 1261 ЦКУ [285]) в рівних частках з іншими членами цієї черги, якщо такі існують і якщо між ними та іншим із подружжя не укладено договір про зміну розміру часток.

По-друге, реєстрація шлюбу забезпечує правову визначеність у приналежності майна, що набувається подружжям протягом усього життя, відповідно до ч. 2 ст. 60 СКУ вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя [244].

По-третє, однією з важливих цілей спадкування одним із подружжя за законом є забезпечення схоронності сімейного майна, а також забезпечується можливість тому з подружжя, хто пережив померлого, на незмінність умов проживання та побуту, що були створені ним та покійним за життя.

Отже, спадкування тим із подружжя, хто перебував у зареєстрованому шлюбі із покійним, створює суттєві переваги в забезпеченні його майнових прав, в порівнянні з особами, що не здійснили реєстрацію своїх фактичних шлюбних відносин. Така позиція видається виправданою з правової точки зору, оскільки обов'язок щодо забезпечення захисту певних прав людини держава в особі відповідних органів може виконати виключно у випадку, якщо про такі права було відомо або факт їх існування зафіксовано та встановлено відповідно до законодавчо регламентованої процедури.

Після смерті одного з подружжя нотаріус відкриває спадщину та визначає обсяг спадкового майна. Оскільки майно, яке набувається чоловіком та дружиною протягом життя, найчастіше, належить їм на праві спільної сумісної власності, в якій кожен з подружжя володіє «ідеальною» часткою, то нотаріус в першу чергу повинен з'ясувати обсяг спільного майна подружжя, із якого виокремити частку, що належала покійному чоловіку чи дружині, і лише згодом

вчиняти подальші дії, необхідні для оформлення спадкоємцями прийняття спадщини.

Що стосується визначення обсягу спільного майна подружжя та частки покійного в такому майні, то слід зазначити, що за загальним правилом такі частки є рівними, однак за певних обставин частки кожного з подружжя можуть відрізнатись. На зміну розміру часток подружжя у спільному майні можуть вплинути наступні обставини: укладення шлюбного договору, набуття майна під час режиму окремого проживання подружжя, укладення договору про поділ майна подружжя, укладення спадкового договору тощо.

Правильне визначення об'єму майна, що може бути передане в спадщину, є важливим аспектом забезпечення прав та законних інтересів подружжя, гарантією збереження їх спільного майна та виконання волевиявлення покійного щодо розпорядження майном.

Більше того, сам факт державної реєстрації шлюбу або його розірвання є дуже зручним індикатором часових меж, в рамках яких набуто майно з високою долею ймовірності визначається таким, що є спільною сумісною власністю подружжя. Відсутність реєстрації суттєво ускладнює можливість визначення режиму відповідного майна. Та часто потребує окремого встановлення в судовому порядку.

Отже, основною підставою для спадкування за законом після смерті одного з подружжя є укладення шлюбу та набуття майна у спільну сумісну власність подружжя. А тому повністю підтримуємо позицію А. О. Овчатової-Редько, яка узагальнила висновок, що проживання чоловіка й жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу створює досить суттєві проблеми при реалізації права власності на частку в майні, яке є об'єктом спільної сумісної власності фактичного подружжя. Ще більше проблем виникає у випадку смерті одного з них, тому єдиною передумовою ефективної реалізації такого права є знання відповідного законодавства і вміння ці знання втілювати на практиці [143, с. 5-6].

Таким чином, навряд чи можна поставити знак тотожності між майновими відносинами подружжя і осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах.

Тому наразі вітчизняний інститут фактичних шлюбних відносин лише частково допускає виникнення спадкових прав, подібних тим, що виникають між подружжям, а опосередковує виникнення досить незначної кількості прав.

Щодо реалізації майнових та спадкових прав суб'єктами фактичних шлюбних відносин основним аспектом є неперебування жодного з таких суб'єктів у іншому зареєстрованому шлюбі, оскільки в такому випадку право спільної сумісної власності на набуто за час існування таких відносин майно та, у випадку смерті, право спадкування за законом виникає у «офіційної» дружини/чоловіка померлої особи.

Спадкові права осіб, прирівняних до подружжя, є досить обмеженими. До них належать: право на спадкування за заповітом, право на спадкування за законом (за умови проживання однією сім'єю не менше п'яти років) та права, що з ними пов'язані. З іншої сторони режим спільної власності допускає множинність суб'єктів. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 1226 ЦКУ, суб'єкт права спільної сумісної власності має право заповідати свою частку у праві спільної сумісної власності до її визначення та виділу в натурі [285]. А отже, законодавець все ж таки припускає існування часток у спільній сумісній власності у прихованому стані. Доти, поки відносини між співвласниками є стабільними, частки перебувають у такому стані, однак, як тільки стабільність порушено, то співвласники мають можливість або необхідність визначити свої частки, що призводить до перетворення спільної сумісної власності у спільну часткову [177, с. 599]. В процесі реалізації спадкових прав подружжя така ситуація виникає у разі смерті одного із них та наявності спадкоємців інших, окрім другого із подружжя.

Крім того, суб'єктами права спільної сумісної власності можуть бути фізичні чи юридичні особи, держава, територіальна громада, якщо інше не встановлено законом [58, с. 29].

Для права спільної сумісної власності, як влучно зазначено в ч. 1 ст. 368 ЦКУ, знаковим є те, що розмір частки у праві власності кожного зі співвласників наперед не визначений [285]. Можемо зробити висновок, що право спільної сумісної власності є бездольовим правом спільної власності.

Але найбільш поширеним видом спільної сумісної власності, все ж, залишається спільне майно подружжя.

Множинність суб'єктів на стороні власника істотно впливає на специфіку відносин спільної власності, як на відносини між співвласниками, так і на відносини самих співвласників із третіми особами [234, с. 134].

Оскільки спільна сумісна власність є категорією із певним ступенем абстрактності, коли мова йде про реалізацію окремих правомочностей щодо спільного майна, у тому числі і в сфері спадкування, то майно розглядається, як таке, що умовно поділене на частки, що можуть належати і особам, які не перебувають у шлюбі.

Розглянемо більш детально підстави виникнення фактичних шлюбних відносин. Першою підставою є тривале спільне проживання чоловіка та жінки однією сім'єю, ведення спільного господарства, взаємна матеріальна і моральна підтримка без реєстрації шлюбу між ними. Окрім того, в науці виділяють додатково ще таку ознаку, як зовнішній прояв фактичних подружніх відносин, які не приховуються перед третіми особами [143, с. 8-9], що відіграє важливе значення в контексті доведення факту існування фактичних шлюбних відносин, у випадку їх невизнання чи оспорювання третіми особами. Закон визначає за особами, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, право на спільну сумісну власність майна, набутого протягом спільного проживання (ст. 74 СКУ) [244] в даному аспекті вони є юридично прирівняними до подружжя. Важливою умовою виникнення відповідних прав є непереховування будь-кого з таких осіб у шлюбі з іншою особою. Окрім того, якщо спільне проживання таких осіб триває не менше, ніж п'ять років, вони мають право на спадкування майна за законом після смерті одного з них як спадкоємці четвертої черги за законом.

Іншою підставою виникнення відносин, подібних до шлюбних, є проведення релігійного обряду укладення шлюбу. Відносини, що виникають на підставі такого ритуалу не мають юридичних наслідків. З правової точки зору статус осіб, що уклали церковний шлюб, нічим не відрізняється від статусу неодружених осіб: таких, яких нічого не укладали у відповідності до релігійних обрядів. При цьому, якщо після укладення церковного шлюбу особи спільно проживають, ведуть спільне господарство, підтримують один одного, то на них може поширитись статус осіб, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, однак підставою для виникнення відповідного статусу буде не укладення церковного шлюбу, а саме спільне проживання протягом тривалого часу однією сім'єю та не перебування будь-кого з таких осіб у іншому зареєстрованому шлюбі.

Таким чином, сам лише факт проведення релігійного обряду укладення шлюбу не є підставою для виникнення в осіб, що його пройшли, прав та обов'язків подружжя, а відповідно, не виникають у таких осіб і спадкові права подружжя.

До осіб, що мають особливий статус, однак не є подружжям, законодавець відносить наречених – осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу (абз. 2 ч. 1 ст. 28 СКУ) [244]. Перелік їх взаємних прав та обов'язків, що визначений кодексом, обумовлений можливим виникненням між ними в майбутньому сімейних правовідносин. Однак, до моменту реєстрації між нареченими шлюбу, вони не набувають прав подружжя. Отже, подання заяви про реєстрацію шлюбу (до моменту реєстрації шлюбу) не є підставою для виникнення у наречених прав та обов'язків подружжя, в тому числі і спадкових прав.

В сучасній науці сімейного права дискутується також питання про можливість виникнення сімейних правовідносин між особами однієї статі. Не можемо не відмітити, що укладення одностатевих шлюбів дістало значного поширення в зарубіжних країнах, зокрема, в Данії, Норвегії, Швеції, Гренландії, Ісландії, Нідерландах, Франції, Бельгії, Німеччині, Фінляндії, Люксембургу, Новій Зеландії, Великобританії і Північній Ірландії, Чехії, Швейцарії, а також у

деяких регіонах країн Північної і Південної Америки, де на законодавчому рівні закріпили можливість створення одностатевих союзів. Їх створення породжує схожі зі шлюбом юридичні наслідки. Особливістю такого союзу є відсутність у ньому спільних біологічних дітей, однак його учасникам надається право на усиновлення [90, с. 208]. Враховуючи законодавче визначення шлюбу як союзу чоловіка і жінки (ч. 1 ст. 21 СКУ) [244], вважаємо, що на сьогодні в Україні відсутні передумови для надання правового статусу одностатевим сімейним союзам. З цього приводу повністю розділяємо наукову позицію В. А. Ватраса, котрий, не заперечуючи можливість здійснення і захисту такого роду людських відносин законом, вважає за недоцільне наділення одностатевих пар сімейно-правовим статусом [40, с. 70]. Отже, на сьогодні в Україні відсутні передумови для віднесення суб'єктів одностатевих сімейних відносин до осіб, прирівняних до подружжя за правовим статусом, однак не виключено, що в подальшому наука розвиватиметься в напрямку надання таким відносинам статусу правовідносин подружжя, що отримає і відповідне відображення у спадкових правовідносинах.

Таким чином, єдиною підставою для виникнення окремих спадкових прав подружжя у осіб, що не перебувають у зареєстрованому шлюбі, є їх проживання однією сім'єю, ведення спільного господарства та непереходу в іншому зареєстрованому шлюбі. Укладення ж церковного шлюбу чи набуття статусу наречених не є підставами для виникнення спадкових прав подружжя між такими особами.

В той же час зарубіжний досвід є досить різноманітним у питанні виникнення спадкових та інших прав у осіб, що спільно проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу. Так законодавством Федеративної Республіки Німеччини передбачено можливість повнолітніх партнерів спільно проживати без оформлення шлюбу в установленому законом порядку. Такі партнери володіють правами на утримання і правами спадкування на загальних підставах, що і особи, які перебувають у зареєстрованому шлюбі (§ 3 Закону Федеративної Республіки Німеччини «Про зареєстроване цивільне партнерство») [250, с. 76].

Згідно із законодавчими положеннями у Франції існує інститут співмешкання, під яким прийнято розуміти фактичний союз двох осіб різної або однієї статі, які проживають разом, у разі, якщо таке спільне життя має стійкий і довготривалий характер. Особи, що проживають в режимі співмешкання, мають право на отримання відшкодування шкоди у зв'язку зі смертю співмешканця (ст. 515-8 ЦК Франції) [12].

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що особи, які проживають у фактичних шлюбних відносинах, у питаннях спільного майна за певних обставин можуть бути прирівняними до подружжя, а також частково прирівняними у спадкових правах з ним.

Найбільш ефективним різновидом спадкування після смерті одного з осіб, що перебували у фактичних шлюбних відносинах, є спадкування за заповітом. Враховуючи, що майно, набуте такими особами за життя, є їх спільною сумісною власністю, за аналогією до майна подружжя, то особа має право заповідати свою частку у майні до її визначення та виділу в натурі.

При цьому після смерті заповідача та відкриття спадщини нотаріус повинен виокремити зі спільного майна частку іншого співвласника (що перебував із померлим у фактичних шлюбних відносинах), а решту майна, тобто частку померлого, включати до спадкової маси. Якщо спадкування відбувається за заповітом, однак спадкодавець не визначив розмір часток спадкоємців, то такі частки є рівними. Однак слід обов'язково враховувати, що співвласник, яким є особа, що перебувала із померлим у фактичних шлюбних відносинах, може претендувати на переважне право на виділ в натурі частки у спільному майні. Такий виділ може впливати на права інших спадкоємців.

На розмір частки у спадковому майні особи, що перебувала із померлим у фактичних шлюбних відносинах, впливає наявність осіб, які мають право на спадкування обов'язкової частки. Із спадкової маси спочатку виділяються обов'язкові частки, і лише потім майно, що залишилось, розподіляється між спадкоємцями за заповітом.

На відміну від спадкових прав подружжя, особи, що проживали однією сім'єю без реєстрації шлюбу, не мають права на складення спільного заповіту щодо належного їм на праві спільної сумісної власності майна. Слід відмітити, що закріплення такого права за подружжям було спрямоване, більшою мірою, на захист майнових інтересів того з них, хто пережив померлого. У випадку складення спільного заповіту за іншим з подружжя зберігається право використання речей/майна, яке вони спільно з покійним набули у власність до його смерті, чим забезпечується незмінність умов проживання, організації побуту, тощо.

Особи, що проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, позбавлені права на складення спільного заповіту, що вважаємо обмеженням їх прав, з огляду на наступне. СКУ зрівняв у майнових правах подружжя та осіб, що проживають спільно однією сім'єю, без реєстрації шлюбу, визнавши за усіма презумпцію спільної сумісної власності на майно, що було набуто у період перебування у шлюбі або спільного проживання. Спільний заповіт подружжя є гарантією того, що на випадок смерті одного з подружжя інший не буде позбавлений набутого у шлюбі майна у зв'язку з переходом частини такого майна до спадкоємців. Йому буде до смерті забезпечене право володіння та користування набутим у шлюбі майном, за виключенням права розпорядження. Особи, що спільно проживали без реєстрації шлюбу, позбавлені гарантії на використання спільного майна до смерті обох з них, оскільки частка у спільному майні покійного буде спадкуватись в установленому законом порядку. На нашу думку, забезпечення права спільної сумісної власності осіб, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, повинно здійснюватись як на етапі набуття такого майна у власність, так і у випадку смерті одного із співвласників шляхом надання таким особам права на складення спільного заповіту.

Таким чином, обсяг спадкових прав осіб, юридично прирівняних до подружжя, є значно меншим, ніж обсяг аналогічних прав подружжя. Однак особи, що перебували у фактичних шлюбних відносинах, мають право на спадкування в разі смерті одного з них як за законом, так і за заповітом, з

урахуванням встановлених законодавством обмежень. Аналіз правової регламентації інституту спадкових прав осіб, юридично прирівняних до подружжя, дає підстави для висновку, що чинне законодавство потребує перегляду в бік розширення таких прав, а також деталізації їх правової регламентації, утім не через включення таких осіб до складу суб'єктів права на укладення спільного заповіту подружжя.

Інакше кажучи, заповіт подружжя може мати місце тільки тоді, коли є це «подружжя», яке за його допомогою може здійснити розпорядження своїм спільним майном на випадок смерті.

Тому зазначаємо, що доречніше було б, якщо б національний законодавець запозичив позитивну практику іноземних держав, зокрема вказавши про припинення дії спільного заповіту у разі припинення шлюбу, як це, наприклад, має місце у § 2268 Цивільного уложення Німеччини [56], а також у ст. 7:43 ЦК Угорщини [6].

У даній ситуації, якщо обидві сторони бажають зберегти певну незалежність у процесі розпорядження майном, яке було набуто у спільну сумісну власність подружжя, то їм можна порекомендувати укласти договір про поділ майна подружжя та провести відповідну державну реєстрацію речових прав на таке майно, а лише потім скласти особистий заповіт.

Щодо форми заповіту подружжя, то як і будь-який інший заповіт, заповіт подружжя підлягає нотаріальному оформленню [195], але з певними особливостями, визначеними законодавцем та обумовленими специфікою суб'єктного статусу заповідачів та режиму спадкового майна, про які буде йтися нижче.

Усе вищевказане дозволяє виділити наступні характерні ознаки спільного заповіту подружжя як особливого виду заповітів: спільний заповіт подружжя є особливим видом заповіту, покликаним захищати майнові інтереси тільки осіб, які перебувають у зареєстрованому згідно чинного законодавства шлюбі та мають статус «подружжя»; юридичний сенс заповіту подружжя полягає у спільному розпорядженні подружжям посттанативною долею їх майна; шлюб

повинен тривати до моменту смерті одного з подружжя, інакше дія заповіту припиняється; він є підставою для виникнення спадкових прав лише у третіх осіб, спадкоємцем за таким заповітом не може бути один із подружжя; заповіт подружжя складається щодо майна, яке належить подружжю на праві спільної власності; спадкування відбувається лише після смерті обох з членів подружжя.

З огляду на це, поняття спільного заповіту подружжя як найбільш ефективного способу здійснення спадкових прав подружжя на прижиттєве розпорядження спільним майном можна сформулювати наступним чином - це особливий вид заповіту, що містить спільне розпорядження осіб, які перебувають у зареєстрованому згідно з чинним законодавством шлюбі на випадок їх смерті щодо посттанативної долі майна, що є спільною власністю подружжя.

Також в колі уваги законодавця та теоретиків цивільного права перебуває проблема співвідношення положень спільного заповіту подружжя та шлюбного договору. Спільний заповіт подружжя становить односторонній правочин, у ньому наявний результат волевиявлення однієї сторони представлений двома особами: дружиною та чоловіком, що склали заповіт для визначення юридичної долі майна, що перебуває у спільній сумісній власності подружжя, спадкоємцю після смерті подружжя. Проте смерть одного з подружжя не обумовлює зміни у спадкових правовідносинах, а лише зміни правового режиму майна, яке визначене в заповіті. Тому спільний заповіт подружжя не може стати підставою виникнення спадкового права в одного із подружжя, адже він є підставою для виникнення спадкових прав виключно в осіб, що у ньому зазначені, після смерті дружини та чоловіка.

Шлюбний договір має суттєву відмінність. У разі смерті одного з подружжя все його майно та статки діляться між родичами — прямими та непрямими спадкоємцями. І передати його чоловіку або дружині у порядку спадкування можна лише за правом спадкування за заповітом або за законом. автоматично право власності на таке майно не переходить.

Для порівняння, наприклад, у Франції мають місце кілька форм шлюбних контрактів. У тому числі, які передбачають: загальне володіння всім майном, спільне володіння спільно нажитим майном, роздільне володіння майном, що є у володінні спільно нажитим майном [71, с. 829]. З них деякі форми обираються подружжям часто, деякі — все рідше, зважаючи на їх очевидні переваги або недоліки для кожної пари.

В Україні зміст шлюбного договору може включати: положення, якими регулюються майнові відносини між подружжям, визначаються їхні майнові права та обов'язки; майнові права та обов'язки подружжя як батьків (ст. 93 СКУ) [244]. Тобто шлюбний договір регулює майнові відносини подружжя, визначаючи зміст їх взаємних прав та обов'язків відносно майна, яке може набути подружжя під час шлюбу. При цьому режим такого майна волею сторін може бути змінено. Так, наприклад, сторони можуть прописати, що певне майно, набуте під час шлюбу буде не спільною сумісною, а особистою власністю одного з подружжя, як то об'єкти колекціонування, специфічні транспортні чи літаючі засоби тощо.

Як влучно зазначає І.С. Тімуш, двосторонній характер шлюбного договору зумовлює взаємне виникнення в кожній зі сторін відповідних прав та обов'язків. З укладанням такого договору подружжя обопільно бере на себе обов'язок виконання умов договору і набуває права вимагати один від одного виконання цих умов [266, с. 28]. Отже, шлюбний договір є двосторонньою угодою сторін відносно врегулювання майнових відносин подружжя під час шлюбу. При цьому обов'язковою формою шлюбного договору є те, що він повинен бути укладений у письмовій формі та нотаріально посвідчений.

Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (затверджений Наказом Міністерства юстиції України 22 лютого 2012 року за № 296/5) визначає той факт, що кожна сторона матиме свій примірник договору, у разі зниження шлюбного віку до реєстрації шлюбу шлюбний договір укладається неповнолітніми за письмовою заявою їх батьків або піклувальника, справжність

підпису яких засвідчується нотаріусом з дотриманням вимог цього Порядку [195].

Водночас, попри обов'язкову нотаріальну форму в Україні відсутній реєстр шлюбних договорів як єдина база. Ці договори, на жаль, ніде не обліковуються, окрім реєстрових книг нотаріусів і голів осіб, які їх укладають [258, с. 84].

Це призводить до того, що нотаріуси не мають можливості перевіряти їх зміст, тому непоодинокими є випадки, коли майно, яке відповідно до умов такого договору віднесено до особистого майна одного з подружжя, помилково стає об'єктом спільного заповіту подружжя.

Показовим в такому випадку є наступний випадок практики: у 2010 році подружжя склало шлюбний договір, за умовами якого майно (рухоме та нерухоме), що буде набуто у власність чоловіка чи дружини буде особистим майном того з подружжя, на чие ім'я воно буде придбане або набуто (буде титульним власником майна). Тобто, режим спільної сумісної власності подружжя не діятиме у даних стосунках. У 2011 році подружжям було придбано квартиру та оформлено на дружину, яка, відповідно до умов шлюбного договору, набула цю нерухомість в особисту приватну власність.

Пройшов час, і у 2018 році подружжя, складаючи заповіт подружжя, забули про укладений ними раніше шлюбний договір, заповіли цю квартиру як об'єкт спільної сумісної власності подружжя, спадкоємцю. Після смерті чоловіка, дружина захотіла відчужити квартиру, але остання як об'єкт заповіту подружжя стала обтяжена заборонаю на відчуження [258, с. 85].

Очевидно, що для уникнення таких ситуацій необхідно розробити та інтегрувати вже в наявний та активно використовуваний нотаріусами у щоденній роботі Державний реєстр речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень реєстр Шлюбних договорів. Також у порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України слід чітко виписати, що шлюбні договори підлягають державній реєстрації та перед посвідченням заповіту подружжя нотаріус зобов'язаний перевіряти наявність або відсутність шлюбного договору і, якщо такий є, його зміст [258, с. 85].

Тобто, незважаючи на те, що і шлюбний договір, і заповіт подружжя регулюють відносини, суб'єктами яких є подружжя, очевидною є різниця між механізмами визначення посттанативної долі майна подружжя. У той же час існування шлюбного договору не може бути проігноровано при складанні заповіту подружжя.

Крім того, як правильно відмічають дослідники, спільний заповіт подружжя може не тільки створювати будь-які преференції, переваги порівняно з укладенням кожним з подружжя окремого заповіту, а навпаки, він може стати підставою для неабияких життєвих ускладнень [67, с. 626].

Так, наприклад, на практиці непоодинокими є випадки, коли в силу дії життєвих обставин виникає потреба розпорядитися майном, щодо якого складено заповіт подружжя,

Буремні події сьогодення, війна в нашій країні, призвели до того, що багато людей втратили власне майно, на яке розраховували як на житло [150] чи джерело прибутку [11]. Очевидно, що більшість українців не могла і не прогнозувала таких подій, а якби знала про них наперед, вочевидь висловила б свою волю щодо посттанативної долі свого майна інакше.

Ще однією причиною, що може спонукати до перегляду питання про можливість другим з подружжя розпорядитися майном після смерті першого є неусвідомлення заповідачами реальних наслідків складання спільного заповіту подружжя. В мирний час в судових рішеннях щодо такої категорії справ, нерідко відзначалося, що нотаріуси не до кінця пояснили подружжю усі можливі наслідки посвідчення такого заповіту. Наприклад, у справі № 214/7748/18, що перебувала в провадженні Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області, суд встановив, що подружжю не було належним чином роз'яснено права та обов'язки які виникають та мають істотне значення у разі укладення заповіту подружжям. Чоловік позивачки помер, тому на час, коли стало відомо про правові наслідки укладення заповіту подружжя, внести зміни до заповіту вони не мали змоги, оскільки такі зміни можливі лише за життя обох з подружжя. Тому, оскільки позивачу не було в повній мірі роз'яснено правові

наслідки укладення заповіту подружжя, то її волевиявлення було не досить вільним та не відповідало її волі» [227]. Як результат – заповіт подружжя, про який велась мова у цій справі, був визнаний судом недійсним.

Як вже було визначено нами раніше, ми вважаємо, що на законодавчому рівні потрібно закріпити положення щодо можливості зняти заборону відчуження майна, яке є предметом заповіту подружжя і на яке накладена заборона відчуження у зв'язку з необхідністю відчужити частку у цьому майні, яка належить пережившому члену подружжя з огляду на складні життєві умови, скрутне матеріальне становище, відсутність сталого доходу і необхідність витрат на дороговартісне лікування, тощо за умови, що такі факти будуть доведені в суді шляхом внесення змін до ст. 1243 ЦКУ.

Висновки до розділу 2

1. На підставі існуючих доктринальних підходів до інституту гарантій прав встановлено, що гарантії спадкових прав подружжя – це, по-перше, передбачені законом умови, способи та засоби забезпечення реального здійснення прав та виконання обов'язків суб'єктів правовідносин, їх охорони та захисту; по-друге, це особлива, специфічна діяльність суб'єктів – носіїв відповідних прав, та суб'єктів, що уповноважені державою сприяти забезпеченню здійснення такої діяльності. Гарантії спадкових прав подружжя становлять певну систему, в якій за ступенем впливу можна диференціювати гарантії, що опосередковано впливають на здійснення та захист спадкових прав подружжя, до яких можна віднести економічні, соціальні, культурні, меншою мірою політичні гарантії; та гарантії, що безпосередньо визначають умови здійснення та захисту спадкових прав подружжя – це юридичні гарантії, тобто принципи спадкового права та правові норми, що регламентують здійснення та захист досліджуваних прав.

Доведено, що гарантії спадкових прав подружжя діють за умови перебування осіб у зареєстрованому шлюбі, тому обсяг спадкових прав осіб, юридично прирівняних до подружжя осіб, є значно меншим, ніж обсяг

аналогічних прав подружжя, й заповіт подружжя повинен припинятися у випадку припинення шлюбу за життя обох з подружжя.

2. Проведений аналіз понятійно-категоріального апарату поняття «здійснення прав» через призму спадкового права дав можливість визначити його як активну діяльність суб'єктів спадкових правовідносин, яка спрямована на досягнення чітко визначеного результату – визначення посттанативної долі майна.

Встановлено, що спадкові права подружжя гарантуються в силу дії закону, однак їх здійснення залежить не лише від ефективності гарантій, але й від поведінкових особливостей суб'єкта права та зовнішніх умов здійснення права. Тому серед іншого на законодавчому рівні потребує закріплення положення щодо можливості зняття заборони відчуження майна, яке є предметом заповіту подружжя і на яке накладена заборона відчуження у зв'язку з необхідністю відчужити частку у цьому майні, яка належить пережившому члену подружжя: складні життєві умови, скрутне матеріальне становище, відсутність сталого доходу і необхідність витрат на дороговартісне лікування, тощо.

Також вважаємо, що потребує законодавчого оформлення шляхом внесення змін у цивільне та цивільно-процесуальне законодавство порядку судового розгляду та вирішення питань, пов'язаних із наданням дозволу другому з подружжя на розпорядження майном у випадку складних життєвих обставин або форс-мажору (виїзд за кордон на лікування тощо), як складової права на спільне визначення посттанативної долі спадкового майна на користь інтересів подружжя.

3. Виявлено характерні ознаки спільного заповіту подружжя як особливого виду заповітів, з огляду на які сформульовано авторське визначення терміну «спільний заповіт подружжя» як особливий вид заповіту, що містить спільне розпорядження осіб, які перебувають у зареєстрованому згідно з чинним законодавством шлюбі на випадок їх смерті щодо посттанативної долі майна, що є спільною власністю подружжя.

4. Зважаючи на дискусію, яка має місце в юридичній доктрині щодо того, яке майно може бути об'єктом спільного заповіту подружжя, більш аргументованою вважаємо точку зору тих науковців, які заперечують можливість включення до заповіту подружжя будь-якого іншого майна, крім того, що належить останнім на праві спільної власності. Крім того, з метою уникнення проблем, пов'язаних з розбіжностями волевиявлення подружжя в шлюбному договорі та спільному заповіті щодо розпорядження майном, набутим в шлюбі, вбачається необхідним розробити та інтегрувати в наявний та активно використовуваний нотаріусами у щоденній роботі Державний реєстр речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень Реєстр шлюбних договорів.

З огляду на це, пропонується внести відповідні зміни до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та додати положення, що шлюбні договори підлягають державній реєстрації та перед посвідченням заповіту подружжя нотаріус зобов'язаний перевіряти наявність або відсутність шлюбного договору і, якщо такий є – його зміст.

5. Корисним для України вбачається зарубіжний досвід щодо розширення заповідальних можливостей подружжя в частині визначення умов наслідування та черговості закликання до спадкування, який може бути корисним вітчизняному законодавцю. З огляду на це пропонується доповнити порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України відповідним положеннями.

6. Доведено, що медіація, як позасудова примирна процедура, є ефективним способом захисту спадкових прав, застосування якого є не лише ефективним, а й доречним у спадкових правовідносинах, що мають на меті вирішення посттанативної долі майна у порядку, встановленому законом.

РОЗДІЛ 3. ОФОРМЛЕННЯ СПАДКОВИХ ПРАВ ПОДРУЖЖЯ

3.1 Способи оформлення волевиявлення щодо розпорядження майном подружжя за життя на випадок смерті

3.1.1 Оформлення спільного заповіту подружжя

За загальним правилом найпоширеніша форма спадкового планування щодо майна, яке належить на праві власності особи, - це складання особистого заповіту. Тому саме право на заповіт є одним з основних спадкових прав. Але, як нами зазначалось вище, мова йде про ефективні механізми спільного управління майном подружжя, розпорядження спільними активами на випадок смерті, а також спільного визначення переліку бажаних спадкоємців таку можливість наразі в Україні надає тільки спільний заповіт подружжя.

Тому аналіз оформлення розпорядження майном подружжя за життя на випадок смерті варто почати саме з передумов оформлення спільного заповіту подружжя.

Законодавець надає формі заповіту важливого значення, адже від її дотримання буде залежати дійсність заповіту у майбутньому. Ст. 1247 ЦКУ встановлює загальні вимоги до форми заповіту: він повинен бути складений письмово із вказівкою на місце і час його вчинення, власноруч підписаний заповідачем і засвідчений належним чином [285].

Перед посвідченням спільного заповіту подружжя, як і будь-якого правочину, нотаріус повинен з'ясувати дійсне волевиявлення осіб та усвідомлення ними потенційних наслідків. Крім того, потрібно проконтролювати, щоб сам текст заповіту був сформульований таким чином, щоб у майбутньому не виникало неоднозначного розуміння волі заповідачів, інших неузгодженостей, що здатні ускладнити, затягнути або й унеможливити процес спадкування так, як того бажали заповідачі.

Більш детально процедура посвідчення заповітів, у тому числі заповітів подружжя, деталізована у главі 3 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [195].

Звертаємо увагу, що при оформленні досліджуваного виду заповіту нотаріус першочергово повинен переконатися, що особи перебувають у шлюбі. Тому відповідно до статті 46 ЗУ «Про нотаріат» нотаріус має право витребувати від фізичних та юридичних осіб відомості та документи, необхідні для вчинення нотаріальної дії [203]. Відповідно до п. 4 Глави 7 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, «оригінали документів (наприклад, відповідні свідоцтва про факт державної реєстрації актів цивільного стану - про народження, шлюб, смерть) повертаються особам, що їх подали, а у нотаріуса залишаються їх копії (фотокопії) або витяги з таких документів» [195].

Також деякі науковці акцентують увагу на потребі оновлення вимог до нотаріального посвідчення заповітів. Зважаючи на Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України» від 14 липня 2016 р., № 1474-VIII до ЗУ «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» внесли зміни, відповідно до яких свідоцтво про державну реєстрацію шлюбу видається кожному з подружжя [181].

Тому, як вважають С. Труфан та Р. Карпенко, «для посвідчення заповіту подружжя, починаючи з дати набрання чинності зазначеного вище Закону, нотаріусу подаються два екземпляри свідоцтв про державну реєстрацію шлюбу» [268, с. 96].

Ми не бачимо логічної мотивації такої пропозиції цитованих вище авторів, оскільки кожен з екземплярів має однакову юридичну силу, один без одного вони є чинними. Дублювання було впроваджено для того, щоб у разі виникнення потреби (наприклад, у разі бажання розірвати шлюб з ініціативи одного з подружжя), у кожного із членів подружжя був підтверджуючий документ.

Більше того, якщо згадати, що нотаріуси мають право на безоплатне отримання інформації безпосередньо з Державного реєстру актів цивільного стану громадян (п. 2 абз. 1, 7 п. 16, п. 19-1) [186], а також до Єдиного державного демографічного реєстру (п. 6, 14 ч. 1 ст. 7) [189], то потреба в самих свідоцтвах може виникнути тільки в умовах, коли відповідні реєстри з тих чи інших причин не працюватимуть³.

Пропонуємо сконцентрувати вектор наукової уваги на останньому реєстрі. Так стаття 4 закону «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» дає відповідь на питання про те, з якою метою ведеться цей реєстр: з метою ідентифікації особи для оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсними та знищення передбачених цим Законом документів. Єдиний державний демографічний реєстр у межах, визначених законодавством про свободу пересування та вільний вибір місця проживання, використовується також для обліку інформації про зареєстроване або задеклароване місце проживання (перебування) особи [189].

Тобто з цих джерел інформації нотаріус може довідатись про шлюб і розірвання шлюбу, про зміну імені, по-батькові та/або прізвища кожним з подружжя, а також інформацію про зареєстроване місце перебування особи та чи перебуває особа на території України на момент доступу до вищевказаних електронно інформаційно-комунікаційних систем.

Наразі триває активна фаза бойових дій, пов'язана з наданням відсічі збройній агресії російської федерації. Значна частина території України окупована військами російської федерації, а мешканці тимчасово покинули свої домівки та перемістились у інші регіони нашої держави або виїхали за кордон.

У зв'язку з вищевказаним неможливо спрогнозувати стан безпекової ситуації на території України у найближчому часі та труднощі, з якими будуть

³ Як це, наприклад, має місце під час війни, що триває в час, коли проводиться дане дисертаційне дослідження. Зокрема наразі відсутній доступ до інформації про акти цивільного стану в Херсонській області та низці інших територіальних громад, які розташовані у районах проведення бойових дій, оточенні або перебувають у тимчасовій окупації.

та й вже зіштовхуються нотаріуси під час відкриття спадкової справи та визначення кола потенційних спадкоємців через неповноту інформації у Державному реєстрі актів цивільного стану громадян та, елементарно, неявкою до нотаріуса з заявою про вступ у спадщину у зв'язку з перебуванням за кордоном.

Вважаємо, що безпосередній доступ нотаріусів до Єдиного державного демографічного реєстру сприятиме гарантуванню дотримання законності і правопорядку, принципу рівності прав осіб, які беруть участь у нотаріальному процесі, принципу безспірності нотаріального процесу.

Життя українців поділилось на «до» і «після» 24 лютого 2022 року. Саме від цієї дати ми пропонуємо відштовхуватись у контексті доведення спільного місця реєстрації обох з подружжя.

Крім того, війна територіально роз'єднала багато сімей (чоловіки залишились боронити Україну, а жінки та діти полишили свої домівки та вирушили на більш безпечні території (в т.ч. за межі країни). З огляду на це нових граней набуло питання про можливість посвідчення заповітів військовослужбовців та членів їх сімей командирами (начальниками) цих частин, з'єднань, установ або військово-навчальних закладів (п. 4 ч. 1 ст. 40 ЗУ «Про нотаріат») [203]. Особливо актуальним стало питання, як посвідчити спільний заповіт подружжя, коли один з подружжя є учасником бойових дій та перебуває в зоні активних бойових дій, а інший - на мирній території.

На нашу думку, в таких випадках можна було б запропонувати двоетапну процедуру посвідчення спільного заповіту подружжя: на першому етапі той з подружжя, хто є учасником бойових дій та перебуває в складі Збройних сил України, Національної гвардії висловлює своє волевиявлення, яке посвідчує командир (начальник) військової частини, з'єднання, установи або військово-навчального закладу і передає заповіт до військової частини, що територіально наближена до місцезнаходження другого з подружжя. Наступним кроком є підпис відповідного документа другим з подружжя та посвідчення його відповідною посадовою особою відповідної військової частини.

Оскільки відомості про заповіти підлягають обов'язковій державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, установленому Положенням про Спадковий реєстр, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 11.07.2011 за № 831/19569 [193], то пропонуємо передбачити, що другий з подружжя також повинен звернутись до відповідного реєстратора, який у встановленому даним підзаконним актом порядку внесе у Спадковий реєстр інформацію про такий заповіт подружжя. А також видасть відповідний витяг з реєстру про даний факт.

Більше того, погоджуючись з точкою зору тих науковців, які вказують на необхідність надання добровольцям, які є учасниками бойових дій, тих самих правових гарантій, що і захисникам з Збройних сил України [111, с. 169], вважаємо, що подібна процедура оформлення спільного заповіту подружжя, може бути застосована і для родин добровольців.

Звісно, ця ідея потребує більш детального подальшого аналізу і перевірки часом, та наразі, на нашу думку, це єдиний доступний в умовах війни спосіб оформити спільний заповіт подружжя родинами Захисників України.

Також, факт вимушеної міграції українських біженців до країн Європи посилив вплив європейських правових практик.

Так, наприклад, не може бути підставою для відмови в укладенні спільного заповіту подружжя приналежність обох членів подружжя до однієї статі. Попри те, що в Україні допускається реєстрація тільки двостатевих шлюбів, і ми повністю розділяємо наукову позицію В. А. Ватраса, який вважає за недоцільне наділення одностатевих пар сімейно-правовим статусом [40, с. 70], ми не заперечуємо можливість здійснення і захисту такого роду людських відносин законом. Адже глобалізаційні зміни оновили правові підходи до багатьох сімейних інститутів. Зареєстроване одностатеве партнерство прирівнюється до шлюбу в його класичному розумінні в багатьох країнах світу [90, с. 208]. І окремі країни навіть регламентували право на укладання спільного заповіту одностатевими подружжями. Зокрема це можливо для офіційно зареєстрованих партнерів у Англії, США, Латвії [18]. І попри те, що в Україні на законодавчому

рівні це питання не конкретизовано, з огляду на гарантовану ст. 26 КУ рівність прав та можливостей іноземців та осіб без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, вважаємо, що якщо до нотаріуса з проханням посвідчити спільний заповіт подружжя звернуться особи, які зареєстрували одностатевий шлюб в країні їх юридичної приналежності, вони будуть кваліфікуватися як «подружжя».

У разі ж якщо шлюб припинився (його розірвано або визнано недійсним), а сторони бажають спільно визначити посттанативну долю майна, набутого у шлюбі, оформлення спільного заповіту подружжя є неможливим, адже припинення шлюбу припиняє статус подружжя.

Другою умовою для оформлення спільного заповіту подружжя є наявність потенційної спадщини.

Як нами аргументувалось вище, предметом спільного заповіту подружжя може бути виключно майно, яке належить останньому на праві спільної сумісної власності.

Сімейні відносини, що виникають між подружжям, зумовлюють набуття спеціальних немайнових та майнових прав й обов'язків.

Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Як зазначено у ч. 2 ст 57 СКУ: « Особистою приватною власністю дружини та чоловіка є речі індивідуального користування, в тому числі коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя». Відповідно до ст. 60 СКУ майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один із них не мав із поважної причини (навчання, введення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороби тощо) самотійного заробітку (доходу) [244].

Відповідно до ст. 57 СКУ визначено перелік умов віднесення майна до особистої приватної власності дружини, чоловіка [244], що є правовим

обмеженням, котре визначається законом як таке, що не визначає виникнення спільної сумісної власності.

Для прикладу, в рішенні Магдалинівського районного суду Дніпропетровської області від 27 квітня 2021 року (справа № 179/156/21) суд зазначив наступне: «спільною сумісною власністю подружжя, зокрема, можуть бути: квартири, жилі й садові будинки; земельні ділянки та насадження на них, продуктивна і робоча худоба, засоби виробництва, транспортні засоби; грошові кошти, акції та інші цінні папери, паєнакопичення в житлово-будівельному, дачно-будівельному, гаражно-будівельному кооперативах; грошові суми та майно, належні подружжю за іншими зобов'язальними правовідносинами, тощо» [222].

За загальним правилом, до особистої приватної власності дружини, чоловіка, а не подружжя в цілому належить майно: по-перше, яке набуто одним із подружжя до шлюбу; по-друге, набуто хоча і під час шлюбу, але на підставі договору дарування, в порядку спадкування або за особисті кошти, в порядку приватизації; по-третє, набуті до або під час шлюбу речі індивідуального користування, в тому числі коштовності.

Звернемо увагу, що на практиці шлюбним договором правовий режим майна може бути змінено, відповідно до ст. 93 СКУ [244]. Тобто сторони можуть домовитися щодо того чи іншого майна, набутого в шлюбі, та визначити його як особисте майно одного з подружжя або, навпаки, на особисте майно поширити режим спільного майна подружжя.

Як нами вказувалось вище, в юридичній літературі висловлюється думка, що подружжя може розпоряджатися в межах спільного заповіту не лише спільним сумісним майном, а й тим, що «належить кожному з них на праві особистої приватної власності, адже законодавство не містить прямої заборони щодо вчинення такої дії» [148]. Але ж знову знаходимо заперечення цьому твердженню, коли автори [253] акцентують на чіткому нормативному тлумаченні ст. 1243 ЦКУ, наполягаючи на тому, що заповіт подружжя може

містити розпорядження лише стосовно їх спільного майна, тобто майна, набутого подружжям за час шлюбу.

Ми притримуємося останньої позиції, оскільки правова і соціальна природа цього виду заповіту стосується виключно спільного майна подружжя, а про змішану природу заповідальних правовідносин не йдеться. Кодекс визначає чіткі межі заповідальних розпоряджень та сутність заповіту подружжя.

Оскільки заповіт стосується виключно майна подружжя, яке має режим спільної сумісної власності, то виникає практична проблема: чи повинен нотаріус витребувати документи на підтвердження такого режиму майна? Оскільки наявність певного майна на момент складання заповіту жодним чином не гарантує його збереження, момент смерті заповідачів, на перший погляд, у такій перевірці не має сенсу.

Утім проведене нами опитування серед нотаріусів (16 осіб) дає підстави констатувати, що останні притримуються діаметрально протилежного погляду.

Нотаріуси та працівники органів нотаріату часто питають в осіб, які звертаються за вчиненням цієї нотаріальної дії пред'явити хоча б копію правовстановлюючого документу на те майно, на яке бажають скласти заповіт їх відвідувачі. Мотивується для клієнтів це, зазвичай, тим, щоб у заповіті правильно вказати адресу об'єкта нерухомого майна. Але є ще одна причина: нотаріуси хочуть для себе пересвідчитися у тому, що заповідальне майно має режим спільної сумісної власності подружжя. І в недалекому чи далекому майбутньому така нотаріальна дія не буде предметом судового розгляду.

Поряд з цим спеціальні норми щодо нотаріальної діяльності за кордоном мають з цього приводу окремі вимоги. У п. 3.8.4 Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України вказано, що «при посвідченні заповіту від заповідача не вимагається подання доказів, які підтверджують його право на майно, що заповідається, крім випадків посвідчення заповітів подружжя» [192].

Міністерство юстиції України не пояснює чому саме для цього виду заповіту зроблений такий виняток, однак ми розуміємо, що в разі складання

заповіту подружжя в дипломатичних чи консульських установах України за кордоном – необхідно довести режим сумісної власності майна.

Проте для того, щоб в подальшому уникнути проблем з приводу не чинності правочину все ж таки слід убезпечити заповідачів від такої колізії. Можливими превентивними заходами, на наш погляд, буде встановлення потреби роз'яснення нотаріусом того факту, що предметом такого заповіту може бути лише майно, яке належить їм на праві спільної сумісної власності. Безпосередньо про те, що майно має такий режим, також слід вказати у заповіті подружжя.

Тому пропонуємо доповнити новим підпунктом 1.2. пункт 1 глави 3 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України наступного змісту: «Перед посвідченням заповіту подружжя нотаріус перевіряє правовий режим майна, яке є предметом заповіту подружжя».

За загальним правилом правовий режим майна нотаріус може перевірити через відповідний реєстр. Утім на практиці можуть трапитись випадки, коли інформації про те, що майно належить подружжю на праві спільної власності, у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно не буде. Це може бути зумовлено тим, що право власності є, але воно не відображено у цьому реєстрі, оскільки у подружжя не виникало необхідності раніше внести його туди. У такій ситуації нотаріусу потрібно вивчити документ, який подружжя подасть, як правовстановлюючий на майно (це може бути Свідоцтво про право власності, Договір дарування, Договір купівлі-продажу тощо з відміткою відповідного бюро технічної інвентаризації), повернути його подружжю та роз'яснити подружжю про труднощі, які можуть виникнути у майбутньому в їх спадкоємців у зв'язку з вчиненням даної нотаріальної дії.

Окреме місце серед об'єктів спадкування займають такі, що пов'язані з допоміжними репродуктивними технологіями, як-от кріозбережені ембріони подружжя та суміжні права.

На даному етапі розвитку українського суспільства спадкові права та обов'язки щодо репродуктивних матеріалів взагалі в українському законодавстві

не регламентовано. Немає однозначної відповіді на це питання і в юридичної наукової спільноти.

В контексті досліджуваної проблематики зазначимо, що, підтримуючи точку зору науковців, які стверджують, що ембріон все ж таки є об'єктом, а не суб'єктом права [112, с. 60], вважаємо, що право подружжя на ембріон, як складову спадщини, повинно бути виключено з прав, щодо яких може бути складено спільний заповіт подружжя. З тих міркувань, що за загальним правилом подружжя звертається до репродуктивних технологій, коли має намір мати спільну дитину в перспективі. Той факт, що другий з подружжя не може бути спадкоємцем за їх спільним заповітом і обмежений в розпорядженні спільним майном, виключає досягнення окресленої мети.

Також виникає потреба уточнення наступних аспектів. Укладаючи заповіт подружжя, заповідачі вказують кінцеву свою волю щодо спадкоємців спадкового майна. При цьому в законі не зазначено, чи буде чинною умова, зазначена у ст. 1241 ЦКУ про обов'язкову частку у спадщині.

Подружжя може розуміти свій прижиттєвий заповіт, як кінцеву та остаточну волю розпорядження спадковим майном. Однак принцип гуманності та верховенство права вказує про неприпустимість залишення осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, без спадщини. Тому незалежно від виду заповіту буде діяти норма, відповідно до якої «малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом» [285]. Наприклад, дитина народилася після смерті батька, але була зачата за його життя. В заповіті подружжя спадкоємцями вказані тільки діти, про яких було відомо подружжю при житті батька та матері. Тому остання дитина спадкодавця в такому разі спадкуватиме половину від належного іншим дітям майна.

Звернемось до практики інших держав з даного питання. Тут цікавим є приклад Грузії, де всі особи першої черги визначені як такі, що мають мати обов'язкову частку. Ст.1371 ЦК Грузії вказує, що «дітям спадкодавця, його

батькам і чоловікові (дружині), незалежно від змісту заповіту, належить обов'язкова частка, яка повинна становити половину частки, належної їм при спадкуванні за законом (обов'язкова частка)» [52]. Ст. 1194 ЦК Вірменії визначає, що «право на обов'язкову частку мають неповнолітні діти спадкодавця, а також діти, дружина і батьки спадкодавця, визнані в установленому законом порядку інвалідами або недієздатними, або які досягли 60 років» [53].

Ще однією важливою передумовою оформлення спільного заповіту подружжя повинен бути свідомий вибір кожним з них саме такого способу розпорядження спільним майном.

При заповіті подружжя кожна зі сторін має правильно розуміти зміст такого правочину та його наслідки. П.3.4 Гл.6 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України вказує, що «установлення дійсних намірів кожного з учасників правочину здійснюється шляхом встановлення нотаріусом однакового розуміння сторонами значення, умов правочину та його правових наслідків для кожної із сторін. Установлення справжності намірів однієї із сторін правочину може бути здійснено нотаріусом за відсутності іншої сторони. Правочин посвідчується нотаріусом, якщо кожна із сторін однаково розуміє значення, умови правочину та його правові наслідки, про що свідчать особисті підписи сторін на правочині» [195].

На практиці ж, як нами вказувалось вище, непоодинокими є випадки, коли, укладаючи спільний заповіт, особи чітко не розуміють специфіку цього виду заповіту та наслідки його укладення, що в перспективі призводить до його оскарження після смерті першого з подружжя.

Показовими є наступні приклади з практики. Громадянин Ч. звернувся до суду з позовом до громадянки Л. про визнання заповіту подружжя недійсним, обґрунтовуючи свої вимоги тим, що 21 листопада 2008 р. він дізнався про заповіт подружжя, укладений 03 березня 2006 року, згідно з яким він зі своєю дружиною заповідали Л квартиру, яка належала їм на праві спільної сумісної власності. Вважав, що заповіт укладено з ініціативи племінниці позивача рідної сестри Л. На момент укладення правочину він був інвалідом 1 групи, мав похилий вік.

Його дружина була тяжко хворою людиною і після інсульту була прикута до ліжка. Він не мав намірів позбавляти себе права на належну йому частку в спільній власності та права на зміну заповіту. Рішенням Д - го районного суду м. Харкова від 12 червня 2012 р. в задоволенні позову Ч відмовлено. Рішенням апеляційного Харківської області від 11 жовтня 2012 року рішення Д - го районного суду м. Харкова від 12 червня 2012 року скасовано, ухвалено нове, яким позовні вимоги задоволено, визнано недійсним заповіт подружжя, укладений 03 березня 2006 року між Ч та Л, посвідчений приватним нотаріусом. Отож, найпоширенішою помилкою є те, що при складанні заповіту подружжя вони розраховували на вимоги, які властиві при складанні договору довічного утримання [269].

Інший приклад є ще цікавішим. Позивач вимагала визнати секретний заповіт недійсним, вона і чоловік за його життя склали спільний секретний заповіт подружжя. Після смерті чоловіка вона звернулась до нотаріальної контори з заявою про оголошення секретного заповіту подружжя та оформлення свідоцтва про право на спадщину, але отримала відмову. В якості підстави для визнання заповіту недійсним позивач вказувала на те, що заповіт подружжя та секретний заповіт є двома різними правочинами та їх об'єднання в один правочин «секретний заповіт подружжя» є неможливим з точки зору правової природи правочинів. Тому вважала заповіт недійсним, оскільки посвідчення такого змішаного заповіту суперечить вимогам законодавства щодо форми та посвідчення заповітів, що за умовами ст. 203, ст. 215 ЦКУ має наслідком визнання його недійсним. Суд не взяв до уваги посилення позивача та зазначив, що в цивільному законодавстві відсутнє будь-яке посилення на заборону вчинення такого виду заповіту, як секретний заповіт подружжя. Також суд апеляційної інстанції погодився з тим, що складання подружжям секретного заповіту не заборонено відповідно до положень ЦК (ухвала апеляційного суду м. Києва від 30.10.2017 у справі № 761/22959/15-ц) [271].

Сучасна судова практика виходить з того, що подружжя має право скласти спільний секретний заповіт. Як наголосив ВС у постанові від 12.04.2018 р.,

доводи касаційної скарги про те, що цивільним законодавством встановлено, що заповіт подружжя і секретний заповіт є двома різними правочинами (заповітами), які мають свою специфіку, порядок оформлення, вимоги щодо змісту та порядку посвідчення нотаріусами, а їх об'єднання в один правочин «секретний заповіт подружжя» є неприпустимим з огляду на правову природу правочинів, не заслуговують на увагу, оскільки норми ЦКУ не містять заборони щодо складання секретного заповіту подружжя. Зміст принципу дозвільної спрямованості цивільно-правового регулювання впливає із загального принципу приватного права: «дозволено все, що не заборонено законом» [166].

Щодо можливості визнання заповіту подружжя нікчемним в науці є неоднозначна позиція. О.Є. Кухарев вказує, що у судовій практиці намітилася негативна тенденція щодо визнання недійсним такого заповіту після смерті одного з подружжя на тій підставі, що другому з подружжя (позивачу у справі) не були відомі правові наслідки спільного заповіту в момент його посвідчення, а складений заповіт фактично позбавляє власника права розпорядження належним майном. Це, на його думку, «призводить до руйнування конструкції заповіту подружжя, оскільки без обмежень щодо відмови від цього заповіту після смерті одного з подружжя і, як наслідок, накладення нотаріусом заборони відчуження неможливе виконання спільного заповіту. Мета заповіту подружжя – спільне визначення спадкоємця, який набуде право власності на успадковане майно після смерті другого з подружжя. Звернення до суду другим з подружжя в наведеному випадку є нічим іншим, як зловживанням своїм правом та зневагою до висловленої волі померлого подружжя» [119, с. 387].

У сучасній іноземній літературі знаходимо думки експертів щодо питання невизначеності у шлюбних відносинах. Мотивація наступна. Звичайно, тривалість шлюбу розмежовується часом, коли «вузол зав'язується і розв'язується». Але жодна з цих подій, як і більшість інших, котрі пов'язані з людською волею, — не розгортається миттєво. Шлюб - це процес, а не подія. Обмін обітницями зазвичай межує з періодом, коли особи заручені. Так само розлучення завершується після подання заяви, переговори, а в деяких випадках і

судовий процес щодо його умов. Вмотивовано, що законодавство майже сліпе в контексті старту та завершення стосунків [1, с. 102]. Adam J. Hirsch мотивує потребу розширення всіх спадкових прав, у тому числі права на укладання спільного заповіту подружжя для заручених, але ще не одружених осіб. Також автор наполягає, що якщо ведуться офіційні юридичні переговори про розлучення і один з членів подружжя помирає, це може бути підставою для визнання заповіту недійсним.

Черговий дискусійний аспект вказаний у національній правовій доктрині. О. В. Коротюк стверджує, що відмова одного з подружжя від спільного заповіту не тягне недійсність заповіту загалом, а лише передбачає недійсність розпорядження того заповідача, який від нього відмовився. Мотивація з посиланням на ч. 3 ст. 1257 ЦКУ: недійсність окремого розпорядження, що міститься в заповіті, не має наслідком недійсності іншої його частини [106, с. 122].

Ми категорично не погоджуємося з репрезентованою позицією автора, оскільки, як було нами визначено попередньо, цей вид заповіту має особливу природу, члени подружжя в ньому представляють не себе особисто, а подружжя як єдине ціле. Юридична природа заповіту подружжя передбачає не існування двох окремих правочинів, навпаки, це спільний єдиний правочин. У даному випадку відбувається сепарація волі подружжя, що протирічить правовій природі та змісту самого одностороннього правочину.

Інакше кажучи, правозастосовна практика яскраво ілюструє, що без розуміння природи спільного заповіту подружжя та наслідків його укладення, за відсутності ефективних механізмів усунути можливу помилку після смерті першого з подружжя найімовірнішим наслідком стає оспорення такого заповіту у судовому порядку [214].

З огляду на це слід, акцентувати увагу нотаріусів на обов'язку належним чином проконсультувати заінтересованих осіб щодо суті та специфіки такого виду заповітів з акцентом на обмеження права розпорядження спільним майном

після смерті одного з партнерів та роз'ясненням права за життя подружжя відмовитися від складеного спільного заповіту.

Відмова від спільного заповіту підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню. Звичайний заповіт завжди може бути скасований за життя заповідача. Для скасування або зміни змісту заповіту до нотаріуса подається заява належного змісту. Справжність підпису на зазначеній заяві повинна бути нотаріально посвідчена.

Заяву викладають у довільній формі з додержанням загальних вимог щодо порядку її складання. Текст заяви має бути викладено зрозуміло, чітко, не мати виправлень, із додержанням вимог діючого законодавства.

У більшості випадків на практиці таку заяву складають нотаріуси, вона викладається на спеціальному бланку для нотаріальних документів за допомогою загальноприйнятих технічних засобів.

Утім можливість відмови від спільного заповіту залишається не затребуваною, адже якщо в житті родини виникають складні життєві обставини, подружжя просто відчужує чи іншим вигідним для них способом розпоряджається спільним майном, тому вносити зміни в заповіт чи відмовлятися від нього, як правило, просто не виникає потреби. Уся критика на адресу інституту, який досліджує спадкове право, починає лунає тоді, коли необхідність відступити від прижиттєвих домовленостей виникає після смерті одного з подружжя.

Доцільність складання спільного заповіту зумовлена передусім складом того майна, що становить спільну сумісну власність подружжя, і наявністю інших спадкоємців. За наявності, наприклад, однокімнатної квартири як єдиного житла у подружжя, спадкування після смерті одного з них ставило б іншого у дуже скрутне матеріальне становище та залежність від порядності інших спадкоємців. Отже, конструкція заповіту подружжя покликана захистити майнові інтереси того з подружжя, який пережив іншого [119, с. 184].

Натомість стан правового регулювання та правозастосовча практика свідчать про підставіть критики, що лунає на адресу спільного заповіту подружжя.

Наприклад, Є. О. Мічурін виявляє обмеження майнових прав фізичних осіб у самій конструкції цього правочину. Він обґрунтовує це тим, що «майно померлого раніше подружжя, яке належало до спільної сумісної власності, цілком переходить до подружжя, що його пережив. З цього автор робить висновок, що майнові права інших осіб (дітей, батьків померлого подружжя) обмежені щодо права на таку спадщину. Інше обмеження учений бачить у позбавленні подружжя, який пережив померлого, права скасувати чи змінити спільний заповіт після смерті першого з подружжя» [130, с. 396].

Також існує твердження про неklasичну правову природу цього виду заповіту. Є.О. Рябоконт вказує, що заповіт подружжя є інститутом, який чітко не вписується в існуючі конструкції договорів та правочинів. На думку автора, заповіт подружжя не можна віднести ні до односторонніх правочинів через «розщеплення» існуючої, на перший погляд, сторони – подружжя – після смерті одного з них, ні до договорів, адже не встановлюються права та обов'язки одного з подружжя щодо другого [241, с. 130].

Проаналізувавши досвід різних країн з цього приводу, найбільш привабливим ми вважаємо досвід Німеччини, де запровадили модель, яка, на нашу думку, здатна надати цьому інституту спадкового права дієвості та громадської затребуваності, можливості реагувати на зміну ситуації та часу, тому пропонуємо впровадити в національне законодавство модель німецького інституту.

У Німеччині заповіт подружжя називають ще «Берлінським заповітом».

Варто виділити те, що норми «Берлінського заповіту», які регулюють зміст спільного заповіту, є диспозитивними і надають подружжю можливість вибрати найбільш вигідну модель правового регулювання спадкових правовідносин, яка буде максимально відповідати конкретній життєвій ситуації та їх побажанням. Наприклад, подружжя як спадкодавці можуть обрати одну з моделей заповіту,

при цьому вказавши, які із розпоряджень у заповіті будуть взаємопов'язаними і незмінними, а які, навпаки, і той із подружжя, хто пережив іншого, зможе змінити його в односторонньому порядку [282, с. 388]. Наприклад, можливість зняття заборони відчуження майна чи його частини в разі війни, складної економічної ситуації, потреби коштів на лікування, іншої складної життєвої обставини можна було б прописати за життя подружжя у заповіті. Натомість щодо складу спадкоємців чи черговості закликання до спадкування може бути неможливість їх зміни. А у випадку наявності згаданих нами вище суб'єктів права у спадщині може бути прописано алгоритм спільного користування майном пережившим членом подружжя з особою, що має права на обов'язкову частку.

3.1.2. Оформлення спадкового договору подружжям

Ще одним способом оформлення спільної волі подружжя щодо майна, набутого ним під час шлюбу, є спільне укладення спадкового договору.

Генезис становлення спадкового договору, на відміну від більшості спадкових правовідносин, не походить з доктрини Римського цивільного права. В більшості випадків батьківщиною цього інституту вважають Німеччину, зокрема первинні згадки про нього містяться у Німецькому цивільному уложенні від 1898 року. Рецепіювали німецьке право багато країн Європи, серед них Австрія, Швейцарія, Угорщина, Латвія, домінантно наприкінці минулого століття. Поширення він здобуває навіть в системах права релігійної правової родини [16, с. 119].

В Україні вказаний інститут було вперше запроваджено в Цивільному кодексі України 2004 р.

Як слушно вказує Т. Курило, спадкові договори в Німеччині первісно охоплювали три види договорів: про призначення спадкоємця, який в сучасному німецькому праві власне і позначається терміном «спадковий договір», про встановлення легату та про відмову від права спадкування. Нині у німецькому спадковому праві договір про встановлення легату втратив самостійне значення

і став одним із розпоряджень, що становлять зміст спадкового договору в сучасному його розумінні, а договір про відмову від права спадкування став самостійним видом договору в межах спадкового права. Згідно із доктриною німецького спадкового права спадковий договір має подвійну правову природу: він одночасно є і розпорядженням на випадок смерті, і договором. Це означає, що такий спадковий договір є однією з підстав спадкування, а зроблене у ньому розпорядження на випадок смерті не зазнає односторонньої зміни чи скасування [117, с. 87].

Спадковий договір за участю подружжя ґрунтується на родових поняттях загального спадкового договору і є його різновидом. Тому первинно узагальнимо його основні положення.

Відповідно до ст. 1302 ЦКУ за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача [285].

Має місце поєднання спадкових та договірних правовідносин. О. В. Дзера зазначає, що «спадковим договором слід визнавати договір, за яким одна сторона (відчужувач) зобов'язується не заповідати і не відчужувати визначене в договорі майно, яке в разі смерті відчужувача переходить у власність другої сторони, а останній зобов'язується виконати певні дії майнового або немайнового характеру за розпорядженням відчужувача» [282, с. 422]. Тут подружжя виступає не спадкодавцями, а відчужувачами майна.

С. В. Мазуренко у своєму дослідженні відносить спадковий договір до «нетипових договорів» цивільного права. Автор, зокрема, зазначає, що у цих відносинах (він пов'язує їх із зобов'язальними відносинами) на підставі спадкового договору об'єднані два договори: 1) договір про виконання дій набувачем, який породжує відповідні зобов'язання, змістом яких є дії набувача; 2) договір про передачу права власності на майно відчужувача після його смерті [125, с. 10].

Згідно з ЦКУ сутність спадкового договору полягає в тому, що за таким договором відбувається розпорядження належним відчужувачеві майном ще за

життя, але із набуттям набувачем права власності на майно після смерті відчужувача.

Схожа норма висвітлена у ст. 646 Цивільного закону Латвії, де вказано, що за спадковим договором встановлюється тільки майбутнє покликання до спадкоємства, і тому за життя спадкодавця спадкоємцю за договором надається лише право вичікувального спадкоємства, а не вступає негайно в силу право на нинішнє майно спадкодавця [51].

Набувачем у спадковому договорі можуть бути фізична або юридична особа (відповідно до ч. 2 ст 1303 ЦКУ) [285]. Спадковим договором на набувача може бути покладено обов'язок вчинити будь-які дії майнового і немайнового характеру за винятком тих, що принижують честь і гідність набувача чи обмежують його цивільну правоздатність. Особливістю є те, що набувач, будучи спадкоємцем за будь-яким видом спадкування, після укладення спадкового договору не втрачає права на успадкування тієї частки майна, яке входить до складу спадщини і не є предметом спадкового договору.

Особливостями спадкового договору з участю подружжя, відповідно до аналізу ст. 1306 ЦКУ є наступні положення.

По-перше, сторонами такого різновиду договору є подружжя. Тут поширюються усі ті умови, які ми мотивували вище щодо розуміння сутності подружжя в цивільному та сімейному праві України; йдеться про факт офіційного укладання шлюбних відносин та перевірку його нотаріусом.

По-друге, предметом спадкового договору, як і досліджуваного вище заповіту подружжя, може бути майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності. Проте у даному випадку законодавець розширює цю можливість, вказуючи, що майно, яке є особистою власністю будь-кого з подружжя, може також виступати предметом договору. Чітко вбачаємо відмінність з попереднім досліджуваним інститутом.

По-третє, законодавець вказує на суттєву диспозитивність відносин. П. 2 ст. 1306 ЦКУ містить вказівку на те, що спадковим договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до

другого, а в разі смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором [285]. Ми розцінюємо такий лінгвістичний виклад норми права не цілком вдалим. Безумовно, законодавець вважав за необхідне вказати на праві вибору сторін договору, проте репрезентована форма можлива для трактування й іншим чином. За договором сторони можуть встановити, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого (читаємо – а можуть і не встановлювати, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого). Звертаємо увагу, що сутність договору подружжя якраз і полягає в тому, що набувач отримує предмет договору виключно після смерті обох з подружжя. Знову ж таки, не має значення, чи померла особа, яка володіла індивідуальною власністю чи залишилася живою, набувач не отримає предмету договору.

Науковці конкретно не визначилися в тому, чи є договір одностороннім чи двостороннім. Ми є прихильниками другої позиції, тому що всі сторони (відчужувач і набувач) мають як взаємні права, так і обов'язки. У ст. 1305 ЦКУ передбачено, що набувач у договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття [285]. Сторони самі визначають, які дії будуть визначені в договорі. Прикладом таких матеріальних дій можуть бути умови внесення фінансових коштів, купівля продуктів, необхідних для проживання, оплата медичних послуг та лікарських засобів. Важливо в договорі чітко обумовити розмір, перелік та частоту (інтенсивність) таких дій. Для уникнення можливості зловживання з обох сторін у договорі слід чіткіше зазначати про яку фінансову суму йдеться, перерахувати складові набору з продуктів харчування тощо.

Дії немайнового характеру можуть передбачати систематичне проведення часу з подружжям, супровід під час прогулянок, організація громадського життя, розваг, комунікація від імені подружжя з представниками органів державної влади, фінансовими установами, підприємствами, організаціями тощо.

За умовами договірних дій матеріального та нематеріального характеру заповіт подружжя та спадковий договір дуже схожі, оскільки в останньому

сторони можуть вказати, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до живого члена подружжя, і тільки після смерті обох майно переходить до набувача за договором.

Ми погоджуємося з позицією Л. Павлової, яка доводить, що «спадковий договір має певні схожі риси з договором довічного утримання (догляду). Проте суттєвою відмінністю між цими договорами є те, що на відміну від договору довічного утримання (догляду) при укладенні спадкового договору право власності на майно, що є його предметом, переходить до набувача лише після смерті» [147].

У пункті 4 постанови Пленуму ВСУ від 04 жовтня 1991 р. № 7 «Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадян на жилий будинок» [206] зазначено, що для виникнення права спільної сумісної власності подружжя на збудований у період шлюбу житловий будинок не має значення, на ім'я кого з подружжя він оформлений. Але при укладенні спадкового договору нотаріус вимагає правовстановлюючий документ, який може бути оформлений лише на одного із подружжя. У такому разі другий із подружжя, який не зазначений у правовстановлюючому документі, але є співвласником спільного майна подружжя, не може бути відчужувачем за спадковим договором, оскільки у витягу із Реєстру прав власності на нерухоме майно, який подається нотаріусу разом із правовстановлюючими документами для підтвердження права власності на нерухомість, буде зазначено лише одного із подружжя. У такому разі для посвідчення спадкового договору необхідна письмова та нотаріально посвідчена згода другого з подружжя. Такі договори щодо належного подружжю на праві спільної сумісної власності майна, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також правочини щодо іншого цінного майна, можуть бути посвідчені нотаріусом тільки за наявності письмової згоди другого з подружжя.

Щодо проблемних аспектів договірних спадкових відносин, то їх ґрунтовно описує Н. Солтис у своїх дослідженнях. Вона вказує на те, що спадковим договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина

переходить до другого, а в разі смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором. Таким чином, у спадковому договорі подружжя можуть визначити між собою порядок переходу права власності через спадкове правонаступництво шляхом призначення того з подружжя, який його переживе, спадкоємцем майна. У такому разі лише після смерті одного із подружжя спадщина переходить до набувача за спадковим договором. Таким чином, той із подружжя, який його пережив, не може бути обтяжений виконанням обов'язків за спадковим договором, які покладені на набувача. А звідси виникає запитання щодо правильного визначення правового статусу подружжя як сторони спадкового договору: як відчужувача чи спадкоємця відчужувача? І чи виникає у набувача за спадковим договором зобов'язання щодо виконання розпорядження спадкоємця відчужувача, які не були ним передбачені? Згідно з ч. 1 ст. 1308 ЦКУ у разі невиконання набувачем розпоряджень за спадковим договором на вимогу відчужувача спадковий договір може бути розірвано судом [249].

Відповідною формою посвідчення цього договору буде та, що встановлена у ст. 1304 ЦКУ, тобто він укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню, а також державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України [285]. Позитивно оцінюємо таку норму, оскільки законодавець відповідально ставиться до майнових прав, передача яких має суттєве значення для реалізації прав та законних інтересів людини.

Оскільки спадковий договір, передбачений главою 90 ЦКУ, не є підставою спадкування, хоча відчужувач шляхом укладення цього договору розпоряджається майном на випадок своєї смерті, й момент переходу майна у власність набувача визначається моментом смерті відчужувача, сам договір і отримав назву «спадковий».

Згідно з підпунктом 8.7 пункту 8 глави 2 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України передбачено, що на майно, яке є предметом спадкового договору, нотаріус накладає заборону відчуження у

встановленому порядку, про що робить запис на всіх примірниках договору [195]. У разі смерті відчужувача на підставі свідоцтва органу цивільного стану про смерть, нотаріус знімає заборону відчуження. Після смерті відчужувача нотаріусу повертається правовстановлюючий документ на нерухоме майно, що було предметом договору, який приєднується до примірника спадкового договору, що зберігається у справах нотаріуса. На повернутому примірнику правовстановлюючого документа нотаріус робить відмітку про перехід права власності до набувача у зв'язку зі смертю відчужувача за спадковим договором.

Дуже багато питань законодавець залишив поза увагою саме в контексті особливостей спадкового договору подружжя, тому ми позитивно оцінюємо узагальнюючу практику ВС. Безумовно, вона не може слугувати повноцінним юридичним правилом поведінки, проте як акт тлумачення вказує органам публічної влади на необхідні умови, яких доречно було б дотримуватися для однотипного розуміння «букви» та «духу» закону.

Зокрема, п. 28 Постанови Пленуму ВСУ від 30 травня 2008 року N 7 «Про судову практику у справах про спадкування» вказує на такі важливі положення:

- перехід майна від відчужувача до набувача на підставі спадкового договору не є окремим видом спадкування, а тому на відносини сторін не поширюються відповідні правила про спадкування, в тому числі право на обов'язкову частку (додамо, що в цьому полягає суттєва різниця між заповітом подружжя, де обов'язкова частка зберігається за визначеними в законі третіми особами);

- вимогу про визнання недійсним спадкового договору може бути заявлено як відчужувачем та набувачем, так і іншою заінтересованою особою. У разі пред'явлення позову особою, яка не є стороною спадкового договору, необхідно перевіряти, які права та охоронювані законом інтереси цієї особи порушено (стаття 3 ЦПК);

- існує уточнення ст. 1308 ЦК, про те, що спадковий договір може бути розірвано на вимогу відчужувача або набувача. Постанова Пленуму уточнює, що

за змістом цього правила інші особи, у тому числі спадкоємці відчужувача, не можуть пред'являти вимоги про розірвання спадкового договору;

· набувач не є спадкоємцем у прямому розумінні цього поняття, на відміну від спадкоємця, який прийняв спадщину та відповідно до ст. 1282 ЦК зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора, на набувача за спадковим договором такий обов'язок не покладається [211].

Знову ж таки, враховуючи особливий спадковий статус набувача, у разі смерті набувача спадковий договір вважається припиненим, тобто права вимоги щодо предмету договору спадкоємці набувача не мають. У цьому випадку вони мають право вимагати від відчужувача відшкодування витрат, яких вони зазнали при виконанні спадкового договору в тій частині зобов'язань, які були виконані набувачем до його смерті.

Вказане вище демонструє неоднозначність цього інституту чи то спадкового, чи то договірного права. Тому не дивно, що деякі науковці вважають спадковий договір інститутом договірного, а не спадкового права. До спадкового договору не застосовуються норми спадкового права саме через відсутність юридичного складу спадкового правонаступництва, за таким договором відбувається розпорядження належним відчужувачеві майном ще за життя, але з набуттям набувачем права власності на майно після смерті відчужувача. Отже, вищезазначений договір має подвійну правову природу: він водночас є і розпорядженням на випадок смерті, і правочином [304].

Судова практика також не є однозначною в контексті рішень з приводу застосування цього інституту. Одним з них є рішення ВС у справі № 280/1380/17, в якій суд досліджував питання розірвання спадкового договору. Позивач звернулася з позовом до відповідача про розірвання спадкового договору, переконуючи, що сторони уклали спадковий договір, згідно з яким позивач розпорядилася після своєї смерті передати відповідачу квартиру за умови виконання відповідачем обов'язків із забезпечення позивача необхідними продуктами харчування, одягом та ліками. Позивач вказувала, що відповідач ухиляється від виконання розпоряджень, передбачених спадковим договором, та

ігнорує прохання позивачки про допомогу, посилаючись на зайнятість. У зв'язку з невиконанням відповідачем умов укладеного договору позивач просила суд розірвати спадковий договір. Рішенням суду першої інстанції у задоволенні позову відмовлено. Постановою апеляційного суду рішення районного суду скасовано та ухвалено нове, яким розірвано спадковий договір.

Касаційна інстанція залишила у силі рішення суду першої інстанції, мотивуючи, що та обставина, що позивачку відвідувала соціальний працівник, сама по собі не дає підстав для висновку про невиконання відповідачем умов спадкового договору [165].

Розглянемо інший випадок. Позивачка просила суд розірвати спадковий договір, за умовами якого відповідач зобов'язувалась виконувати передбачені в договорі розпорядження позивача і в разі її смерті набуває право власності на належне позивачу нерухоме майно: квартиру. Позивач зазначала, що відповідач не виконує договір, а саме обов'язок сплачувати у встановлені строки комунальні платежі по квартирі, а також вартість послуг за користування електроенергією, забезпечувати відчужувача згідно з рецептами лікарів належними лікувальними засобами у разі необхідності, проводити поточний ремонт у квартирі, при необхідності виконувати обов'язки доглядальниці або оплачувати послуги доглядальниці.

Проте суди на підставі достатніх, допустимих, достовірних та належних доказів встановили, що під час госпіталізації відповідач забезпечувала позивача ліками та відвідувала з певною періодичністю, а потім позивач всіляко уникала відповідача та відмовлялась від допомоги останньої. Відповідач не здійснювала оплату комунальних платежів, оскільки позивач не надавала відповідні квитанції, що створювало перешкоди у виконанні такого обов'язку останній. Суди дійшли висновку, що саме позивач, маючи намір на розірвання спадкового договору, уникала спілкування з відповідачем (постанова від 19 травня 2020 у справі № 237/4652/17) [173].

Як ми бачимо, питання, що розглядались в судовому порядку, є складними, побутовими та неоднозначними для юридичної оцінки. Тому доречним є

впровадження медіаційних методів врегулювання конфлікту. Це є питання окремого наукового дослідження, проте саме спадкові спори демонструють нам затребуваність такого альтернативного позасудового способу. Як слушно вказує авторський колектив на чолі з Е. Ф. Хільмі, «відмінності в розумінні схеми розподілу прав на спадщину потенційно можуть спричинити суперечки, в яких згасають сімейні стосунки та об'єднують нескінченні конфлікти між членами сім'ї. Необхідно усвідомити імплементацію механізму вирішення спорів про спадщину на основі місцевої мудрості як альтернативного методу досягнення рівноваги та гармонії спільноти» [10].

Спадковий договір є істотним регулятором правовідносин подружжя, його застосування відображає реалізацію права подружжя як суб'єктів сімейного права регулювати відносини між собою. Також він вказує на можливість спадкового спільного розпорядження подружжя.

Феномен інституту спадкового договору за участю подружжя полягає у державній потребі новітнього правового регулювання переходу права власності. Особливість його в тому, що це право може бути отримане не в момент укладання договору, а згодом. Строк не є чітко визначений, оскільки залежить від дати смерті останнього з членів подружжя, це й зумовило назву договору, проте реально він не передбачає виникнення цілісного комплексу спадкових відносин.

Сутність зобов'язань набувача не зводиться до утримання подружжя, обов'язки, що може мати набувач за спадковим договором, не обмежуються утриманням (наданням утримання), а в договірному порядку можуть бути значно ширшим та необмеженим в цивільному порядку.

Аналіз практики та опитування представників нотаріату (16 осіб) вказує поряд з цим на незначну поширеність такого договору серед населення. Вказане мотивуємо низьким рівнем правової обізнаності громадян, які звертаються до нотаріусів за вчиненням нотаріальних дій. Про існування заповіту подружжя, спадкового договору часто не знають навіть фахівці в галузі права, які спеціалізуються в інших напрямках юриспруденції та закінчували вищі навчальні

заклади до здобуття чинності норм діючого кодифікованого акту. Громадяни з пересічною правосвідомістю ознайомлені з «класичною» формою заповіту як прижиттєвої волі суб'єкта, також відомий їм договір довічного утримання. Про інші можливості у спадкових правовідносинах зазвичай громадяни просто не знають.

Отже, для активізації знань громадськості варто проводити популяризуючі заходи серед населення, а також звертати увагу нотаріусів та інших осіб, які мають право вчиняти нотаріальні дії, на потребі роз'яснення різних можливостей особам, що звертаються до них у сфері спадкового права, описуючи переваги та ризики кожного з варіантів спадкових та договірних правовідносин.

3.2. Оформлення спадкових прав подружжя після смерті одного з подружжя

3.2.1. Право на вступ в спадщину пережившого з подружжя: способи його оформлення

Як правильно зазначає Р. Р. Раззах, подружжя може закликатися до успадкування як згідно із законом, так і за заповітом – подружній статус не дає їм привілеїв, крім права на обов'язкову частку у разі непрацездатності [13, с. 36].

Якщо говорити про спадкування за законом, то відповідно до положень ст. 1261 ЦКУ, той з подружжя, який його пережив, має право на спадкування за законом у першу чергу разом з дітьми спадкодавця, у тому числі зачатими за життя спадкодавця та народженими після його смерті, та батьками померлого [285].

Спадкові відносини між подружжям регламентуються нормами цивільного законодавства, і вони мало чим відрізняються від відносин із іншими спадкоємцями першої черги. Тобто, якщо після смерті чоловіка залишилась дружина та син і спадкодавець не залишив заповіту, то право власності на кожен об'єкт нерухомого майна буде поділено пополам між двома спадкоємцями першої черги за законом.

Інститут спадкоємства не є виключенням із загальної структури цивільних правовідносин, тому ґрунтується на диспозитивному методі правового регулювання. У ст. 12 ЦКУ визначається нормативна засада цивільного правового статусу, відповідно до якого особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд (ч. 1 ст. 12 ЦКУ) [285]. Законодавство передбачає право вибору спадкоємця щодо прийняття спадщини або не прийняття її. Право на вступ у спадщину у спадковому правонаступництві виникає тільки при позитивному рішенні спадкоємця, яке повинно бути проілюстрованим необхідним юридичним фактом, тобто актом прийняття спадщини.

Тобто змістом права на спадкування є різні правомочності, які може здійснити особа, у якої виникло це право: прийняти спадщину, відмовитися від неї взагалі чи на користь іншої особи, не проявляти щодо неї жодного інтересу, тобто не вчиняти ніяких юридично значимих дій щодо прийняття чи відмови від спадщини.

Інакше кажучи, той з подружжя, який пережив іншого, має величезний спектр можливостей для втілення у життя дійсної волі щодо вступу/невступу в спадщину після смерті свого чоловіка чи дружини.

Право на прийняття спадщини є самотійним суб'єктивним правом спадкоємця, що здійснюється ним на власний розсуд, й залежить виключно від волі його носія та не залежить від згоди інших осіб. Здійснення права на прийняття спадщини реалізується через певну поведінку особи [119 с. 318].

Особа, яка має реальне чи потенційне право на спадкування, не вважається автоматичним власником спадщини хоча б тому, що вона є чоловіком чи дружиною спадкодавця. За такою особою не передбачені жодні автоматичні права власника майна, не можна володіти, користуватися, розпоряджатися майном на власний розсуд без оформлення у встановлений спосіб правовстановлюючих документів на таке майно.

Прийняття спадщини тим з подружжя, який пережив іншого, передбачає прийняття спадкового правонаступництва шляхом вираження волі на отримання

спадщини. Для вираження такої волі необхідною умовою є її здійснення за допомогою активних дій (конклюдентних чи формалізованих).

Тут слід погодитися з точкою зору тих науковців, які виокремлювали подвійне трактування поняття «спадкоємець»: 1) спадкоємець, закликаний до спадкування, можливий правонаступник спадкодавця; 2) спадкоємець, який прийняв спадщину, є дійсним правонаступником спадкодавця [20, с. 91]. Досягнення результату забезпечується шляхом прийняття спадщини і вказує на перехід цивільно-правового статусу від спадкодавця до спадкоємців.

Для виникнення права на вступ у спадщину у того з подружжя, хто пережив іншого, необхідна низка умов, що зазначена у вітчизняному законодавстві.

По-перше, повинна настати подія, при якій відбувається відкриття спадщини, тобто смерть спадкодавця чи оголошення його померлим. Факт смерті фізичної особи і час відкриття спадщини нотаріус перевіряє шляхом витребування від потенційного спадкоємця свідоцтва про смерть, виданого органом державної реєстрації актів цивільного стану або за безпосереднім доступом до реєстру актів цивільного стану (п.13. Гл.10. розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [195]).

Щодо оголошення особи померлою, то законодавство визначає, що особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років. А якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, - протягом шести місяців, а за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або за інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру - протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, то вона оголошується померлою. Фізична особа оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це. Фізична особа, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку або у

зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті (ст. 46 ЦКУ [285]).

За універсальним правилом часом відкриття спадщини вважається день смерті спадкодавця або день набрання законної сили рішенням суду про оголошення громадянина померлим. Проте в доктрині висловлюється аргументована критика такого підходу.

Так Н. Л. Бондаренко-Зелінська, М. В. Бориславська, О. М. Трач аргументовано вказують на необхідність внесення змін в діючі акти законодавства в частині обчислення строків у цивільних правовідносинах не тільки календарною датою, а й годинами та, навіть, хвилинами. Авторки наводять приклади низки ситуацій, коли секундарне визначення моменту смерті, а не те, що обчислюється лише конкретним днем, відіграє важливу роль під час спадкових проваджень [29, с. 43].

Ми погоджуємось з цією точкою зору, особливо зважаючи на сучасний стан медицини, що дозволяє констатувати момент біологічної смерті особи [163], в лікарському свідоцтві про смерть, фельдшерській довідці про смерть або висновку експерта. Утім зауважимо, що запропонована вищевказаними авторами новела повинна застосовуватися із застереженнями.

Адже сьогодні триває активна фаза бойових дій, пов'язана з наданням відсічі збройній агресії російської федерації та багато захисників та захисниць Українського народу вже віддали свої життя за майбутнє України. І втрати серед захисників щодня обраховуються десятками, якщо не сотнями. І непоодинокими є випадки, коли разом боронять Батьківщину і гинуть в один день але в різний час батько і син, чоловік і дружина тощо. В умовах бойових дій часто немає можливості точно встановити час смерті бійця чи мирного жителя.

Тому вважаємо, що якщо відповідний час неможливо встановити з об'єктивних причин (якими ми вважаємо і активні бойові дії), тоді орієнтиром може слугувати календарна дата.

По-друге, для отримання права на вступ у спадщину особа повинна бути законним спадкоємцем спадкодавця. У випадку з подружжям, для заведення

спадкової справи у нотаріуса достатньо нотаріусу, який має безпосередній доступ до Державного реєстру актів цивільного стану громадян, перевірити відповідну інформацію в реєстрі.

А от у зазначених нами вище випадках, коли доступ до реєстру обмежений у зв'язку з активними бойовими діями на відповідній території або іншими об'єктивними причинами інформацію неможливо перевірити через реєстр, переживший з подружжя повинен пред'явити оригінал свідоцтва про шлюб чи про одруження з спадкодавцем.

По-третє, важливим аспектом у процедурі оформлення спадщини є факт її прийняття, без чого подальше набуття майна у власність є неможливим. Тому спадкоємець повинен особисто, добровільно висловити своє бажання прийняти спадщину. Це бажання може бути висловлене двома способами: використання формальної та формалізованої поведінки спадкоємця. Розробники ЦКУ у своєму коментарі також відзначали, що існує два способи прийняття спадщини: шляхом мовчазного прийняття (пасивна поведінка спадкоємця); шляхом подання заяви про прийняття спадщини (активна поведінка спадкоємця) [285].

Пасивний спосіб передбачено для двох груп суб'єктів: а) спадкоємця, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини (він автоматично вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом встановленого строку він не заявив про відмову від неї; б) для малолітньої, неповнолітньої, недієздатної особи, а також особи, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину (вони мають право на відмову від прийняття спадщини за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника і органу опіки та піклування).

Сімейні стосунки, як правило, складаються так, що чоловік та дружина, які перебувають у зареєстрованому шлюбі проживають разом. Тому до останнього часу, той з подружжя, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, часто автоматично вважався таким, що прийняв спадщину, якщо протягом встановленого строку він не заявив про відмову від неї. Важливим був той факт, що вони повинні не лише «фактично» проживати разом,

а й бути зареєстрованими (тобто мати одне місце реєстрації) за однією адресою. Інакше кажучи, для підтвердження пасивного вступу в спадщину достатньо було надати докази спільного місця реєстрації обох з подружжя.

Утім, якщо знову згадати сучасні українські реалії, коли тисячі сімейних пар роз'єднала війна, то проблема підтвердження спільного проживання набула нових граней. Життя українців поділилось на «до» і «після» 24 лютого 2022 року. Саме від цієї дати ми пропонуємо відштовхуватись у контексті доказування спільного місця реєстрації обох з подружжя.

На сьогодні в Україні діє правовий режим воєнного стану, який у зв'язку із триваючою широкомасштабною збройною агресією російської федерації проти України вже продовжувався Указами Президента України декілька разів. Вважаємо, що якщо подружжя спільно проживало до 24 лютого 2022 року, то до моменту припинення або скасування воєнного стану в Україні потрібно презюмувати, що подружжя продовжує спільно проживати.

Крім того, з цього приводу видається актуальним попередній поствоєнний досвід, коли в цивільному законодавстві було передбачено можливість спадкоємців підтвердити факт прийняття спадщини, без дотримання умови проживання зі спадкодавцем на момент його смерті чи подання відповідної заяви. Нагадаємо, що в ст. 549 ЦКУ 1963 року, який став квінтесенсією кодифікації поствоєнного цивільного законодавства, визнавалося, що спадкоємець прийняв спадщину, якщо він фактично вступив в управління або володіння спадковим майном. Доказами такого фактичного вступу могли бути наявність у спадкоємця ощадних книжок на ім'я померлого, іменних цінних паперів, свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів, державних актів про право власності на землю, відповідних квитанцій, зокрема, про оплату житлово-комунальних послуг, обов'язкового страхування майна та інших документів, виданих на ім'я померлого. Цей підхід в сучасних умовах видається нам таким, що дозволить багатьом українцям, які наразі опікуються спільними сімейними банківськими рахунками, онлайн оплатою комунальних чи інших послуг, після перемоги України та відновлення Миру, повернутися додому і не вдаватися до

судового способу захисту своїх прав з позовами про поновлення строку на вступ в спадщину, а надавши виписку по банківському рахунку чи інші докази розпорядження спільним майном подружжя, підтвердити факт вступу в спадщину.

З огляду на вищевказане, вбачається за доцільне доповнити Постанову КМУ «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» від 28 лютого 2022 р. № 164 (зі змінами) пп. 2 п. 3 наступного змісту: «Якщо відкриття спадщини мало місце в період 24 лютого 2022 року до моменту припинення або скасування воєнного стану в Україні, спадкоємець визнається таким, що прийняв спадщину: 1) якщо він в період з 24 лютого 2022 року до моменту припинення або скасування воєнного стану в Україні фактично вступив в управління або володіння спадковим майном; 2) якщо станом на 24 лютого 2022 року він постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини і протягом строку, встановленого ст. 1270 Цивільного кодексу України, він не заявив про відмову від неї; 3) якщо він подав заяву про прийняття спадщини в строки, визначені законодавством України для прийняття спадщини».

Звернемо увагу, що «спадкоємці не обмежені обранням лише одного способу прийняття спадщини. Тобто прийняття спадщини шляхом постійного проживання разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини не позбавляє спадкоємця права звернутися із заявою про прийняття спадщини до нотаріуса або до уповноваженої на це посадової особи відповідного органу місцевого самоврядування. Більш того, саме формальний спосіб дозволяє легітимізувати перехід прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємців в порядку спадкового правонаступництва. Саме тому у разі необхідності державної реєстрації прав, отриманих в результаті спадкування, спадкоємець повинен подати заяву про прийняття спадщини та отримати свідоцтво про право на спадщину» [119, с. 326].

При зверненні до нотаріуса для прийняття спадщини чоловікові чи дружині спадкодавця доведеться подати нотаріусу відповідну заяву та пакет документів, який є індивідуальним у кожному спадковому провадженні.

Заява про прийняття спадщини або про відмову від її прийняття подається спадкоємцем особисто нотаріусу за місцем відкриття спадщини у письмовій формі. Якщо спадкоємець особисто прибув до нотаріуса за місцем відкриття спадщини, нотаріальне засвідчення справжності його підпису на таких заявах не вимагається. У цьому випадку нотаріус просто встановлює особу заявника, про що на заяві робиться відповідна службова відмітка. Ця відмітка скріплюється підписом нотаріуса. Якщо заява, на якій справжність підпису спадкоємця не засвідчена, надійшла поштою, вона приймається нотаріусом, заводиться спадкова справа, а спадкоємцю повідомляється про заведення спадкової справи та необхідність прибути до нотаріуса за місцем відкриття спадщини.

Також слід звернути увагу на те, що особа, яка подала заяву про прийняття спадщини, має право на її відкликання. Таке відкликання може бути вчинене протягом строку, встановленого законодавством для прийняття спадщини.

Як вказує О. Кухарев, прийняття спадщини це односторонній правочин, якому притаманна правомірна вольова дія вчинена спадкоємцем і спрямована на набуття спадщини в порядку правонаступництва [119, с. 314].

Тому наукова доктрина містить різку критику пасивного способу прийняття спадщини, у тому числі і одним з подружжя, через те, що спадкоємець набуває право на спадщину автоматично, не висловлюючи при цьому волі на прийняття спадщини, що не узгоджується з правовою природою акту прийняття спадщини, який є правочином, тобто дією особи, спрямованої на набуття цивільних прав та обов'язків (ч. 1 ст. 202 ЦКУ) [285].

Пасивний спосіб бере основу з правової презумпції моделі певної дії, тобто вважається, що спадкоємець вчинив дії, котрі підтверджують прийняття спадщини. Застосування такої презумпції все ж має спростовний характер: може спростовуватися особою, стосовно якої така презумпція встановлюється (шляхом відмови від прийняття спадщини); іншими спадкоємцем (докази щодо відсутності факту спільного проживання спадкоємця із спадкодавцем).

Щодо того, в якому обсязі може успадкувати майно другий з подружжя, то це залежить від складу майна, що входить до спадщини.

Законодавець у ст. 60 СКУ закріпив, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя [244]. Наслідуючи цю логіку, далеко не всі громадяни впевнені в тому, чи є спадок одного з подружжя спільною сумісною власністю подружжя.

У ст. 57, 58 СКУ визначений перелік майна, що є особистою приватною власністю дружини, чоловіка, та наведені обставини, які призводять до такого правового режиму речей [244]. Серед них особливе місце займають коштовності, які все частіше є дороговартісними предметами, що може ЗУ мовити суперечності в питанні віднесення їх до особистої чи спільної сумісної власності подружжя.

Нормативної дефініції коштовностей не містить ані СК України, ані інші законодавчі акти. Це поняття також належить до оціночних і в правозастосовчій практиці суд робить висновки про те, чи є річ коштовною, у кожній справі на власний розсуд. До коштовностей можна віднести ювелірні вироби, вироби із вмістом дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння, годинники, антикварні аксесуари та прикраси, унікальні вироби, якими користується один із подружжя тощо [14, с. 30].

Висока вартість є тим, що перш за все відрізняє коштовності від інших речей індивідуального користування, які належать до особистої приватної власності одного з подружжя. За цим критерієм серед коштовностей слід розрізняти речі з порівняно невисокою вартістю та дороговартісні. Втім, чинне законодавство втілює лише одну властивість таких речей – регулярне використання для особистих потреб, індивідуальне користування чоловіком або жінкою. Для втілення на нормативному рівні цінової характеристики коштовностей може бути застосований критерій співставлення із розміром мінімальної заробітної плати, при встановленні якого враховуються динаміка цін, вартість життя та її зміни тощо [14, с. 31].

Зазначена вище властивість коштовностей як речей індивідуального користування свідчить про необхідність їх нормативного розмежування на такі,

що володіють низькою вартістю, і дороговартісні. На наш погляд, на дороговартісні коштовності повинен бути поширений правовий режим спільної сумісної власності подружжя. Кожен із подружжя є юридично рівним учасником, в тому числі щодо володіння, користування і розпорядження майном, придбаним ними в період шлюбу за спільні кошти [14, с. 31].

Згідно із ст. 69, 70 СКУ дружина і чоловік мають право на поділ майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, незалежно від розірвання шлюбу; а частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором. ВС у постанові від 16 грудня 2015 року у справі № 6-2641цс15 зазначив, що належність майна до спільної сумісної власності подружжя визначається не тільки фактом придбання його під час шлюбу, але й спільною участю подружжя коштами або працею в набутті майна. Тобто критеріями, які дозволяють надати майну статус спільної сумісної власності, є: 1) час набуття такого майна; 2) кошти, за які таке майно було набуто (джерело набуття); 3) мета придбання майна, яка дозволяє надати йому правовий статус спільної власності подружжя. Норма статті 60 СКУ щодо набуття права спільної сумісної власності подружжя вважається застосованою правильно, якщо набуття майна відповідає цим критеріям [168].

Вважаємо такий підхід до визначення правового режиму справедливим і стосовно набуття дороговартісної коштовної речі, навіть тоді, коли нею користується один із подружжя. При цьому мета придбання майна, що дозволить надати йому правовий статус спільної власності подружжя, може полягати у вкладенні грошових коштів з інвестиційною метою, для підтримки соціального статусу сім'ї (а не лише одного з подружжя) тощо [14, с. 32].

З огляду на зазначене, вважаємо, що недоцільно об'єднувати коштовності та інші речі індивідуального користування в одну групу, на яку поширюється режим особистої приватної власності одного із подружжя. Визначальними ознаками речей індивідуального користування є регулярність і повсякденність використання, забезпечення життєвих потреб лише чоловіка чи жінки. Натомість дороговартісні коштовності характеризуються особливою цінністю,

інвестиційною привабливістю, іншими мотивами придбання. З огляду на це, на дороговартісні коштовності слід поширити правовий режим спільної сумісної власності подружжя і презумпцію спільності майна, якщо вони набуті за час шлюбу [14, с. 31].

З огляду на вищевикладене, вважаємо за необхідне внести зміни до положення ч. 2 ст. 57 СК України та закріпити, що особистою приватною власністю дружини та чоловіка є речі індивідуального користування, а також коштовності, вартість яких на день придбання не перевищує двадцяти кратного розміру мінімальної заробітної плати, встановленої для працездатних осіб на 01 січня відповідного року, незалежно від того придбані вони за особисті кошти чи за рахунок спільних коштів подружжя» .

На нашу суб'єктивну думку, закріплення критерію вартості коштовностей внесе визначеність у майнові правовідносини подружжя, а віднесення дороговартісних коштовних речей, набутих у період шлюбу, до спільної власності сприятиме дотриманню справедливості та балансу інтересів кожного із подружжя [14, с. 32].

Використовуючи метод опитування нотаріусів (16 осіб), було встановлено, що під час розмови з особами, які бажають відкрити спадкову справу після смерті покійного, багато овдовілих громадян не можуть зрозуміти, як ділиться об'єкт нерухомого майна після смерті одного з подружжя, особливо складно довести до їх відома положення про особисту приватну власність покійного на те, що було ним успадковано чи подаровано йому за життя, але під час перебування у зареєстрованому шлюбі.

З цього приводу ВС роз'яснив, що лише після вирішення проблеми поділу майна як спільної власності та виділення кожному співвласнику певної частки майно може отримати статус спільної часткової власності чи особистої приватної власності [169].

По-четверте, вступ у спадщину передбачає безумовний та беззастережний характер. Така вимога є класичною ще з часів римського права та

імплементована у ч. 2 ст. 1268 ЦКУ [285]. Законодавець унормовує, що не допускається прийняття спадщини з умовою чи із застереженням.

Під умовами слід розуміти певні обставини, залежно від яких особа може вступити у спадщину. Під час опитування нотаріусів (16 осіб) щодо особливостей вступу у спадщину нам вдалося встановити, що спадкоємці перед подачею відповідної заяви висловлюють умови вступу у спадщину. Серед них найпоширенішими є умови щодо вступу у спадщину без боргових зобов'язань та за обов'язок повернення боргів спадкодавця його кредиторам. Також в трійку найпоширеніших умов входить вимога до інших спадкоємців відмовитися від своєї частки у спадкуванні, або умова змінити чергу спадкування за законом без належного оформлення. Важливо розуміти, що не можна прийняти лише якусь частину майна, що входить до складу спадщини, а від іншої частини відмовитися взагалі чи прийняти її під якоюсь умовою.

Застереженнями є такі обставини, що надають можливість спадкоємцеві, який вирішив прийняти спадщину, у власних інтересах визначати порядок спадкування або впливати на обсяг майнових прав інших спадкоємців [135, с.58]. Бувають випадки, коли другий з подружжя, використовуючи деякі обставини особистого життя та посилаючись на особливий зв'язок зі спадкодавцем, має можливість у власних інтересах визначати порядок спадкування або здійснювати вплив на обсяг майнових прав інших спадкоємців спадкодавця. Наприклад, дружина спадкодавця може заявляти, що оскільки вона все життя вирощувала овочі та фрукти на земельній ділянці біля житлового будинку, яка є спадковою масою, то саме їй потрібно прийняти її цілу у власність, а не лише якусь частину, зважаючи на кількість спадкоємців першої черги.

Висування подібних застережень без обґрунтованих фактів та підтверджуючих документів, а лише зважаючи на особисті бажання з боку пережившого з подружжя, є допустимими лише під час «приватних розмов на кухні». А для подібних висловлювань потрібні обґрунтовані докази.

Вже згадуване нами опитування нотаріусів дає можливість виявити ще такі випадки спроб маніпулювання передбаченою законом можливістю з боку того з

подружжя, який пережив іншого: вимога передачі права власності на автомобіль, оскільки дружина спадкодавця «вибирала його довго та ретельно»; щодо отримання речей професійного спрямування, при тому, що спадкодавець і той з подружжя, який пережив іншого є представниками однієї професії⁴;

По-п'яте, у разі згоди на прийняття спадщини тим з подружжя, який пережив іншого, виникає зобов'язання щодо прийняття всієї спадщини після смерті чоловіка чи дружини, а не якоїсь її частини. Приймаються як права, так і обов'язки спадкодавця. Пп. 3.14 п. 3 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України вказує, що спадкоємець не вправі прийняти одну частину спадщини, а від іншої частини відмовитись. Спадкоємець, який прийняв частину спадщини, вважається таким, що прийняв усю спадщину [195]. Вказане стосується як майна, так і боргових зобов'язань. Н. Чорногор правильно позиціонує, що «приймаючи спадщину, спадкоємець може навіть і не передбачати, що саме входить до складу спадщини. В спадкову масу може входити крім квартири, машини, банківського рахунку, також боргові зобов'язання, які прийняв на себе спадкодавець перед фізичними або юридичними особами-кредиторами» [292, с. 32].

Відповідно до ч. 2 ст. 1282 ЦКУ вимоги кредиторів спадкоємці зобов'язані задовольнити шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між спадкоємцями та кредитором інше не встановлено. Вимоги кредитора до спадкоємців підлягають задоволенню раніше, ніж видається свідоцтво про право на спадщину, про що додатково свідчить положення п. 2 ч. 1 ст. 64 ЗУ «Про нотаріат» [203].

По-шосте, дотримання строку прийняття спадщини тим із подружжя, хто пережив іншого. Ст. 1270 ЦКУ визначає строки для прийняття спадщини. Так, за загальним правилом він становить шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини [285].

⁴ Так, наприклад, в сучасній Україні поширеною є практика, коли в той чи інший вид підприємницької діяльності залучені усі члени сім'ї: приватна медицина, станції технічного обслуговування авто, готельно-ресторанний бізнес тощо.

Але з 24 лютого 2022 року триває масштабне вторгнення російської федерації в Україну, яке є продовженням агресії росії проти України, що розпочалося ще у 2014 року з анексії Криму та подальшої окупації частин двох областей України. Відповідно до Постанови КМУ «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» від 28 лютого 2022 року № 164: 1) на час воєнного стану перебіг строку для прийняття спадщини або відмови від її прийняття ЗУпиняється; 2) свідоцтво про право на спадщину видається спадкоємцям після закінчення строку для прийняття спадщини. Проте 24 червня 2022 року уряд вніс зміни до вказаної вище постанови № 164 та встановив, що перебіг строку для прийняття спадщини або відмови від її прийняття зупиняється на час дії воєнного стану, але не більше ніж на чотири місяці. Тобто продовжив строк для прийняття спадщини [66].

Ситуаційно це виглядає наступним чином. Якщо спадкодавець помер 20 грудня 2021 року, то строк для прийняття спадщини у потенційних спадкоємців закінчиться 21 жовтня 2022 року, незалежно від того чи діятиме на той час воєнний стан чи ні. Якщо спадкодавець помер після 24 лютого 2022 року, то шестимісячний строк для прийняття спадщини продовжується на кількість місяців, протягом яких після смерті особи діяв воєнний стан, але не більше ніж на чотири місяці. Що стосується видачі свідоцтва про право на спадщину, то воно може бути видане після закінчення вказаних строків. Зважаючи на ці положення, максимальний строк для прийняття спадщини може складати десять місяців з часу відкриття спадщини.

Спадкоємець, який пропустив строк прийняття спадщини, може, по-перше, подати заяву нотаріусу про прийняття спадщини за умови письмової згоди всіх спадкоємців, які прийняли спадщину; по-друге, подати позов до суду для встановлення йому додаткового строку для прийняття спадщини. Останній спосіб користується значною популярністю серед спадкоємців. Суд може встановити додатковий строк лише за умови визнання у спадкоємця, який пропустив установлений строк, об'єктивних, непереборних, істотних обставин. До таких обставин можна віднести такі: тривалу хвороба, перебування

спадкоємця тривалий час за межами України, відбування покарання в місцях позбавлення волі, перебування на строковій військовій службі в Збройних Силах України тощо [280, с. 186].

У пункті 2 інформаційного листа ВССУ «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 зазначено, що судами не можуть бути визнані поважними такі причини пропуску строку для подання заяви про прийняття спадщини як: юридична необізнаність позивача щодо строку та порядку прийняття спадщини; необізнаність особи про наявність спадкового майна; · похилий вік; · непрацездатність; · встановлення судом факту, що має юридичне значення для прийняття спадщини (наприклад, встановлення факту проживання однією сім'єю); · невизначеність між спадкоємцями хто буде приймати спадщину; · відсутність коштів для проїзду до місця відкриття спадщини; · несприятливі погодні умови; · перебування в депресії у зв'язку зі смертю спадкодавця [209].

Звернемося до судової практики. ВС у своїй постанові від 20.01.2021 року у справі №752/11156/18-ц зазначив, що перебування у депресії у зв'язку зі смертю чоловіка, не є об'єктивними та непереборними труднощами, з якими закон пов'язує поважність причин пропуску строку для прийняття спадщини, оскільки глибокі душевні страждання у зв'язку зі смертю близької чи знайомої людини відчуває переважна більшість людей. Законодавець, встановлюючи строк для прийняття спадщини тривалістю шість місяців, очевидно врахував морально-психологічну сторону прийняття спадщини для спадкоємців [170].

Але наявна низка судових справ, де має місце сукупність фактів позивачів і суди задовольняють позови позивачів про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини.

Так, Шевченківський районний суд міста Києва 26 вересня 2019 року у справі № 761/14000/19 продовжив строк для подання заяви про прийняття спадщини, оскільки позивач «... після тяжкої втрати перенесла сильний стрес і довго перебувала в стані депресії, а також захворіла на двостороннє запалення легенів» [229]. Іллічівський районний суд міста Маріуполя Донецької області 20

травня 2019 року у справі № 264/275/19 продовжив строк для подання заяви про прийняття спадщини, оскільки позивач знаходилась у депресії, через що погодилась на тривалу командировку за межами міста, що унеможливило своєчасне прийняття спадщини та звернення до нотаріусу у встановлений законом шестимісячний строк для оформлення спадкових прав позивачкою після смерті чоловіка [218].

Зауважимо, війна внесла свої корективи в бачення цього питання. Наразі непоодинокими є ситуації, коли значна кількість українців були змушені на невизначений термін не тільки полишити місце свого проживання, а взагалі виїхати за межі країни... коли гинуть не тільки військовослужбовці чи інші учасники бойових дій, а мирне населення цілими родинами.... коли не має можливості встановити чи рідні люди загинули чи пропали безвісти... Очевидно, що масовість таких та подібних випадків повинна спонукати суди не ігнорувати такі підстави для поновлення пропущеного строку для подання заяви про прийняття спадщини як: необізнаність особи про наявність спадкового майна; встановлення судом факту, що має юридичне значення для прийняття спадщини (наприклад, встановлення факту кровної спорідненості); відсутність можливості для проїзду до місця відкриття спадщини (зокрема з закордону); перебування у депресії у зв'язку зі смертю спадкодавця.

Окремо слід звернути увагу на процедурний характер оформлення вступу у спадщину. Відповідно до ст. 1269 ЦКУ, спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати нотаріусу або в сільських населених пунктах - уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування заяву про прийняття спадщини. Перелік органів був доповнений відповідно до ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо деяких питань спадкування» від 20 листопада 2014 року [179]. Так окрім нотаріусів, повноваженнями у сфері спадкування наділені також в сільських населених пунктах - уповноважені на це посадові особи відповідного органу місцевого самоврядування.

Факт звернення до уповноваженого органу має суттєве процесуальне значення. Лист ВССУ «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 містить роз'яснення про те, що, вирішуючи питання з приводу того, чи підлягають розгляду судом справи про право на спадкування без попереднього звернення особи до нотаріальної контори для оформлення права на спадщину та відмови нотаріуса в оформленні права на спадщину, судам потрібно враховувати наступне. У разі, якщо відсутність умов для одержання в нотаріальній конторі свідоцтва про право на спадщину не підтверджена належними доказами, а саме відмовою нотаріуса у видачі свідоцтва про право на спадщину, це може бути підставою для відмови у позові, а не відмови у відкритті провадження у справі (п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПК України), закриття провадження у справі (п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК) або залишення позовної заяви без розгляду (ст. 207 ЦПКУ) [207].

Також відповідно до ст. 1297 ЦКУ спадкоємець, який прийняв спадщину, у складі якої є майно та/або майнові права, які обтяжені, та/або нерухоме майно та інше майно, щодо якого здійснюється державна реєстрація, зобов'язаний звернутися до нотаріуса або в сільських населених пунктах - до уповноваженої на це посадової особи відповідного органу місцевого самоврядування за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на таке майно [285].

Обов'язок щодо видачі вказано також у ст. 66 ЗУ «Про нотаріат», а саме на майно, що переходить за правом спадкоємства до спадкоємців або держави, нотаріусом або в сільських населених пунктах - посадовою особою органу місцевого самоврядування, яка вчиняє нотаріальні дії, за місцем відкриття спадщини видається свідоцтво про право на спадщину [203].

При видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом нотаріус повинен перевірити, чи правильно складений й посвідчений заповіт, чи відповідає він вимогам закону. У протилежному випадку нотаріус відмовляє у прийнятті такого заповіту і видачі свідоцтва про право на спадщину. Також нотаріус зобов'язаний встановити факт смерті спадкодавця, час і місце відкриття спадщини, наявність підстав для закликання до спадкоємства за заповітом або за законом осіб, які

подали заяву про видачу свідоцтва, склад спадкового майна, на яке видається це свідоцтво, та перевірити факт належності такого майна спадкодавцю, наявність претензій кредиторів. На підтвердження цих обставин спадкоємцями повинні бути подані нотаріусу відповідні документи.

Свідоцтво про право на спадщину видається за письмовою заявою спадкоємців, які прийняли спадщину в порядку, встановленому цивільним законодавством, на ім'я всіх спадкоємців або за їх бажанням кожному з них окремо. Відсутність такого свідоцтва не позбавляє спадкоємця права на спадщину, адже, прийнявши спадщину в порядку, передбаченому ст. ст. 1268, 1270 ЦКУ, він забезпечить своє право на отримання свідоцтва в майбутньому.

Щодо певного майна є свої особливості набуття права власності. Особливості спадкування права на земельну ділянку в своїй дисертації висвітлює О. С. Уразовська [270, с. 107]. ЦКУ закріплює норми щодо спадкування права на земельну ділянку. Зокрема передбачається, що право власності на земельну ділянку переходить до його спадкоємців зі збереженням цільового призначення цих ділянок, відповідно до правил, передбачених Кодексом. До спадкоємців житлового будинку, інших будівель чи споруд переходить право власності, право користування (в тому числі на умовах оренди) земельної ділянки, що знаходиться під зазначеними об'єктами та земельної ділянки, що призначена для їх обслуговування. Право власності на земельну ділянку, яка переходить у спадщину, виникає відповідно до положень ст. 125 ЗКУ. Мова йде про те, що спадкоємець повинен прийняти спадщину, отримати свідоцтво про право на спадщину за заповітом чи законом, а також отримати витяг з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень про те, що право власності на земельну ділянку зареєстроване за спадкоємцем. Також витяг зі Спадкового реєстру про реєстрацію у ньому відповідного свідоцтва про право на спадщину за заповітом чи за законом.

Дисертація Є. В. Фесенко присвячена особливостям спадкування авторських прав [275, с. 4]. Авторкою доведено, що електронний (цифровий) контент облікового запису (акаунту) в соціальній мережі Інтернет може містити

окремі об'єкти авторського права, а саме: літературні, фотографічні, музичні твори тощо. Відповідно, виникає необхідність запровадження нового підходу щодо спадкування майнових авторських прав на контент в цифровій формі. До спадкоємців повинні переходити майнові права на самостійні об'єкти авторського права, розміщені первинним користувачем облікового запису (акаунту) соціальної мережі Інтернет, якщо інше не встановлено договором або законом [275, с.8]. Про проблему вказують й міжнародні експерти, доводячи, що проблема цифрового успадкування виходить також за межі традиційної сфери спадкових норм приватного права і становить складний зв'язок, який поєднує в собі елементи спадкування, контракту та публічного права [9, с. 1198].

Свідоцтво про право на спадщину на земельну частку (пай) після смерті фізичних осіб, евакуйованих із зони відчуження, відселених із зони безумовного (обов'язкового) або зони гарантованого добровільного відселення, громадян України, які самостійно переселилися з територій, що зазнали радіоактивного забруднення, і на момент евакуації, відселення або самостійного переселення були членами колективних або інших сільськогосподарських підприємств, а також пенсіонерів з їх числа, які проживали у сільській місцевості, може бути видане уповноваженою на це посадовою особою відповідного органу місцевого самоврядування спадкоємцям першої та другої черги за законом (як у випадку спадкування ними за законом, так і у випадку спадкування ними за заповітом) і за правом представлення на підставі трудової книжки (даних реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування) члена колективного або іншого сільськогосподарського підприємства чи засвідченого належним чином витягу з неї, за наявності в ньому відповідного запису, чи рішення суду, яке набрало законної сили, про членство в колективному або іншому сільськогосподарському підприємстві, що розташовувалося на цій території.

Свідоцтво про право на спадщину на земельну частку (пай) може бути видане уповноваженою на це посадовою особою відповідного органу місцевого самоврядування спадкоємцям першої та другої черги за законом (як у випадку

спадкування ними за законом, так і у випадку спадкування ними за заповітом) і за правом представлення на підставі сертифіката на право на земельну частку (пай) чи договорів купівлі-продажу, дарування, міни, чи свідоцтва про право на спадщину, чи рішення суду про визнання права на земельну частку (пай).

Свідоцтво про право на спадщину на земельну ділянку може бути видане уповноваженою на це посадовою особою відповідного органу місцевого самоврядування спадкоємцям першої та другої черги за законом і за правом представлення на підставі правовстановлюючих документів (правочинів щодо відчуження земельної ділянки, свідоцтва про право на спадщину), державного акта на право власності на землю [203]. Більше того, право власності на землю відповідно до ст. 120 ЗКУ може перейти автоматично при переході в порядку спадкування права власності на жилий будинок [164].

У ч. 5 ст. 1268 ЦКУ зазначено, що незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини. Вказані норми націлені на недопущення невизначеності інституту права власності на спадкове майно у період часу від моменту відкриття спадщини до її фактичного прийняття. Так Є. О. Рябоконь, вважає, що у проміжку між моментами відкриття та прийняттям спадщини спадкоємцями, спадкова маса тимчасово може не мати свого суб'єкта, але протягом цього періоду її не можна визнавати безхазяйною, оскільки в кінцевому підсумку спадщина буде прийнятою спадкоємцями або перейде у власність територіальної громади, тобто цей суб'єкт обов'язково з'явиться [239, с. 15].

Цитований вище автор також вказує, що нормою ч. 5 ст. 1268 ЦКУ встановлюється зворотна юридична сила правочину про прийняття спадщини. Утім така точка зору сприймається критично. І. О. Дзера визначає, що на заяві про прийняття спадщини здійснюється зазначення саме дати її подання, а не моменту відкриття спадщини. А також мова може йти не про надання зворотної дії правочину про прийняття спадщини (адже для деяких категорій спадкоємців вона приймається автоматично, відтак не містить усіх необхідних ознак правочину, проте є юридичним фактом), а про надання зворотної дії

правовстановлюючому документу (свідоцтву про прийняття спадщини). Водночас в ж одному нормативно-правовому акті, який регламентує державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно немає норми, яка б передбачала зазначення моменту набуття права власності спадкоємцем саме датою відкриття спадщини [68, с. 120].

Отож, можна констатувати наявність колізії норм кодифікованого та спеціального законодавства. Ч. 2 ст. 3 ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» унормовує наступне положення «речові права на нерухоме майно та їх обтяження, що підлягають державній реєстрації відповідно до цього Закону, виникають з моменту такої реєстрації» [187]. Положеннями ЦКУ (частина 5 ст. 1268) встановлено інший момент виникнення права власності на успадковане нерухоме майно [285]. Теорія держави і права розглядає вирішення проблеми колізійності норм права, а також правники в своєму арсеналі мають правотлумачну норму, що викладена у Листі Міністерства юстиції України від 26 грудня 2008 N 758-0-2-08-19 «Щодо практики застосування норм права у випадку колізії» [299]. П. 1 Листа вказує, що у разі існування неузгодженості між нормами, виданими одним і тим самим нормотворчим органом, застосовується акт, виданий пізніше, навіть якщо прийнятий раніше акт не втратив своєї чинності.

У нашому випадку за умови взяття цієї формули до уваги домінуюче значення має Цивільний кодекс України. Проте пункт 4 цього ж листа містить ще одну вказівку, що при розбіжності між загальним і спеціальним нормативно-правовими актами перевага надається спеціальному, якщо він не скасований виданим пізніше загальним актом. Отож, за такої позиції діяти буде ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» як акт спеціальної дії.

Спадкоємець, який прийняв спадщину, у складі якої є нерухоме майно, має обов'язок зареєструвати право на спадщину в органах, які здійснюють державну реєстрацію нерухомого майна – у державних реєстраторів.

Видача свідоцтва про право на спадщину на майно, яке підлягає реєстрації, провадиться нотаріусом після подання правовстановлюючих документів про належність цього майна спадкодавцеві та перевірки відсутності заборони або арешту цього майна, у тому числі наявності чи відсутності податкової застави та інших застав за даними відповідних реєстрів.

Відповідно до пункту 3 Порядку використання даних Реєстру прав власності на нерухоме майно, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна, Державного реєстру іпотек та Державного реєстру обтяжень рухомого майна, відомості Реєстрів використовуються державним реєстратором для встановлення наявності (відсутності) записів про обтяження речових прав на нерухоме майно, у тому числі обтяжень податковою заставою, під час проведення державної реєстрації прав з метою їх перенесення до Державного реєстру прав та під час розгляду заяв про взяття на облік безхазяйного нерухомого майна, заяв/запитів на отримання інформації з Державного реєстру прав [162].

Якщо на спадкове майно накладено арешт судовими чи слідчими органами, видача свідоцтва про право на спадщину затримується до зняття арешту, а у разі наявності заборони на відчуження нерухомого майна нотаріус повідомляє кредитора про те, що спадкоємцям боржника видано свідоцтво про право на спадщину.

Відомості про видачу свідоцтва про право на спадщину за заповітом чи за законом вносяться нотаріусом до Спадкового реєстру. Наказом Міністерства Юстиції України від 07.07.2011 N 1810/5 [193] було затверджено Положення про Спадковий реєстр. Відповідно до нього реєстраторами Спадкового реєстру з поміж інших є: державні нотаріальні контори, державні нотаріальні архіви, приватні нотаріуси, що мають доступ до Спадкового реєстру через інформаційну мережу Мін'юсту щодо посвідчених заповітів, спадкових договорів, а також змін до них, скасування заповітів та розірвання спадкових договорів, заведених спадкових справ та виданих свідоцтв про право на спадщину; посадові особи органу місцевого самоврядування, що мають доступ до Спадкового реєстру

через інформаційну мережу Мін'юсту щодо заведених спадкових справ та виданих свідоцтв про право на спадщину.

Відповідно до п. 1.5. Положення реєстратори вносять відомості до Спадкового реєстру, перевіряють за даними Спадкового реєстру інформацію про наявність або відсутність посвідчених заповітів, спадкових договорів, заведених спадкових справ та виданих свідоцтв про право на спадщину і видають (виготовляють) відповідні витяги та інформаційні довідки [193].

Якщо після закінчення строку для прийняття спадщини і після розподілу її між спадкоємцями спадщину прийняли інші спадкоємці, за письмовою згодою між спадкоємцями спадщина підлягає перерозподілу, у цьому випадку, відповідно до вимог статті 1300 ЦКУ, нотаріус, після повернення попередніх свідоцтв, видає нові свідоцтва про право на спадщину.

3.2.2. Право на отримання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, після смерті одного з подружжя

Зі смертю особи, одного із подружжя (колишнього подружжя), з'являється потреба у визначенні складу спадкового майна, що визначає необхідність виокремленні частки пережившого з подружжя.

З однієї сторони на перший погляд право власності на частку в спільному майні подружжя (колишнього подружжя), не є складовою спадкуванням. Але здійснення цього права, на нашу думку входить до спадкових прав подружжя, в частині визначення точного обсягу спадкової маси, що має успадковуватися після смерті першого з подружжя.

Можливість отримати другому із подружжя свідоцтва про право власності на частку в спільній сумісній власності є унікальним та єдиним способом оформити дане право, оскільки другий із подружжя помер, а без волевиявлення останнього не можна іншим способом виокремити частку живого члена подружжя з майна, що перебуває у спільній сумісній власності подружжя (колишнього з подружжя).

Для того, щоб живий член подружжя (колишнього подружжя) реалізував своє право на визначення власної частки в спільному майні подружжя потрібне засвідчення цього факту відповідним свідоцтвом, яке можна отримати за місцем відкриття спадщини [153, с. 124; 291, с. 340].

Для цього потрібно встановити наявність низки умов. Частково вони збігаються з зазначеними в попередньому розділі умовами спадкування, утім мають свої особливості.

По-перше, необхідно з'ясувати, чи належить вчинення даного нотаріального провадження до компетенції того нотаріуса, до якого звертається особа з заявою про видачу аналізованого у даній роботі свідоцтва.

До 1 грудня 2008 року видача свідоцтв про право на спадщину належала виключно до компетенції державних нотаріусів. Наразі у нашій країні поряд з нотаріусами уповноважені виконувати функції нотаріуса у межах відповідних населених пунктів з правом доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно й органи місцевого самоврядування.

Тому особа, яка бажає оформити своє право повинна звернутися не до державного чи приватного нотаріуса, а до органів місцевого самоврядування у межах відповідного населеного пункту (округу) із відповідною заявою.

Оскільки з 24 лютого 2022 року триває масштабне вторгнення російської федерації в Україну, то дана ситуація не могла не вплинути на можливість видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом чи за законом.

Очевидно, що з метою збереження нерухомого майна українців та унеможливлення здійснити відчуження такого майна було прийнято рішення, що заводити спадкові справи можна, а от видавати свідоцтва - ні (відповідно до Постанови КМУ «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» від 28 лютого 2022 року № 164 (зі змінами)). Проте 24 червня 2022 року КМУ вніс зміни до вказаної вище постанови № 164 та встановив, що доступ до єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, у зв'язку з набранням чинності цією постановою надається користувачам за їх зверненнями до технічного адміністратора таких реєстрів у порядку, визначеному

законодавством [66], що дозволило завершувати відповідні нотаріальні провадження видачею відповідних свідоцтв за здійснювати державну реєстрацію таких прав.

Варто зазначити, що звертатися до нотаріуса з заявою про видачу такого свідоцтва потрібно за місцем відкриття спадщини. А місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця, відповідно до ч. 1 ст. 1221 ЦКУ [285]. Тому така заява повинна бути адресована не будь-якому нотаріусу на території України, а саме нотаріусу того нотаріального округу, де відкривається спадщина.

Утім, з 24 лютого 2022 року у пп. 2.1 п. 2 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України передбачено можливість в умовах воєнного або надзвичайного стану завести спадкову справу за зверненням заявника будь-яким нотаріусом України, незалежно від місця відкриття спадщини [195]. Це дозволяє пережившим з подружжя звертатись до нотаріусів не за місцем реєстрації померлої особи, а там, де їм безпекове становище дозволяє їм це зробити.

По-друге, об'єктивною умовою видачі даного свідоцтва є відповідність нотаріального провадження по видачі такого свідоцтва вітчизняному законодавству та міжнародним актам.

Вітчизняне законодавство наділяє нотаріусів повноваженнями видавати дані свідоцтва відповідно до ст. 34, ст. 71 ЗУ «Про нотаріат» [203], п. 2 Глави 11 Розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [195] та наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства» від 22.12.2010 року № 3253/5 [198], де передбачена форма № 18 «Свідоцтво про право власності на частку в спільному майні подружжя (колишнього подружжя), яке видається в разі смерті одного з подружжя (колишнього з подружжя)».

Щодо вчинення нотаріальних дій з іноземним елементом, то варто зазначити наступне. Як слушно зазначав В. І. Кисіль, наявність іноземного елементу у міжнародних спадкових правовідносинах в мирний час могло бути результатом іноземного громадянства спадкодавця, перебуванням спадкового

рухомого чи нерухомого майна на території іноземної держави або фактом постійного і тривалого проживання спадкодавця на території іншої держави [91, с. 155]. З початком війни кілька мільйонів українців були змушені виїхати за межі країни, а отже потенційно є ризик, що у випадку смерті когось з них під час перебування за кордоном, або у випадках, коли другий з подружжя, змушений буде ініціювати спадкову справу, щодо померлого в Україні члена сім'ї з-за кордону, таке спадкування буде обтяжене іноземним елементом.

Такі спадкові справи є найбільш складною категорією справ як у теоретичній, так і у практичній площині. Проведене нами опитування представників нотаріату (16 осіб) підтвердило, що видача даного свідоцтва є складною нотаріальною дією. І справді, ці та суміжні обставини можуть поставити перед нотаріусом чимало запитань, відповіді на які не будуть очевидними та вимагатимуть глибокого аналізу норм міжнародного приватного права.

Оскільки наявні розбіжності у звичаях та традиціях різних народів, то і законодавство правових систем не може бути ідентичним. Наприклад, у Великій Британії той з подружжя, хто пережив іншого члена подружжя, має право на отримання фіксованої грошової суми, розмір якої визначається лорд-канцлером, незалежно від того чи був складений заповіт на частку в спільному майні подружжя, а також узурфрукт на половину від спадкової маси [48, с. 96].

Міжнародно-правове регулювання спадкових правовідносин здійснюється за допомогою багатосторонніх міжнародних договорів, які нотаріусам слід обов'язково досліджувати при вчиненні нотаріальних дій з іноземним елементом.

Нотаріусу також потрібно мати відмінні знання з цивільного права та нотаріального процесу іноземних країн для того, щоб з'ясувати відповіді на запитання «де?», «як?» і «чому?» буде вирішуватися дана спадкова справа. У нагоді також стануть і знання податкового права, а також історія країни відкриття спадщини. Важливе значення має і лінгвістична підготовка осіб, що займаються такими спадковими справами, оскільки досконале знання

вітчизняного законодавства – це не єдина умова для ведення спадкової справи з іноземним елементом. Складності також можуть мати місце і у взаємовідносинах із зарубіжними партнерами, оскільки правова позиція останніх може розходитися з думкою вітчизняних юристів.

По-третє, ще однією обов'язковою умовою видачі даного є дієздатність фізичної особи, що звернулася до нотаріуса із заявою про видачу такого свідоцтва.

Відповідно до ч. 1 ст. 30 ЦКУ, цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дії та може ними керувати [285]. Дієздатність кожної особи залежить від її фізичного стану та досягнутого нею віку. Дієздатність фізичної особи може бути частковою, неповною, повною. З досягненням повноліття (18-ти років) фізична особа набуває повної цивільної дієздатності. Але існують винятки з цього правила, що передбачені нормами ЦКУ. Відповідно до ч. 1 ст. 44 ЗУ «Про нотаріат», під час посвідчення правочинів визначається обсяг цивільної дієздатності фізичних осіб, які беруть у них участь [203]. Тобто нотаріус повинен перевірити чи може дана фізична особа набувати для себе цивільних права та самостійно їх здійснювати, а також створювати нові цивільні обов'язки та самостійно їх виконувати. Дієздатність фізичної особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, перевіряється нотаріусом на підставі поданих документів, що зазначені у ст. 43 ЗУ «Про нотаріат», що підтверджують вік особи [203].

Нотаріус з такою фізичною особою проводить розмову, в результаті якої він робить для себе висновки чи усвідомлює заявник значення вчинюваної у майбутньому нотаріальної дії та її наслідків. У даній ситуації нотаріус повинен взяти на себе функції психолога та зрозуміти чи з власної волі особа бажає отримати таке свідоцтво і чи не здійснюється на неї тиск третіми особами, що примушують особу звернутися до нотаріуса за вчиненням даної нотаріальної дії. Тобто, нотаріусу потрібно з'ясувати реальне волевиявлення особи - заявника.

По-четверте, наявність власне майна у спільній сумісній власності подружжя.

Щодо суб'єктивних умов, які повинен встановити нотаріус для видачі аналізованого свідоцтва, то слід зазначити наступне.

По-перше, єдиним суб'єктом нотаріального провадження по видачі даного свідоцтва є живий член подружжя (колишнього подружжя), який може підтвердити свою особу. Така особа повинна пред'явити нотаріусу документ, на підставі якого нотаріус встановить особу, що звернулася за вчиненням нотаріальної дії.

В умовах військового стану на особливу увагу заслуговує мобільний застосунок, вебпортал і бренд цифрової держави в Україні, який був розроблений Міністерством цифрової трансформації - ДІЯ.

Даний застосунок дає можливість власнику зберігати власні документи (паспорт у формі ID картки, свідоцтво про народження дітей, закордонний паспорт, а також інші важливі документи) у власному телефоні і передавати їх копії при отриманні послуг, пов'язаних з використанням персональних даних.

Вбачається, що така діджиталізація звичного обороту документів покликана полегшити життя громадян та розвантажити архіви державних установ, у тому числі і органів нотаріату.

По-друге, ще однією суб'єктивною умовою для вчинення нотаріального провадження по видачі даного свідоцтва є відповідність форми звернення особи до нотаріуса у відповідності до норм чинного законодавства.

Ч. 1 ст. 71 ЗУ «Про нотаріат» передбачає видачу нотаріусом на підставі письмової заяви другого з подружжя свідоцтва про право власності на частку в їх спільному майні подружжя (колишнього подружжя) у разі смерті одного з подружжя (колишнього з подружжя) [203]. Це положення також міститься у п. 1 Глави 11 Розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [195]. Без письмової заяви видача даного свідоцтва не є можливою.

З етимологічної точки зору термін «заява» означає повідомлення, звернення із викладенням відомостей, положень, думок, фактів, а також у письмовій формі як прохання, оформлене за певним зразком, що подається до установи чи організації [41, с. 70].

Законодавче визначення терміну «заява» міститься у ч. 3 ст. 3 ЗУ «Про звернення громадян» від 02 жовтня 1996 року № 393/96-ВР, де зазначається, що це є звернення громадян із проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством їх прав та інтересів [200].

Заяви у нотаріальній практиці відіграють неоціненну роль, оскільки мають значну доказову та функціональну правову природу. Такі заяви існують для того, щоб засвідчувати певні юридичні факти та сприяти у подальшому їх доведення до відома осіб, кому вони адресовані.

Звертаючись до нотаріуса особа з заявою, особа, власне, має на меті зафіксувати своє волевиявлення про намір отримати свідоцтво про право власності на частку в спільному майні подружжя (колишнього подружжя), яке видається в разі смерті одного з подружжя (колишнього з подружжя).

Як слушно зазначено у Методичних рекомендаціях щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя від 29 січня 2009 року, той з подружжя, який є живим, не має права після подання заяви про видачу на його ім'я свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, яке видається в разі смерті одного з подружжя відмовитись від його отримання [129].

Законодавством не передбачена чітка форма такої заяви. Проте, зразки письмових заяв, що складаються особами та подаються нотаріусам для заведення спадкової справи, містяться у спеціальній нотаріальній літературі [59, с. 64; 296, с. 12].

Проаналізувавши наявні зразки та проекти заяв, можемо зробити наступний висновок рекомендаційного характеру щодо змісту заяви про видачу на ім'я заявника свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя (колишнього подружжя), яке видається в разі смерті одного з подружжя (колишнього з подружжя).

У такому зверненні слід вказати до якого нотаріуса чи нотаріальної контори адресована дана заява; прізвище, ім'я, по батькові заявника (того з подружжя, хто

є живим), рік народження, серію та номер паспорту, ким і коли виданий останній, реєстраційний номер облікової картки платника податків за даними Державного реєстру фізичних осіб-платників податків, адресу проживання. Далі має міститися словосполучення про назву заяви «Заява про видачу свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя (колишнього подружжя) у разі смерті одного із подружжя (колишнього подружжя), викладений текст заяви, дата та підпис заявника.

Оскільки прямої заборони з цього приводу немає вважаємо, що заява про видачу на ім'я заявника даного свідоцтва може бути надіслана поштою нотаріусу за умови нотаріального засвідчення на ній справжності підпису заявника[129].

По-третє, надання нотаріусу всіх документів, які є необхідними для вчинення даного нотаріального провадження є ще однією суб'єктивною умовою вчинення даного провадження.

За загальним правилом, вимоги до документів, що подаються для вчинення нотаріальної дії, чітко визначені у ст. 47 ЗУ «Про нотаріат» [203]. Такі документи повинні допомогти нотаріусу встановити дійсні умови вчинення даного нотаріального провадження.

Аналізу ючи п. 2 Глави 11 Розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України можна зробити висновок, що нотаріус повинен вимагати, окрім заяви про видачу на ім'я заявника свідоцтва, документ, який посвідчує шлюбні відносини подружжя та документи, які підтверджують право власності подружжя на майно [195]. Окрім тих випадків, коли державну реєстрацію права власності на нерухоме майно було проведено без видачі документа, що посвідчує таке право, тоді інформація з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно буде документом, що підтверджує право власності.

При видачі свідоцтва нотаріус вимагає документ, який посвідчує шлюбні відносини, в порядку, встановленому чинним законодавством. На примірнику свідоцтва, що залишається у матеріалах нотаріальної справи, робиться відмітка, у якій зазначаються найменування поданого для огляду документа, його номер, дата та найменування юридичної особи, що його видала.

Також доцільно зазначити, що ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України» від 14 липня 2014 року № 1474-VIII було внесено зміни до сталого протягом багатьох років порядку документального оформлення шлюбних відносин та їх розірвання [181].

Суть нововведень у тому, що відмітка у паспорті громадянина України (старого зразка) про встановлену у законному порядку реєстрацію шлюбу із зазначенням ініціалів та дати народження другого з подружжя, місця та дати такої реєстрації вже ставитися не буде. Також буде відсутньою у паспорті і відмітка про те, що має місце факт розірвання шлюбу у встановленому законом порядку. Також уповноважені державою органи видаватимуть свідоцтво про шлюб та свідоцтво про розірвання шлюбу у двох екземплярах, щоб кожен з подружжя мав свій документ.

Як відомо, з 01 лютого 2017 року приватні та державні нотаріуси України отримали можливість доступу до Державного реєстру актів цивільного стану громадян, відповідно до положень наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Змін до деяких нормативно – правових актів у сфері державної реєстрації актів цивільного стану» від 26 грудня 2016 р. № 3773/5 [190]. Якщо не зважати на труднощі організаційного характеру, що пов'язані з підключенням до даного реєстру та отриманням актуальних ключів доступу до Державного реєстру актів цивільного стану громадян, то нотаріуси повинні перевіряти кожне свідоцтво про шлюб та кожне свідоцтво про розірвання шлюбу у даному реєстрі. Однак, варто зазначити, даний реєстр почали активно «наповнювати» з третьої декади грудня 2008 року [184]. Попередня інформація про реєстрацію шлюбів та розірвання внесена частково. Тому нотаріуси не дивуються, у випадку відсутності інформації про такі свідоцтва у Державному реєстрі актів цивільного стану громадян. У випадку виникнення труднощів зі зчитуванням інформації з таких документів чи необхідності отримання дубліката можна звернутися до

метричних та інших книг, куди раніше вносилися інформація про реєстрацію чи розірвання шлюбів.

По-четверте, обов'язковою суб'єктивною умовою для вчинення нотаріального провадження по видачі аналізованого свідоцтва є необхідність сплати державного мита за вчинення даної нотаріальної дії, оплати вчинення нотаріальної дії приватному нотаріусу та/або сплата державним нотаріусам коштів за надання додаткових послуг правового характеру.

Отже, право власності на частку в спільному майні подружжя (колишнього подружжя), потребує свого оформлення відповідним свідоцтвом, яке видається в разі смерті одного з подружжя (колишнього з подружжя), нотаріусом за наявності низки вищевказаних умов.

Про вчинення нотаріальних проваджень за певним алгоритмом почали говорити відносно нещодавно, оскільки такі дії вчиняються не узгоджено та, іноді, у хаотичному порядку [251, с. 270]. Вважаємо це позитивним явищем, оскільки після вирішення даної проблеми на теоретичному рівні, слідуватиме впровадження вироблених позицій у норми закону та у практичну діяльність нотаріусів.

Погоджуємося з думкою С. Я. Фурси про те, що потрібно виділяти три стадії у нотаріальному провадженні: відкриття нотаріального провадження, підготовка до вчинення нотаріального провадження та безпосереднє вчинення нотаріального провадження, результатом останнього буде нотаріальна дія [263, с. 365].

Якщо говорити про оформлення права власності на частку в спільному майні подружжя (колишнього подружжя), то свідоцтво, що видається в разі смерті одного з подружжя (колишнього з подружжя), нотаріус видає в рамках класичної нотаріальної процедури.

Першою стадією є відкриття нотаріального провадження по видачі аналізованого у даній роботі свідоцтва. У аналізованому провадженні такою дією є прийняття нотаріусом заяви про видачу даного свідоцтва.

За місцем відкриття спадщини нотаріусу подається особисто або надсилається поштою заява про видачу даного свідоцтва, зміст якої був описаний вище.

Оскільки одержання частки у спільному майні подружжя (колишнього подружжя) у разі смерті одного з подружжя (колишнього з подружжя) є добровільним актом, то нотаріуси зобов'язані роз'яснювати особі, що пережила свого чоловіка чи дружину, право на подання заяви про видачу свідоцтва [263, с. 616].

У випадку не бажання отримати дане свідоцтво особою, що пережила іншого з подружжя (колишнього подружжя), виникає запитання: чи потрібно особі подавати документи, які б підтверджували факт, що дане майно належить померлому на праві особистої приватної власності? Вважаємо, що так. Проте, на законодавчому рівні відповідь на дане питання відсутня.

Виникає ще ряд запитань: які документи потрібно подати нотаріусу в якості підтвердження того, що майно набуто за особисті кошти померлого на час перебування осіб у зареєстрованому шлюбі та чи потрібно доводити нотаріусу джерело набуття даних коштів?

Даючи відповідь на перше запитання, слід розуміти важливість аналізу даних документів, що проводить нотаріус, не тільки на стадії підготовки до вчинення нотаріального провадження по видачі даного свідоцтва, а й взагалі. У тексті договору може міститися вказівка про те, що майно набувалося за особисті кошти одного з подружжя у приватну особисту власність. Тому нотаріусам слід уважно вивчати документи, що можуть подаватися їм разом із заявою, в якій зазначається про відсутність вимог щодо отримання даного свідоцтва, навіть на стадії відкриття нотаріального провадження по видачі даного свідоцтва.

Щодо питання чи потрібно доводити нотаріусу джерело набуття даних коштів, якщо це прямо не «впливає» з поданих особою документів. Вважаємо, що такий факт встановлюється в суді у порядку окремого провадження, відповідно до положень ст. 234 ЦПКУ [289]. До компетенції нотаріуса не віднесене питання встановлення фактів, що мають юридичне значення. Нотаріус

уповноважений робити перевірку (ревізію) тих фактів, що вже наявні на відповідність їх закону та посвідчити дані факти.

Аналіз правозастосовчої практики свідчить про те, що суди, визнаючи право спільної сумісної власності подружжя чи особистої приватної власності чоловіка чи дружини на майно, обов'язково встановлюють факт джерела походження грошових коштів, які були витрачені на придбання у власність такого майна [220].

Вважаємо, що заява про видачу даного свідоцтва є виявленням існуючого у особи права. Але не можна говорити про тотожність існування права на отримання даного свідоцтва та документального оформлення даного права. І відмова від такого права без обґрунтування такої відмови суперечить вітчизняному законодавству, оскільки відсутнє положення про відмову від права того з подружжя, хто пережив іншого члена подружжя (колишнього подружжя), у праві спільної сумісної власності на майно, що було набуто ними під час перебування у зареєстрованому у встановленому порядку шлюбі.

Потрібно брати до уваги, що всі дії, що будуть відбуватися з майном, що є у спільній сумісній чи особистій приватній власності особи, яка померла, у випадку відсутності особистого заповіту, вчинятимуться в інтересах сім'ї у межах аналізованого нотаріального провадження. Питання тільки у розмірі часток у праві власності на таке майно. Наприклад, за час спільного проживання в зареєстрованому шлюбі та за спільні кошти подружжям була придбана квартира. Після смерті чоловіка у нього залишилася дружина та єдиний син. У разі відсутності заповіту, дружина та син є спадкоємцями першої черги спадкування за законом. Дружина подає заяву про видачу їй свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, яке видається в разі смерті одного з подружжя. За даним свідоцтвом вона отримає частку у праві власності на дану квартиру у розмірі $\frac{1}{2}$. За свідоцтвом про право на спадщину за законом дружина отримає частку у праві власності на дану квартиру у розмірі $\frac{1}{4}$ і син також отримає частку у праві власності на дану квартиру у розмірі $\frac{1}{4}$. Тобто, частка дружини у праві власності на дану квартиру становитиме $\frac{3}{4}$, а сина – $\frac{1}{4}$. У

випадку подачі дружиною заяви про те, що дана квартира була придбана за особисті кошти померлого на час перебування у зареєстрованому шлюбі, свідоцтво про право власності на частку в спільному майні подружжя, яке видається в разі смерті одного з подружжя, видаватися не буде. За свідоцтвами про право на спадщину за законом дружина та син отримують рівні частки у праві власності на дану квартиру у розмірі $\frac{1}{2}$ кожному.

Вважаємо, що відмова того з подружжя, що пережив померлого, від права власності на частку у спільному майні подружжя суперечить чинному законодавству. Особа, що звертається до нотаріуса з заявою про відмову від отримання такого свідоцтва повинна довести, що майно належить померлому на праві приватної особистої власності.

Як було з'ясовано раніше, особа звертається до нотаріуса того нотаріального округу з заявою про видачу даного свідоцтва, де має місце відкриття спадщини. Оскільки саме за місцем відкриття спадщини відкривається спадкова справа [285]. Законодавче визначення терміну «спадкова справа» відсутнє, але у правилах ведення нотаріального діловодства міститься розділ, що присвячений особливостям формування спадкових справ [198]. У результаті аналізу даного розділу можна дійти висновку, що спадкова справа – це не просто групування документів у певній послідовності, на підставі яких видається свідоцтво про право на спадщину за законом чи заповітом. Це комплекс дій процесуального характеру, проведення яких ініціюється спадкоємцями та здійснюється нотаріусом з метою оформлення у встановленому законом порядку прав на майно, що залишилося після спадкодавця.

Оскільки спадкова справа на майно та майнові права померлого на території України може бути заведена тільки одна [129], щоб з'ясувати заведена чи ні спадкова справа на ім'я померлого, нотаріусу слід звернутися до даних Спадкового реєстру. Пошук у даному реєстрі нотаріус здійснює за параметрами прізвища, ім'я, по батькові померлого та датою його смерті. У випадку наявності у даному реєстрі вже заведеної спадкової справи іншим нотаріусом, нотаріус переадресовує особу-заявника та направляє його заяву, якщо така вже складена,

до того нотаріуса, який вже відкрив спадкову справу на ім'я померлого. Якщо інформація у Спадковому реєстрі відсутня, то нотаріус заводить дану спадкову справу. Тобто, робить у даному електронному реєстрі відповідний запис.

На практиці виникають запитання про те, чи потрібно подавати свідоцтво про смерть особи для заведення спадкової справи. Відповідно до положення про Спадковий реєстр, витяги та інформаційні довідки зі Спадкового реєстру про посвідчені заповіти та спадкові договори видаються іншим особам, крім заповідача та відчужувача, тільки після смерті останніх за умови пред'явлення свідоцтва про смерть або іншого документа, що підтверджує факт смерті заповідача, спадкодавця. Тобто, у даній ситуації заявнику необхідно пред'являти свідоцтво про смерть особи. Проте, відповідно до п. 2.2. Глави 10 Розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, нотаріус при заведенні спадкової справи за даними Спадкового реєстру перевіряє наявність заведеної спадкової справи, спадкового договору, заповіту [195]. І у останній ситуації пред'явлення такого свідоцтва є обов'язковим.

Ми підтримуємо ідею даного механізму. Оскільки він розроблений для посилення положення про те, що особи, які мають потенційне чи реальне відношення до заповіту (як спадкоємці за заповітом) змогли вживати дій організаційного та процесуального характеру щодо спадкового майна лише тоді, коли факт смерті особи буде встановлений та підтверджений Свідоцтвом про смерть особи. І до моменту смерті заповідача його розпорядження (зміст заповіту, а також інформація про особу яка і коли посвідчила такий заповіт) – таємниця, якщо тільки заповідач сам не виявить бажання її порушити.

Заява, що стала підставою для відкриття провадження по спадковій справі, підлягає реєстрації у Книзі обліку спадкових справ нотаріуса у день надходження. Якщо така заява надійшла до нотаріуса поштою, то даний документ ще підлягає реєстрації у Журналі реєстрації вхідної кореспонденції. Кожна спадкова справа, що заводиться у будь-якого нотаріуса повинна мати власний індивідуальний номер, що складається з порядкового номеру спадкової справи, відповідно до відомостей Книги обліку спадкових справ та року

заведення. Також інформація про заведення спадкової справи негайно заносяться до Спадкового реєстру. Витяги із Спадкового реєстру про перевірку наявності (відсутності) спадкової справи та про її реєстрацію долучаються до спадкової справи.

Щодо строку подання такої заяви, то вважаємо, що даний документ повинен бути поданий у шестимісячний строк з моменту відкриття спадщини. Оскільки свідоцтво про видачу даного свідоцтва видається на підставі даної заяви і видача такого свідоцтва у процесуальному алгоритмі передуватиме видачі свідоцтв про право на спадщину за заповітом чи законом.

Можемо зробити висновок, що на першій стадії вчинення нотаріального провадження по видачі даного свідоцтва нотаріус приймає від особи, що пережила другого з подружжя письмову заяву про видачу даного свідоцтва та перевіряє у Спадковому реєстрі наявність раніше заведеної спадкової справи. Якщо така інформація відсутня, то заводить її самостійно на підставі поданої заяви.

Другою стадією даного провадження є підготовка до вчинення нотаріального провадження по видачі даного свідоцтва. Вважаємо, що ця стадія є дуже важливою та необхідною, оскільки саме на даній стадії нотаріус вчиняє ряд необхідних для кожного окремого нотаріального провадження дій: складання проекту документа, перевірка у електронних реєстрах інформації про наявність чи відсутність обтяжень на майно тощо. І вважаємо, що не слід говорити про нівелювання стадії підготовки до вчинення нотаріального провадження.

На цій стадії нотаріусу потрібно визначити суб'єкт та об'єкт даного провадження, а також зміст наявних правовідносин.

Оскільки до нотаріуса за вчиненням нотаріального провадження по видачі даного свідоцтва звертається особа з письмовою заявою про видачу даного свідоцтва, то суб'єктом даного провадження виступатиме особа – заявник. Об'єктом даного провадження буде частка в спільному майні подружжя

(колишнього подружжя). І що стосується змісту даних правовідносин, то це вчинення нотаріального провадження по видачі даного свідоцтва.

Нотаріусу також необхідно встановити норми матеріального права, які будуть ним застосовуватися під час вчинення даного нотаріального провадження та роз'яснити їх зміст особі, що звертається за вчиненням даного нотаріального провадження. Такими нормами виступають положення ЦКУ та СКУ, що стосуються аналізованого провадження.

Вважаємо, що на особливу увагу заслуговує вчинення нотаріусом такої процесуальної дії, як встановлення документів, що є необхідними для вчинення даного нотаріального провадження та їхня оцінка. Оскільки правова природа нотаріального провадження по видачі свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя (колишнього подружжя), яке видається в разі смерті одного з подружжя (колишнього з подружжя), є доволі складною.

Як було з'ясовано раніше, ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України» від 14 липня 2014 року № 1474-VIII були затверджені новели про те, що відмітка у паспорті громадянина України (старого зразка) про встановлену у законному порядку реєстрацію шлюбу із зазначенням ініціалів та дати народження другого з подружжя, місця та дати такої реєстрації вже ставитися не буде. Також буде відсутньою у паспорті і відмітка про те, що має місце факт розірвання шлюбу у встановленому законом порядку. Також уповноважені державою органи видаватимуть свідоцтво про шлюб та свідоцтво про розірвання шлюбу у двох екземплярах, щоб кожен з подружжя мав свій документ [181].

Нотаріусам слід обов'язково перевіряти дані щодо таких осіб у Державному реєстрі актів цивільного стану громадян, доступ до якого вони отримали з 01 лютого 2017 року.

Наприклад, для перевірки у Державному реєстрі актів цивільного стану громадян інформації про те, що особа померла, слід обрати один із

запропонованих програмним забезпеченням вид потрібного актового запису: «про встановлення батьківства», «про зміну імені», «про народження», «про розірвання шлюбу», «про смерть», «про усиновлення», «про шлюб». Обираючи категорію актового запису «про смерть», необхідно вказати прізвище, ім'я, по батькові померлого. У випадку, якщо у реєстр буде внесена дана інформація, то на екрані побачимо інформацію про те, що даний актовий запис є активним, дату реєстрації та номер актового запису, номер його складання, дату смерті особи та який уповноважений державою орган зареєстрував даний актовий запис. Прикріплення скан-копії свідоцтва про смерть особи у даному реєстрі не передбачена. А дарма.

Щодо документів, які подає особа для вчинення досліджуваного нотаріального провадження, які підтверджують право власності подружжя на нерухоме майно. Зазначити вичерпний перелік таких документів не є можливим, оскільки вітчизняне законодавство є доволі динамічним. Але орієнтовний перелік міститься у п. 1.2. Глави 2 Розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: нотаріально посвідчений договір купівлі-продажу, пожертви, довічного утримання (догляду), ренти, дарування, міни, спадковий договір; свідоцтво про придбання арештованого нерухомого майна з публічних торгів (аукціонів); свідоцтво про право власності; державний акт на право власності на земельну ділянку; свідоцтво про право на спадщину тощо [195].

Оскільки в українському нотаріаті прослідковується тенденція до запровадження електронних реєстрів та бездокументарного обігу документів, то слід зазначити наступне.

З 01-го січня 2016 року право власності на нерухоме майно, відомості про яке внесено до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, підтверджується записом у реєстрі. Жодного паперового документу на спеціальному бланку державні реєстратори вже не видають. За бажанням заявника може бути наданий друкований витяг з даного реєстру на аркушах паперу форматом А4 без використання спеціальних бланків, з проставленням підпису та печатки державного реєстратора, відповідно до абз. 2 п. 22 Постанови

КМУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [187].

Тобто, може мати місце ситуація, коли до нотаріуса звернеться особа із заявою про вчинення досліджуваного нотаріального провадження та, замість паперових документів, які підтверджують право власності на майно, подасть документ, який посвідчує особу заявника (наприклад, паспорт громадянина України) та реєстраційний номер облікової картки платника податків за даними Державного реєстру фізичних осіб-платників податків. І цього буде достатньо, оскільки нотаріуси під час вчинення нотаріальної дії з нерухомістю в обов'язковому порядку повинні використовувати відомості з даного реєстру, що передбачено ст. 46-1 ЗУ «Про нотаріат», то інформація про таке право власності на майно буде отримана шляхом доступу до даного реєстру і отриманням інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [203]. У даному документі буде зазначатися коли, і ким, а також на підставі яких документів особа отримала право власності на дане майно.[195].

Потрібно враховувати, що речові права на нерухоме майно, що виникли до 01 січня 2013 року визнаються дійсними за умови проведення реєстрації таких прав у відповідності до чинного на той час законодавства і/або на момент виникнення таких прав діяло законодавство, що не передбачало обов'язкової реєстрації [75, с. 87].

У випадку відсутності державної реєстрації права власності на нерухоме майно спадкодавця, спадкоємець має право на таку реєстрацію [188]. Для проведення державної реєстрації права власності на підставі заяви спадкоємця подаються документи, необхідні для відповідної реєстрації, передбачені ст. 27 ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», витяг із Спадкового реєстру про наявність заведеної спадкової справи та документ, що містить відомості про склад спадкоємців, виданий нотаріусом чи уповноваженою на це посадовою особою органу місцевого самоврядування, якими заведено відповідну спадкову справу. За проведення даної державної

реєстрації справляється адміністративний збір, відповідно до ст. 34 ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [188].

Вважаємо, що у даній ситуації має місце законодавча колізія. Оскільки закон визначає, що заявником про проведення реєстрації права власності спадкодавця на нерухоме майно може бути лише спадкоємець.

Натомість у нотаріальному провадженні по видачі свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя (колишнього подружжя), яке видається в разі смерті одного з подружжя (колишнього з подружжя), суб'єктом даного провадження не є спадкоємець. Дане провадження відбувається з метою формалізації існуючого у особи права на частку у праві спільної сумісної власності подружжя, яка належить по закону пережившому іншого члену подружжя. Тому вважати таку особу спадкоємцем не має законних підстав.

І у випадку, якщо особа звертається до нотаріуса із письмовою заявою про видачу їй аналізованого свідоцтва і з заявою про відмову від спадщини за законом, за умови, що відсутній заповіт, таку особу ми не можемо вважати спадкоємцем.

Також потрібно розуміти, що до моменту видачі даного свідоцтва та свідоцтв про право власності за заповітом чи за законом має бути визначений перелік майна, частку у праві власності на яке отримає живий член подружжя, а частка померлого у такому майні буде розподілена між спадкоємцями за заповітом чи за законом.

Таким чином, вважаємо, що така особа не може звернутися до державного реєстратора із заявою про проведення державної реєстрації права власності на нерухоме майно за спадкодавцем, оскільки остання не є спадкоємцем.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на дану колізію у вітчизняному законодавстві та викласти п. 66 Порядку державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, що був затверджений постановою КМУ від 25 грудня 2015 р. № 1127 у наступній редакції: «Для державної реєстрації права власності на підставі заяви спадкоємця та заяви особи, що має намір отримати свідоцтво про право власності на частку в спільному майні подружжя

(колишнього подружжя), яке видається в разі смерті одного з подружжя (колишнього з подружжя), подаються наступні документи...».

Можуть мати місце випадки звернення до нотаріуса з заявою про видачу даного свідоцтва на рухоме майно. Нотаріус може перевірити склад нерухомого майна, речові права на яке зареєстровані у встановленому законом порядку, в той час як перевірити таку інформацію щодо рухомого майна – не реально.

Також варто звернути увагу на ситуацію, коли майно, що перебуває у спільній сумісній власності подружжя оформлене на ім'я того з подружжя, який є живим після смерті іншого з подружжя. Таку особу прийнято називати «титульним власником» майна, оскільки на титульному аркуші документів про право власності на майно зазначено його ініціали, а також право власності зареєстроване у встановленому законом порядку на його ім'я [72, с. 54]. І виникає запитання: чи можна видавати «титульному власнику», який залишився живим, свідоцтво про право власності на частку в спільному майні подружжя (колишнього подружжя), яке видається в разі смерті одного з подружжя (колишнього з подружжя). Українське законодавство не містить відповіді на дане питання. Оскільки форма такого свідоцтва у наказі Міністерства юстиції України «Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства» від 22.12.2010 року № 3253/5 відсутня [198]. Видається, що вирішити дану ситуацію можливо шляхом не видачі даного свідоцтва. Оскільки особа і так, відповідно до наявних у неї документів та зареєстрованого права власності, володіє часткою в спільному майні подружжя. І вчинення даного нотаріального провадження позбавлене сенсу, оскільки кінцева мета останнього вже досягнута. А питання, що стосуватиметься виділення частки померлого у спільному майні подружжя з метою спадкування за заповітом чи законом спадкоємцями, повинно вирішуватися у судовому порядку (суд визначить частку в спільному майні подружжя і тоді можна звертатись до нотаріуса для видачі свідоцтва про право на спадщину за законом).

Підтримуючи позицію, що дану новелу не можна назвати вдалою [49, с.40; 140, с. 268], варто зазначити наступне. Після смерті одного з подружжя нотаріус

накладає заборону відчуження на все майно, що було визначене у заповіті. Тобто, особа, що пережила члена подружжя буде обмежена у можливості розпорядитися своєю часткою у майні, яке вказане у заповіті подружжя.

Аналіз судової практики свідчить про те, що спадкоємці за заповітом чи за законом не нехтують правом звернення до суду у випадку оспорювання ними майнових вимог того з подружжя, що залишився живим. Причини таких звернень до суду різні: «сімейні чвари у стосунках між батьками та дітьми від різних шлюбів» [219]; «діти після смерті одного з батьків вважають, що у зв'язку з тим, що живий із подружжя не мав (з причини ведення домашнього господарства) самостійного заробітку, тому і не може претендувати на частку у спільному майні подружжя» [230]; «наявність спору між живим із подружжя та дружиною покійного чоловіка від першого шлюбу щодо об'єктів нерухомого майна, що були набуті у власність їхнім покійним чоловіком» [221] бтощо.

Також нотаріус вчиняє таку процесуальну дію, як перевірка за даними електронних реєстрів наявності заборон відчужень, арештів на спільне майно подружжя, частку у праві власності на яке бажає отримати живий із подружжя.

Проведення даних перевірок щодо об'єктів нерухомого майна відбувається шляхом доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [187]. Нотаріус перевіряє відсутність або наявність заборони відчуження, арешту нерухомого майна за відомостями даного Державного реєстру. Пошук необхідної інформації здійснюється за двома критеріями: за «об'єктом» та за «суб'єктом». У випадку пошуку інформації за критерієм «об'єкт», нотаріусу необхідно зазначити назву об'єкта нерухомого майна (наприклад, житловий будинок, квартира тощо), місце його знаходження, якщо пошук стосується земельної ділянки – то кадастровий номер даної земельної ділянки.

Для того, щоб знайти інформацію за критерієм «суб'єкт», нотаріусу необхідно зазначити прізвище, ім'я, по батькові померлої особи, а також реєстраційний номер облікової картки платника податків за даними Державного реєстру фізичних осіб-платників податків останнього.

Також варто зазначити, що у спадкову справу нотаріус підшиває всі документи, що пов'язані з даним нотаріальним провадженням.

У справах нотаріуса також залишаються копії (фотокопії) документів, що я необхідними для вчинення аналізованого нотаріального провадження з проставленням відмітки «згідно з оригіналом», а також дати і підпису нотаріуса, відповідно до п. 7 Глави 7 Розділу I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [195].

Можемо зазначити, що на третій (завершальній) стадії вчинення нотаріального провадження по видачі даного свідоцтва нотаріус вчиняє нотаріальну дію: посвідчує дане свідоцтво, проводить державну реєстрацію права на частку в спільному майні подружжя, яке видається в разі смерті одного з подружжя (колишнього подружжя) і видає заявнику документи.

На даній стадії нотаріусу залишається лише прийняти рішення про видачу даного свідоцтва особі, що є живою з подружжя (колишнього з подружжя) з урахуванням усіх процесуальних дій, що були вчинені на попередній стадії.

Нотаріусу потрібно ще раз перевірити дійсні наміри особи, що звертається із письмовою заявою про видачу даного свідоцтва. Це відбувається шляхом проведення бесіди, в результаті якої нотаріус та заявник однаково розуміють наслідки видачі даного свідоцтва.

Оскільки правова природа даного нотаріального провадження полягає у оформленні частки у спільній сумісній власності подружжя у випадку смерті одного з них, то варто зазначити про розмір такої частки.

Відповідно до положень СК України, частки майна дружини та чоловіка, у випадку поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, є рівними. Відступити від засади рівності даних часток має право лише суд [244]. У постанові Пленуму ВСУ від «Про судову практику у справах про спадкування» 30.05.2008 № 7 надається роз'яснення, що частка померлого співвласника не може бути змінена за рішенням суду, а для оформлення права на спадщину закон не вимагає рішення суду про визначення частки спадкодавця [210].

Тобто, при видачі свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя (колишнього подружжя), яке видається в разі смерті одного з подружжя (колишнього з подружжя), нотаріуси презюмують той факт, що все спільне майно подружжя складається з $\frac{1}{2}$ частки у праві у ньому дружини та $\frac{1}{2}$ частки у праві у ньому чоловіка. І у випадку смерті когось із подружжя (колишнього подружжя) живий член подружжя отримає свою $\frac{1}{2}$ частку у спільному майні подружжя (колишнього з подружжя). Тому розмір частки у праві власності у спільному майні подружжя (колишнього подружжя), яке видається в разі смерті одного з подружжя (колишнього з подружжя), складає $\frac{1}{2}$ частки від права власності на все спільне майно подружжя (колишнього з подружжя).

Свідоцтво про право власності на частку у спільному майні подружжя (колишнього подружжя), яке видається в разі смерті одного з подружжя (колишнього з подружжя), видається нотаріусом за встановленою формою № 18, яка передбачена наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства» від 22.12.2010 року № 3253/5 [198]. Обов'язковою є реєстрація даного нотаріального акту у реєстрі для реєстрації нотаріальних дій та електронному реєстрі (якщо предметом є нерухоме майно).

У реєстрі для реєстрації нотаріальних дій, що веде кожний нотаріус, видача даного свідоцтва повинна бути зареєстрована за окремим порядковим номером, який зазначається на даному свідоцтві.

Примірник даного свідоцтва залишається у матеріалах спадкової справи нотаріуса з підписом та печаткою нотаріуса.

Що стосується офіційного визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав, тобто державної реєстрації прав на нерухоме майно, то дана процедура є обов'язковою для фізичних осіб, відповідно до ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 № 1952-IV [187].

Ще однією процесуальною дією на даній стадії нотаріального провадження по видачі даного свідоцтва є видача даного свідоцтва особі, що зверталася до

нотаріуса з заявою, витягу з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно про те, що право власності на майно зареєстровано за заявником.

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо, що слід звернути увагу на те, що свідоцтво про право на частку у спільному майні подружжя (колишнього подружжя) не залежить від волі інших спадкоємців, тому видається незалежно від їх згоди – нотаріус лише повідомляє їх про видачу даного свідоцтва.

3.2.3. Спадкові права одного з подружжя після смерті другого за наявності спільного заповіту: способи їх оформлення

Конструкція ст. 1243 ЦКУ встановлює, що у разі складення спільного заповіту подружжя після смерті одного із подружжя частка у праві спільної сумісної власності переходить до другого з подружжя, який його пережив, при цьому нотаріус накладає заборону відчуження майна, зазначеного в спільному заповіті [285].

Як було встановлено нами у попередньому розділі, той з подружжя, хто пережив померлого, не вправі змінити заповіт, який був складений за життя обох з подружжя, що, з однієї сторони, є гарантією дотримання волевиявлення обох спадкодавців, а з іншої сторони – суттєво обмежує спадкові права того з подружжя, хто пережив померлого адже, той з подружжя, хто пережив іншого, протягом свого життя не матиме права будь-яким чином розпорядитися відповідним майном, оскільки на нього буде накладено заборону визначену ч.4 ст. 1243 ЦКУ.

Однак, ми не вважаємо такий підхід законодавця влучним та доречним в силу наступних аргументів.

По-перше, закріпивши положення про заборону розпорядження спільним майном після смерті першого з подружжя, законодавець не регламентував можливості пережившого з подружжя отримувати будь-який документ, щоб підтверджував факт переходу до них частки другого з подружжя, а також права володіння та користування ним.

Утім, в повсякденному житті часто мають місце випадки, коли у пережившого з подружжя виникне гостра та термінова необхідність здійснення права володіння та користування майном, що є предметом спільного заповіту (наприклад, сплачувати комунальні платежі, вирішувати питання з об'єднанням співвласників багатоквартирного будинку, які створені, щоб спростити управління та використання майном).

Більше того, активна фаза російсько-української війни показала, що може непередбачено виникнути потреба у відчуженні майна, що є предметом заповіту подружжя, через складні життєві умови, скрутне матеріальне становище, необхідність лікування тощо.

Ці та інші факти обумовлюють необхідність на законодавчому рівні закріпити можливість видачі тому з подружжя, який пережив іншого за умови складення обома спільного заповіту подружжя Свідництва про право на користування та володіння відповідним майном. Саме у такий спосіб ми пропонуємо оформити право того з подружжя, який пережив іншого на користування та володіння майном, що є предметом спільного заповіту подружжя.

З огляду на це ми пропонуємо доповнити Додаток 25 Правил ведення нотаріального діловодства, які були затверджені наказом Міністерства юстиції України від 22.12.2010 року № 3253/5 новою Формою № 12-2: новим свідцтвом, текст якого міститься в додатку даного дисертаційного дослідження.

По-друге, війна посилила актуальність нашої пропозиції щодо доповнення ст. 1243 ЦКУ частиною п'ятою наступного змісту: «Заборона відчуження майна, зазначеного у заповіті подружжя, за життя одного з подружжя може бути знята на підставі рішення суду», оскільки на пережившого з подружжя (особливо, якщо мова йде про наших співвітчизників з територій, де велися та ведуться активні бойові дії) можуть чекати скрутні часи попереду.

Тобто, за умови доведення відповідного факту у судовому порядку тим з подружжя, який пережив іншого може бути надане право розпорядження таким майном.

Вважаємо, що нотаріусам видавати нове та окреме свідоцтво (на виконання рішення суду) на право розпорядження майном не є доцільним, достатньо щоб інформація про дане право на розпорядження була виписана результативній частині відповідного судового рішення.

Дане судове рішення у майбутньому і буде правовстановлюючим документом на майно.

Також варто зважати на те, що лідери 27 країн членів ЄС 23 червня 2022 року ухвалили доленосне для України, особливо в умовах війни, рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі. Ця подія створює новий напрямок роботи з досягнення відповідності України критеріям повноправного членства та готовності до вступу в ЄС і робить євроінтеграцію однією з нагальних задач.

Це додатково підсилило актуальність питання адаптації серед іншого й спадкового законодавства України до законодавства ЄС, а також підготовки напрацювань для унормування порядку реалізації спадкових прав.

Ми підтримуємо позицію М. О. Стефанчука, який вважає, що наразі потрібно адаптувати процедуру українського спадкового законодавства до законодавства ЄС в цілому і до Європейського Регламенту ЄС 650/2012 від 04 липня 2012 року «Про компетенції, застосовуване право, визнання та виконання рішень, прийняття та виконання нотаріальних актів з питань спадкування, а також про створення європейського свідоцтва про спадкування» [256, с. 29].

Тому, як ми вказували вище, вважаємо за доречне врахування досвіду європейських країн та законодавче закріплення можливості подружжя передбачати в тексті спільного заповіту положення про те, що після смерті одного з подружжя у іншого з подружжя зберігається право на розпорядження своєю часткою у спільному майні.

Це та запропоноване вищевказаного свідоцтва про право на користування та володіння майном другим з подружжя упорядкує чітко регламентовані майнові права того з подружжя, хто пережив іншого, що

відповідатиме загальній тенденції до наближення спадкового законодавства України до стандартів ЄС.

Принагідно вважаємо за необхідне відзначити особливості спадкування пережившим членом подружжя, за умови складення обома спільного заповіту подружжя: коли в одного з подружжя залишаються спадкоємці, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, у тому числі й переживший член подружжя.

Відповідно до ст. 1241 ЦКУ малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка) [285].

Як слушно зазначає О. Є. Кухарєв, питання правової природи спадкування обов'язкової частки у спадщині тривалий час є дискусійним серед дослідників [120, с. 12]. Утім саме це право є безсумнівним та не може бути обмежено спільним заповітом подружжя.

Як правило, суб'єктами права на обов'язкову частку у спадщині виступають малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, рідше – другий з подружжя, який пережив іншого з подружжя.

Попри те, що в ЦПК немає прямої вказівки на те, як повинно бути враховано інтереси таких осіб у випадку наявності спільного заповіту подружжя, нами обґрунтовувалось вище, що такі особи не повинні бути обмежені в здійсненні права на обов'язкову частку та не повинні чекати моменту смерті другого з подружжя, як це пропонують окремі практики.

Як нами було аргументовано вище, особи, які мають право на обов'язкову частку у спадщині після смерті другого з подружжя, який пережив першого, повинні спадкувати в загальному порядку відповідно до ст. 1241 ЦКУ.

Тобто, після смерті другого з подружжя, коли нотаріус повинен встановити склад спадкового майна, що має бути передано другому з подружжя та на яке повинно бути накладено заборону відчуження, на нашу думку, паралельно він повинен встановити яке майно повинно бути передано як обов'язкова частка у спадщині відповідним спадкоємцям. І якщо таку частку можна виокремити та передати спадкоємцю (наприклад, частину коштів з банківського рахунку), то нотаріус повинен видавати останньому свідоцтво про право на спадщину.

Якщо ж спадкове майно, що становить обов'язкову частку у спадщині конкретного спадкоємця не можливо відокремити від усієї спадкової маси, нотаріус повинен видати відповідному спадкоємцю свідоцтво про право користування його часткою.

Що стосується малолітніх дітей спадкодавця, то тут варто пам'ятати, що від їх імені здійснювати будь-які дії в юридичній площині: у спосіб і в межах, які встановлені чинним законодавством у контексті спадкування майна після смерті одного з батьків, має право інший з батьків. У таких правовідносинах вектор уваги з шлюбних стосунків має бути зміщений на вектор сімейних стосунків. У той час як неповнолітні діти спадкодавця, в силу дії норм статті 32 ЦКУ [285], можуть самі подавати, підписувати заяви про отримання свідоцтва про право на спадщину на обов'язкову частку.

З цього приводу аргументованим видається висновок А. М. Ковальчук, яка звертає увагу юридичної спільноти на необхідність відокремлення обов'язкової частки у спадщині як окремого комплексного правового інституту з виокремленням норм про право на обов'язкову частку у спадщині [95, с. 16].

Щодо випадків, коли другий з подружжя є суб'єктом права на обов'язкову частку, то згідно існуючого механізму, відповідно до норм чинного ЦКУ, до відносин з переходу частки у спільній сумісній власності після смерті першого з подружжя не застосовується правило обов'язкової частки у спадщині. Лише

смерть другого з подружжя породжує відносини спадкування, а також за наявності у померлого непрацездатних дітей або батьків, які позбавлені спадкування змістом заповіту, в останніх виникає право на обов'язкову частку у спадщині [120, с. 13].

Але ми пропонуємо змінити підхід таким чином, що якщо той з подружжя, який пережив іншого належить до тієї категорії осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, відповідно до положень ст. 1241 ЦКУ, за умови складення подружжям спільного заповіту подружжя, то він може претендувати на цю частку саме в порядку визначеному ст. 1241 ЦКУ.

Ми вважаємо, що потрібно забезпечити реалізацію гарантій, які передбачені ст. 1241 ЦКУ тому з подружжя, який пережив іншого, у спосіб видачі нотаріусами свідоцтва про право на спадщину за законом на обов'язкову частку щодо нерухомого майна, що є предметом заповіту подружжя.

Саме тому ми пропонуємо доповнити Додаток 25 Правил ведення нотаріального діловодства, які були затверджені наказом Міністерства юстиції України від 22.12.2010 року № 3253/5 новою Формою № 9-2: новим свідоцтвом, текст якого міститься в додатку даного дисертаційного дослідження.

На нашу думку, це є логічним і доречним, особливо у зв'язку з динамікою суспільних відносин, каталізатором яких стала російсько-українська війна.

Ми вважаємо, що на усіх рівнях, у тому числі й на законодавчому, необхідно докласти максимум зусиль для того, щоб захистити усі вразливі верстви населення, однією з яких може бути вдова чи вдівець, у сім'ї яких раптово прийшло горе у вигляді смерті іншого з подружжя. А станом на момент написання цього дослідження число осіб, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, що зіткнулися з такою бідою обчислюється тисячами (особливо це стосується сімей військовослужбовців та інших захисників України, а також осіб, що проживали в зоні активних бойових дій).

Якщо визначати алгоритм дій нотаріуса у відповідності до запропонованих у даному підрозділі новел, то варто зазначити наступне.

Після звернення до нотаріальної контори з пред'явленням оригіналу Свідоцтва про смерть одного з подружжя, Свідоцтва про шлюб чи одруження та оригіналу спільного заповіту подружжя нотаріус проводить низку перевірок у державних реєстрах: у Державному реєстрі актів цивільного стану громадян перевіряє дійсність Свідоцтва про смерть, Свідоцтва про шлюб чи одруження, у Спадковому реєстрі перевіряє дійсність заповіту та інші дані, які є важливими на даному етапі нотаріального провадження.

Далі нотаріус шляхом безпосереднього доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень перевіряє приналежність майна подружжю, відсутність заборон і накладає заборону відчуження на частку у майні, яка належить померлому члену подружжя, додаючи в реєстр скан-копію свідоцтва про смерть особи як підставу чому було накладено відповідну заборону.

Далі нотаріус перевіряє можливість видачі пережившому з подружжя свідоцтва про право на спадщину за законом на обов'язкову частку щодо нерухомого майна, що є предметом заповіту подружжя. Цей документ повинен видаватись як непрацездатній вдові (вдівцю), відповідно до положень ст. 1241 ЦКУ.

Лише після видачі такого свідоцтва нотаріус може перейти до наступного етапу модельованого нами нотаріального провадження - видачі свідоцтва про право на користування та володіння майном.

І лише після цього нотаріус шляхом безпосереднього доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень накладає заборону відчуження на частку у майні, яка належить пережившому з подружжя,

додаючи в реєстр скан-копію свідоцтва про право на користування та володіння майном як підстава накладення такої заборони.

Принагідно хочеться акцентувати увагу на дуальності заборон відчуження, які накладаються на один об'єкт нерухомого майна, який є предметом спільного заповіту подружжя. На нашу думку вважається доречним, щоб в Державний реєстр речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень вносились дві заборони відчуження на один цілісний об'єкт на різних етапах нотаріального провадження, але у межах однієї справи.

Перший запис про заборону відчуження – на частку померлого у майні, а другий запис про заборону відчуження – на частку пережившого члена подружжя.

Ця дуальність зумовлена можливою необхідністю у пережившого з подружжя у певний спосіб розпорядитись своєю часткою у майні, що належить подружжю на праві спільної сумісної власності подружжя.

На жаль, наразі за умови складення спільного заповіту подружжя після смерті одного з подружжя у іншого з подружжя згідно існуючої моделі відносин у пережившого з подружжя залишається лише один спосіб реалізації спільного волевиявлення - померти.

Але це депресивний та песимістичний спосіб. На нашу думку, він не є правильним.

Запропоновані вище механізми способів оформлення спадкових прав одного з подружжя після смерті другого з подружжя є новими та доволі дискусійними, але такими, що, на нашу думку, дозволять не лише усунути прогалини в правовому регулюванні спадкових прав того з подружжя, який пережив іншого, а й реально забезпечити захист спадкових та інших прав (в т.ч. права на збереження достатнього життєвого рівня) тисяч українців, особливо тих, хто постраждав від російсько-української війни.

Висновки до розділу 3:

1. У зв'язку зі смертю одного з подружжя у пережившого члена подружжя виникає низка нових спадкових прав, зокрема право власності на частку померлого у праві спільної сумісної власності щодо майна, визначеного спільним заповітом подружжя, але зі заблокованою правомочністю розпорядження майном. Оскільки після смерті першого з подружжя накладається заборона відчуження на все майно, зазначене у спільному заповіті подружжя. Таке обмеження права власності має місце для забезпечення можливості здійснення права на спадкування спадкоємців, визначених подружжям у спільному заповіті після смерті другого з подружжя.

До осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, після смерті першого з подружжя переходить повне право на користування нею. Якщо таку частку можна виокремити, то, за згодою сторін, особам, які мають право на обов'язкову частку у спадщині може бути передано право на розпорядження нею. Утім, якщо таку частку не можливо виділити з спадкової маси, то вона залишається «заблокованою». Право на розпорядження цією обов'язковою часткою у спадщині може бути здійсненим тільки після смерті другого з подружжя.

Особи, які мають право на обов'язкову частку у спадщині після смерті другого з подружжя, який пережив першого, спадкують в загальному порядку відповідно до ст. 1241 ЦКУ.

2. За життя обох членів подружжя, вони мають право на зміну спільного заповіту: кожен з них має право відмовитися від нього. Спільна заява про часткову зміну або відмова в цілому підлягають нотаріальному посвідченню. У випадку відмови одного або обох з подружжя від спільного заповіту – він автоматично припиняє свою дію.

3. Доведено, що якщо в спільному заповіті подружжя може бути передбачена можливість розпорядження спільним майном в односторонньому порядку тим із подружжя, хто пережив іншого, у зв'язку складними життєвими обставинами або форс-мажором (до якого слід віднести війну, активні бойові дії,

необхідності коштів на лікування тощо), нотаріус може зняти заборону відчуження за заявою другого з подружжя, за умови надання останнім належних та достатніх доказів виникнення таких обставин.

4. З'ясовано, що під час вчинення низки нотаріальних дій, пов'язаних з визначенням подружжям посттанавної долі їх майна, безпосередній доступ нотаріусів до Єдиного державного демографічного реєстру сприятиме гарантуванню дотримання законності і правопорядку, принципу рівності прав осіб, які беруть участь у нотаріальному процесі, принципу безспірності нотаріального процесу.

5. Доведено, що якщо до нотаріуса з проханням посвідчити спільний заповіт подружжя звернуться особи, які зареєстрували одностатевий шлюб в країні їх юридичної приналежності, вони будуть кваліфікуватися як «подружжя».

6. Сформульовано пропозицію доповнити новим підпунктом 1.2. пункт 1 глави 3 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України про обов'язок нотаріусів перевіряти правовий режим майна, яке є предметом заповіту подружжя, а також розроблено проекти відповідних свідоцтв про право володіння та користування майном пережившим з подружжя за наявності спільного заповіту та про право на обов'язкову частку щодо нерухомого майна, що є предметом спільного заповіту подружжя (Додатки В, Г).

7. Аналіз зарубіжного досвіду щодо можливості подружжям скласти спільний заповіт подружжя, дав нам можливість говорити проте, що найбільш привабливим видається досвід Федеративної Республіки Німеччини: норми «Берлінського заповіту», які регулюють зміст спільного заповіту, є диспозитивними і надають подружжю можливість вибрати найбільш вигідну модель правового регулювання їх спадкових правовідносин, яка буде максимально відповідати конкретній життєвій ситуації та їх побажанням. Наприклад, подружжя як спадкодавці можуть обрати одну з моделей заповіту, при цьому вказавши, які із розпоряджень у заповіті будуть взаємопов'язаними і незмінними, а які – навпаки, можуть водозмінюватись. І той із подружжя, хто пережив іншого, зможе змінити його в односторонньому порядку. Наприклад,

можливість зняття заборони відчуження майна чи його частини в разі війни, складної економічної ситуації, потреби наявності коштів на лікування тощо можна було б прописати за життя подружжя у заповіті. Натомість, щодо складу спадкоємців чи черговості закликання їх до спадкування може бути зазначено про неможливість їх зміни.

8. З'ясовано, що для виникнення права на вступ у спадщину у того з подружжя, хто пережив іншого, необхідна низка умов: по-перше, настання події, при якій відбувається відкриття спадщини: смерть спадкодавця чи оголошення його померлим; по-друге, для отримання права на вступ у спадщину переживший з подружжя повинен бути законним спадкоємцем спадкодавця; по-третє, спадкоємець особисто, добровільно висловлює своє бажання прийняти спадщину; по-четверте, вступ у спадщину передбачає безумовний та беззастережний характер; по-п'яте, у разі згоди на прийняття пережившим з подружжя виникає зобов'язання прийняття всієї спадщини після смерті чоловіка чи дружини, а не якоїсь її частини; по-шосте, дотримання строку прийняття спадщини тим з подружжя, хто пережив іншого.

9. Доведено, що вартість є тим, що перш за все відрізняє коштовності від інших речей індивідуального користування, які належать до особистої приватної власності одного з подружжя. За цим критерієм серед коштовностей слід розрізняти речі з порівняно невисокою вартістю та дороговартісні речі. З огляду на вищевикладене, запропоновано відповідні зміни до ч. 2 ст. 57 СКУ.

10. Додатково аргументовано точку зору тих науковців, які говорять про необхідність внесення змін в діючі акти законодавства в частині обчислення строків у цивільних правовідносинах загалом та моменту смерті спадкодавця зокрема, не тільки календарною датою, а й годинами та хвилинами.

Утім зазначаємо, що запропонована вищевказаними авторами новела повинна застосовуватися із застереженнями. Оскільки наразі триває активна фаза бойових дій, пов'язана з наданням відсічі збройній агресії російської федерації, то багато захисників та захисниць Українського народу вже віддали свої життя за майбутнє України. І непоодинокими є випадки, коли разом

боронять Батьківщину і гинуть в один день але в різний час батько і син, чоловік і дружина тощо. Утім в умовах бойових дій часто не має можливості точно встановити час смерті бійця чи мирного жителя.

Тому аргументовано, що якщо відповідний час смерті спадкодавця не можливо встановити з об'єктивних причин (якими ми вважаємо і активні бойові дії), тоді орієнтиром може слугувати календарна дата.

Крім того, оскільки в Україні діє правовий режим воєнного стану, який у зв'язку із триваючою широкомасштабною збройною агресією російської федерації проти України вже продовжувався Указами Президента України декілька разів, вважаємо, що якщо подружжя спільно проживало до 24 лютого 2022 року, то до моменту припинення або скасування воєнного стану в Україні потрібно презюмувати, що подружжя продовжує спільно проживати.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні вирішено важливе наукове завдання, що полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні сутності та змісту спадкових прав подружжя, а також в удосконаленні національного механізму правового регулювання в означеній сфері правовідносин, у результаті чого сформульовано такі висновки та рекомендації.

1. Історія становлення спадкових прав подружжя в Україні бере свій початок ще за часів Київської Русі. Процес становлення та розвитку спадкових правовідносин подружжя на території вітчизняних земель можна поділити на такі етапи: 1) становлення спадкового права в добу Київської Русі (IX-XIII ст.); 2) виокремлення спадкових прав дружини як самостійного суб'єкта спадкових правовідносин в Литовсько-Польську добу та за часів Речі Посполитої, в т.ч. на території Гетьманщини (XIV-XVII ст.); 3) період часткової ремісії в процесі становлення спадкових прав дружини як самостійного суб'єкта (XVIII-XIX ст.); 4) становлення інституту спадкових прав подружжям (XX ст.); 5) розвиток інституту спадкових прав подружжя (кін. XX- поч. XXI ст. по теперішній час).

2. У дослідженні встановлено, що спадкове право, предметом регулювання якого є спадкові правовідносини, поширює свій нормативний вплив на відносини, що виникають з приводу визначення посттанативної долі майна (майнових прав і обов'язків), а не тільки на порядок та умови такого переходу після настання смерті власника такого майна. Ціла низка спадкових прав, що входять до предмету правового регулювання спадкового права, виникають до моменту смерті особи (як, наприклад, право укласти заповіт).

З огляду на це та на характерні ознаки спадкових правовідносин, останні запропоновано визначати як врегульовані нормами спадкового права відносини, що виникають між особами, юридично заінтересованими у визначенні посттанативної долі майна, з однієї сторони та державою (в особі її уповноважених суб'єктів: органів державної реєстрації актів цивільного стану

громадян, нотаріату тощо) з іншої щодо переходу майна (майнових прав і обов'язків) після настання смерті його власника до інших осіб.

Аргументовано, що спадкові права, які складають зміст спадкових правовідносин (в т.ч. спадкові права подружжя) включають правомочності, що виникають та можуть здійснюватися за життя спадкодавця (спадкодавців) та спрямовані на визначення посттанативної долі майна.

3. За результатами проведеного дослідження встановлено, що спадкові права подружжя характеризуються наступними загальними та спеціальними ознаками, відповідно: 1) вони є невідчужуваними; основним юридичним фактом, що визначає виникнення, зміну або припинення цих прав, є смерть особи спадкодавця; можуть виникати за життя спадкодавця, але переважна більшість з них здійснюється після смерті останнього; вони тісно пов'язані з правом власності; здійснюючи їх, суб'єкти визначають посттанативну долю майна (майнових прав та обов'язків) в нерозривній єдності; здійснення таких прав тісно пов'язане з правонаступництвом; 2) спадкові права подружжя виникають тільки у осіб, що перебувають в зареєстрованому шлюбі; окремі спадкові права подружжя можуть бути реалізовані лише спільно обома членами подружжя; особливості здійснення окремих спадкових прав подружжя визначається наявністю/відсутністю режиму спільної власності у майна, чия посттанативна доля визначається; смерть одного з подружжя завжди має юридичний вплив на здійснення спадкових прав іншим незалежно від наявності заповіту; існування шлюбу на момент смерті першого з подружжя; смерть лише обох членів подружжя є підставою для виникнення прав у спадкоємців за заповітом подружжя; окремі спадкові права забезпечують єдність та схоронність спільного майна подружжя, а також можливість його використання тим із подружжя, хто пережив іншого (складення спільного заповіту подружжям).

Визначено зміст поняття спадкових прав подружжя, а також визначено спадкові права саме подружжя, тобто такі, що їх мають і можуть здійснювати тільки спеціальні суб'єкти: подружжя;

4. Напрацювання класифікаційних критеріїв розмежування спадкових прав подружжя дало підстави їх диференціювати за: суб'єктною ознакою (такі, що їх можуть здійснювати будь-які особи, і тільки спеціальні суб'єкти (подружжя); залежно від підстав виникнення (на ті, що виникають на підставі заповіту, ті, що виникають на підставі закону, а також ті, що виникають на підставі рішення суду); залежно від специфіки правового регулювання (ті, що регламентовані цивільним законодавством та ті, що регламентовані суміжними галузями права (земельним, сімейним, банківським правом тощо); моментом їх виникнення (ті, що виникають за життя спадкодавця та ті, що виникають після смерті спадкодавця); часовими рамками здійснення таких прав (на ті, здійснення яких є обмежено часом та які не обмежені часом); за юридичним значенням факту смерті спадкодавця (такі, що виникають за життя спадкодавця і для яких смерть є правоприпиняючим та правозмінюючим фактом, та такі, для яких смерть спадкодавця є правопороджуючим фактом або передумовою їх виникнення).

5. Характеристика гарантій спадкових прав подружжя дала змогу визначити їх поняття та зробити висновок, що останні становлять певну систему, в якій за ступенем впливу можна диференціювати гарантії, що опосередковано впливають на здійснення та захист спадкових прав подружжя, та гарантії, що безпосередньо визначають умови здійснення та захисту спадкових прав.

Доведено, що гарантії спадкових прав подружжя діють за умови перебування осіб у зареєстрованому шлюбі, і заповіт подружжя повинен припинятися у випадку припинення шлюбу за життя обох з подружжя. При цьому доведено, що якщо до нотаріуса з проханням посвідчити спільний заповіт подружжя звернуться особи, які зареєстрували одностатевий шлюб в країні їх юридичної приналежності, вони будуть кваліфікуватися як «подружжя».

6. Встановлено, що здійснення спадкових прав – це активна діяльність суб'єктів спадкових правовідносин, яка спрямована на досягнення чітко визначеного результату: визначення посттанативної долі майна.

7. У результаті проведеного дослідження встановлено характерні ознаки спільного заповіту подружжя як особливого виду заповітів: є особливим видом

заповіту, покликаним захищати майнові інтереси тільки осіб, які перебувають у зареєстрованому згідно з чинним законодавством шлюбі та мають статус «подружжя»; юридичний сенс заповіту подружжя полягає у спільному розпорядженні подружжям посттанативною долею їх майна; шлюб повинен тривати до моменту смерті одного з подружжя, інакше дія заповіту припиняється; такий заповіт є підставою для виникнення спадкових прав лише у третіх осіб, спадкоємцем за таким заповітом не може бути один із подружжя; заповіт подружжя складається щодо майна, яке належить подружжю на праві спільної власності; перехід права власності до спадкоємця (спадкоємців) відбувається лише після смерті обох з членів подружжя.

З огляду на вищевказані ознаки сформульовано авторське визначення терміну «спільний заповіт подружжя».

8. Зважаючи на існуючі в правозастосовчій практиці проблеми в роботі обґрунтовано доцільність розробити та інтегрувати в наявний та активно використовуваний нотаріусами у щоденній роботі Державний реєстр речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень Реєстр шлюбних договорів.

А також запропоновано юридичній громадськості розглянути варіант двоетапної процедури посвідчення спільного заповіту подружжя для тих випадків, коли один з подружжя є учасником бойових дій та перебуває в зоні активних бойових дій в складі Збройних Сил України, Національної гвардії України або добровольчого формування територіальної громади. На першому етапі той з подружжя, хто перебуває в зоні активних бойових дій висловлює своє волевиявлення на випадок смерті, яке посвідчує командир (начальник) військової частини, установи або військово-навчального закладу і передає заповіт до військової частини, що територіально наближена до місцезнаходження другого з подружжя. Наступним кроком є підпис відповідного документа другим з подружжя, посвідчення його посадовою особою відповідної військової частини. Після чого другий з подружжя повинен звернутися до реєстратора та зареєструвати заповіт у Спадковому реєстрі.

9. На підставі аналізу законодавства зарубіжних країн, запропоновано розширити заповідальні можливості подружжя в частині визначення умов наслідування та черговості закликання до спадкування, а також щодо можливості зняття заборони відчуження спільного майна та розпорядження ним в односторонньому порядку тим із подружжя, хто пережив іншого, у зв'язку зі складними життєвими обставинами або непереборною силою та, наприклад, навпаки, щодо неможливості за будь-яких обставин зміни в односторонньому порядку тим із подружжя, хто пережив іншого, складу спадкоємців чи черговості закликання до спадкування.

10. Доведено, що медіація, як позасудова примирна процедура, є ефективним способом захисту спадкових прав, застосування якого є не лише ефективним, а і доречним у спадкових правовідносинах, що мають на меті вирішення посттанативної долі майна у порядку, встановленому законом.

11. В межах дослідження проаналізовано особливості здійснення спадкових прав одним з подружжя, який пережив іншого, за відсутності спільного заповіту. Встановлено, що для цього необхідні наступні умови: по-перше, настання події, при якій відбувається відкриття спадщини: смерть спадкодавця чи оголошення його померлим; по-друге, для отримання права на вступ у спадщину переживший з подружжя повинен бути законним спадкоємцем спадкодавця; по-третє, спадкоємець особисто, добровільно висловлює своє бажання прийняти спадщину; по-четверте, вступ у спадщину передбачає безумовний та беззастережний характер; по-п'яте, у разі згоди на прийняття пережившим з подружжя виникає зобов'язання прийняття всієї спадщини після смерті чоловіка чи дружини, а не якоїсь частини; по-шосте, дотримання строку прийняття спадщини тим з подружжя, хто пережив іншого.

12. Проаналізовано особливості визначення обсягу спадщини, що може заповідатися за спільним заповітом подружжя та специфіку встановлення часу смерті, як юридичного факту, що обумовлює виникнення, зміну та/або припинення спадкових правовідносин за участі подружжя.

Аргументовано, що у випадку наявності спільного заповіту подружжя до осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, право володіння та користування нею переходить після смерті першого з подружжя. Право на розпорядження цією обов'язковою часткою у спадщині виникає після смерті другого з подружжя. Якщо таку частку можна виокремити, то за згодою сторін особам, які мають право на обов'язкову частку у спадщині може бути передано право на розпорядження нею.

Додатково аргументовано точку зору тих науковців, які вказують на необхідність внесення змін в діючі акти законодавства в частині обчислення строків у цивільних правовідносинах не тільки календарною датою, а й годинами та хвилинами. При цьому зауважено, що якщо відповідний час смерті спадкодавця не можливо встановити з об'єктивних причин (якими ми вважаємо й активні бойові дії), тоді орієнтиром може слугувати календарна дата.

13. За результатами проведеного дослідження запропоновано зміни до чинного законодавства України, зокрема:

13.1 Запропоновано ст. 1243 ЦКУ викласти в наступній редакції:

1. Подружжя має право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності.

Заповіт подружжя припиняє свою дію у разі розірвання шлюбу подружжям у встановленому законом порядку.

2. Після смерті першого з подружжя до другого з подружжя, який його пережив переходить частка у праві спільної сумісної власності щодо майна визначеного спільним заповітом. Право на спадкування майна переходить до спадкоємців, визначених подружжям у спільному заповіті після смерті другого з подружжя.

3. До осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині після смерті першого з подружжя переходить право на користування нею. Право на розпорядження цією обов'язковою часткою у спадщині виникає після смерті другого з подружжя.

Особи, які мають право на обов'язкову частку у спадщині після смерті другого з подружжя, який пережив першого, спадкують в загальному порядку відповідно до ст. 1241 цього кодексу.

4. За життя подружжя має право на зміну спільного заповіту, кожен з них має право відмовитися від нього. Спільна заява про зміну або відмова підлягають нотаріальному посвідченню.

У випадку відмови одного або обох з подружжя від спільного заповіту він скасовується вцілому.

5. У разі смерті одного з подружжя нотаріус накладає заборону відчуження майна, зазначеного у заповіті подружжя.

13.2 Пропонуються зміни до Порядку вчинення Нотаріальних дій нотаріусами України (далі – Порядок):

доповнити новим пункт 1 глави 3 розділу II Порядку підпунктом 1.2. наступного змісту: *«Перед посвідченням заповіту подружжя нотаріус перевіряє правовий режим майна, яке є предметом заповіту подружжя».*

пункт 2.2 глави 5 розділу II викласти у наступній редакції: *«2.2. Шлюбний договір укладається в письмовій формі в трьох оригінальних примірниках, нотаріально посвідчується та підлягає обов'язковій державній реєстрації в реєстрі Шлюбних договорів».*

доповнити главу 3 розділу II Порядку новим підпунктом 1.12 пункту 1 наступного змісту: *«Перед посвідченням заповіту подружжя нотаріус перевіряє наявність чи відсутність шлюбного договору, сторонами в якому є заповідачі, а також його зміст (за наявності) з використанням реєстру Шлюбних договорів».*

13.3. Обґрунтовано необхідність внесення змін до положення ч. 2 ст. 57 СКУ:

«Особистою приватною власністю дружини та чоловіка є речі індивідуального користування, в тому числі коштовність, вартість якої на день придбання не перевищує двадцяти кратного розміру мінімальної заробітної

плати, встановленої для працездатних осіб на 01 січня відповідного року, навіть тоді, коли вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя» .

13.4. Аргументовано доцільність доповнення постанови КМУ «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» від 28 лютого 2022 р. № 164 (далі – Постанова) підпунктом 2 пункту 3 наступного змісту:

«Якщо відкриття спадщини мало місце в період 24 лютого 2022 року до моменту припинення або скасування воєнного стану в Україні спадкоємець визнається таким, що прийняв спадщину:

1) якщо він в період 24 лютого 2022 року до моменту припинення або скасування воєнного стану в Україні фактично вступив в управління або володіння спадковим майном;

2) якщо станом на 24 лютого 2022 року він постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини і протягом строку, встановленого статтею 1270 Цивільного кодексу України, він не заявив про відмову від неї;

3) якщо він подав заяву про прийняття спадщини в строки визначені законодавством України для прийняття спадщини.»

13.5. Також запропоновано ч. 3 ст. 293 ЦПКУ викласти в наступній редакції:

«У порядку окремого провадження розглядаються також справи про надання права на шлюб, про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі, про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя, про зняття заборони відчуження майна, зазначеного у заповіті подружжя, що належить пережившому з подружжя та інші справи у випадках, встановлених законом».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Adam J. Hirsch 'Inheritance on the Fringes of Marriage'. *University of Illinois Law Review, Forthcoming, San Diego Legal Studies Paper*. No. 18-326. 101-144 pp. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3100440 (дата звернення: 15.08.2022).
2. Amir Elshamy 'The Law of Inheritance Regarding Women and Principles Concerning the Genders in Islam'. *Penn St. L. Rev.: F. Blog*. URL: <https://www.pennstatelawreview.org/the-forum/the-law-of-inheritance-regarding-women-and-principles-concerning-the-genders-in-islam/> (дата звернення: 15.08.2022).
3. Ayesha Shahid 'Post-Divorce Maintenance Rights for Muslim Women in Pakistan and Iran: Making the Case for Law Reform'. *Muslim World Journal of Human Rights*. 15.1. 59-98 pp. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/mwjhr-2018-0004/html> (дата звернення: 15.08.2022).
4. Cheema Shahbaz. 'Distribution of Inheritance under Islamic Law: An Appraisal of Online Inheritance Calculators'. *Journal of Islamic Thought and Civilization*. № 11 (1), 112-31 pp. URL: <https://doi.org/10.32350/jitc.111.07> (дата звернення: 15.08.2022).
5. Civil Code (Bürgerliches Gesetzbuch-BGB) Bundesgesetzblatt, Part I, 2002-01-08. No. 2. 42-341 pp. URL: http://ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=61880&p_country=DEU&p_count=1241 (дата звернення: 15.08.2022).
6. Civil Code of Hungary. 2013. URL: http://tdziegler.files.wordpress.com/2014/06/civil_code.pdf (дата звернення: 15.08.2022).
7. Claims under the Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975. URL: <https://www.mills-reeve.com/insights/legal-publications/claims-under->

the-inheritance-provision-for-family-and-dependants-act-1975 (дата звернення: 15.08.2022).

8. Code civil du Bas-Canada, d'après le rôle amendé déposé dans le bureau du greffier du conseil législatif, tel que prescrit par l'acte 29 Vict., chap. 41, 1865. C.O. *Beauchemin* & *Valois*. URL: https://books.google.com.ua/books?id=hRQ2AAAAIAAJ&pg=PR1&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 15.08.2022).

9. Grochowski M. F. 'Inheritance of the social media accounts in Poland'. *European review of private law*, 2019, Vol. 27, No. 5, 1195-1206 pp. URL: <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/64667> (дата звернення: 15.08.2022).

10. Khilmi E. F., Hafidzah A., Femilia P. The Implementation of Inheritance Dispute Arrangement Based on Local Wisdom in Gayasan A, Jenggawah, Jember Regency. *International Journal of Social Science and Religion (IJSSR)*. № 2021.V.2 (1):77-92. URL: <https://doi.org/10.53639/ijssr.v2i1.30> (дата звернення: 15.08.2022).

11. Nearly 5 million jobs have been lost in Ukraine since the start of the Russian aggression, says ILO. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_844625/lang--en/index.htm. (дата звернення: 15.08.2022).

12. Réaliser des actes juridiques en France quand on vit à l'étranger. URL: <https://ufe.org/non-classe/realiser-des-actes-juridiques-en-france-quand-vit-letranger/> (дата звернення: 15.08.2022).

13. Rehman, Ping, Razzaq. Pathways and Associations between Women's Land Ownership and Child Food and Nutrition Security in Pakistan. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. № 16:18, 33-60 pp.

14. Sus Yuliya Legal regime of jewels as an object of joint ownership of the spouses. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. №12. С. 29-34. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/12/5.pdf> (дата звернення: 15.08.2022).

15. Swiss Civil Code of 10 December 1907. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/en (дата звернення: 15.08.2022).

16. Syaikhu S. The dispute settlements of inheritance in Palangka Raya: a legal anthropology approach. *Mazahib: Jurnal Pemikiran Hukum Islam*. 2019. № 18 (1). 117-141 pp.
17. Uddin M. Provisions of the Rights of Inheritance in Special Circumstances in the Muslim Law: An Overview. *Beijing Law Review*, № 12, 205-214 pp. URL: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=107873> (дата звернення: 15.08.2022).
18. Ushakov R., Gavrilov V. Sole will and joint will of spouses: a comparative approach (permissible aspect). *SHS Web of Conferences*. 2021. 118-123 pp.
19. Анікіна Г.В. Юридичні наслідки смерті як юридичного факту у цивільному праві. *Університетські наукові записки*. 2012. № 3 (43). С. 104-112. URL: http://old.univer.km.ua/statti/6.anikina_h.v._yurydychni_naslidky_smerti_yak_yurydychnoho_faktu_u_tsyvil_nomu_pravi_.pdf (дата звернення: 15.08.2022).
20. Антимонов Б. С., Граве К. А. Советское наследственное право. Москва: Госюриздат, 1955. 264 с.
21. Баранкова В. Реалізація спадкових прав: розмежування судової та нотаріальної юрисдикції. *Мала енциклопедія нотаріуса*. № 5 (89) 2016. С. 119-130.
22. Баранкова В. Реалізація спадкових прав: розмежування судової та нотаріальної юрисдикції. *Юридичний радник*. 2016. № 5 (89). URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/realizatsiya-spadkovih-prav-rozmezhuвання-sudovoyi-ta-notarialnoyi-yurisdiktsiyi/> (дата звернення: 15.08.2022 року).
23. Баранник Н. М., Синельник А. П. Наследование. Законодательство. Теория. Практика. Х: 2003. 219 с.
24. Бердій М. М. Історико-правовий огляд джерел права Київської Русі. *Молодий вчений*. 2014. № 8 (11). С. 179-184. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2014/8/41.pdf> (дата звернення: 15.08.2022).

25. Бичкова С. С. Визнання спадщини відумерлою: новелізація правового інституту за останні 15 років. *Право України*. 2019. № 2. С. 107-118. URL: <https://rd.ua/storage/attachments/10418.pdf> (дата звернення 15.08.2022 року).
26. Бойко І. Й. Вплив римського приватного права на розвиток правового регулювання цивільних відносин в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія «Юридична». 2013. № 2. С. 87–96.
27. Бойко І. Й. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569 рр.). Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2009. 628 с.
28. Бойко І. Й. Австрійський цивільний кодекс 1797 року та його апробація у Східній Галичині. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 20. С. 231-237. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8728/49.pdf.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 15.08.2022).
29. Бондаренко-Зелінська Н. Л., Бориславська М. В., Трач О. В. Передумови виникнення процесуальних правовідносин щодо визнання спадщини відумерлою. *Університетські наукові записки*. 2021. № 5 (83). С. 39-61. URL: https://unz.univer.km.ua/article/view/83_39-61 (дата звернення 15.08.2022 року).
30. Бондаренко-Зелінська Н. Л., Бориславська М. В., Трач О. В. Суб'єкти права на звернення до суду у справах про визнання спадщини відумерлою. *Університетські наукові записки*. 2021. № 2 (80). С. 70-94. URL: https://unz.univer.km.ua/article/view/80_70-94 (дата звернення 15.08.2022 року).
31. Бондарєва М. В. Види і підстави спадкування: теорія і нотаріальна практика. *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 3 (4). URL: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/3-4-2013/item/124-vydy-i-pidstavu-spadkuvannia-teoriia-i-notarialna-praktyka-bondarieva-m-v>.
32. Бондарєва М. В. «Відкриття спадщини» і «заведення спадкової справи»: суть і співвідношення. *Цивілістична процесуальна думка*. 2016. № 4. С.

6-10. URL: [file:///D:/Users/SusYS/Downloads/tsprv_2016_4_3%20\(1\).pdf](file:///D:/Users/SusYS/Downloads/tsprv_2016_4_3%20(1).pdf) (дата звернення: 15.08.2022).

33. Бориславська М.В. Суб'єкти спадкового правонаступництва та суб'єкти (учасники) спадкових правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2019. № 3 (71). С. 136-157. https://unz.univer.km.ua/article/view/71_136-157 (дата звернення 15.08.2022 року).

34. Буркацький Л. К. Спадкове право України: теорія, коментарі, практика: навч. пос. Київ: ІнЮре, 2008. 384 с.

35. Бюллетень Європейського Суда по правам человека. 2004. №12. 48 с.

36. Вавилин Е. В. Осуществление и защита гражданских прав. М.: Волтерс Клувер, 2009. 360 с.

37. Васильєв С. В. Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ: навчальний посібник. Харків: Еспада, 2012. 370 с.

38. Васильченко В.В. Коментар та постатейні матеріали до законодавства України про спадкування. Х.: Одиссей, 2007. 480 с.

39. Ватрас В. А. Джерела сімейного права: проблеми теорії та практики. Хмельницький: Видавництво ТОВ «Поліграфіст-3», 2020. 824 с.

40. Ватрас В. А. Особливості суб'єктного складу подружніх і прирівняних до них правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2009. № 1 (29). С. 65-70. URL: http://old.univer.km.ua/statti/16.vatras_v.a._osoblyvosti_subyektnoho_skladu_podruzhnikh_ta_pryrivnyanykh_do_nykh_pravovidnosyn.pdf (дата звернення 15.08.2022 року).

41. Великий тлумачний словник української мови. Уклад. і голов. ред. Т. В. Бусел. К. Ірпінь: ВТФ «Перун». 2002. 549 с.

42. Видатні постаті в історії України (IX-XIX ст.): короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети. К.: Вища школа, 2002. 359 с.

43. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. М.: Наука, 1979. 229 с.

44. Витрук Н. В. Правовой статус личности в СССР. М.: Юрид. лит., 1985. 175 с.
45. Власов Ю.Н., Калинин В.В. Наследственное право. М.: Юрайт-Издат, 2002. 352 с.
46. Вовк В. М. Смерть та мертве тіло як елемент римського права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 26-31. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2009_4/26.pdf (дата звернення 15.08.2022).
47. Вступ до альтернативного вирішення спорів. Навчальний посібник. Г.В. Анікіна, Ю.В. Білоусов, Н.Л. Бондаренко-Зелінська та ін. : під ред. У. Хельмана, Н. Л. Бондаренко-Зелінської. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2017. 234 с.
48. Гетьман-Павлова И.В. Международное частное право. М., 2011. 511с.
49. Гнезділова Л. Проблемні питання спадкового права. *Нотаріат для Вас*. 2009. № 1-2. С. 37-42.
50. Горбась Д. В, Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб: поняття, способи, межі: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2009. 20 с.
51. Гражданский закон Латвийской Республики 1937 года. URL: <https://www.inlatplus.lv/wp-content/uploads/2019/11/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD.pdf> (дата звернення 15.08.2022).
52. Гражданский кодекс Грузии 1997 года. СПб: Юрид. Центр Пресс, 2002. 671 с.
53. Гражданский кодекс Республики Армении 1998 года. URL: http://www.parliament.am/law_docs/050598HO239rus.html?lang=rus#R11 (дата звернення 15.08.2022).

54. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.01.2022 г.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061 (дата звернення 15.08.2022).
55. Гражданский Кодекс УССР: Постановление ВУЦИК от 16 декабря 1922 г. *Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины*. 1923. № 55. С. 1039-1084.
56. Гражданское уложение Германии: Вводный закон к Гражданскому уложению = Bürgerliches Gesetzbuch Deutschlands mit Einführungsgesetz; пер. с нем.. Москва: Инфотропик Медиа, 2015. 688 с.
57. Гринько С. Д. Значення типології рецепції римського права для правових систем європейських країн. *Приватне право і підприємництво*. 2014. № 13. С. 9–13. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Prip_2014_13_4.pdf file:///C:/Users/User/Downloads/Prip_2014_13_4.pdf (дата звернення 15.08.2022).
58. Гриняк А. Б. Спільна сумісна власність фізичних осіб: окремі питання виникнення та припинення. *Приватне право і підприємництво*. 2008. № 2. С. 29–32. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2010/PPP_8_2009/Grinyak.pdf (дата звернення 15.08.2022).
59. Грищенко Л. Зразки документів. *Довідник нотаріуса*. 2015. № 3. С. 59-66.
60. Грін О. О. Спадкове право України: Навчальний посібник: Альб. схем. Ужгород: Видавництво ФОП Брежа А. Е., 2012. 208 с.
61. Гуз А. М. Історія держави і права України. Джерела періоду Київської Русі: К.: КНТ. 2007. 72 с.
62. Гузь Л. Є., Лайкова М. С. Підготовка справ про спадкування до судового розгляду. Х: Фактор, 2014. 80 с.
63. Гуренко М. М. Гарантії прав людини – вибір ціннісних орієнтирів. *Бюлетень по обміну досвідом роботи (науково-практичне видання)*. Київ, 2001. № 136. С. 51-55.

64. Давид Р. Основные правовые системы современности. М.: Международные отношения, 1996. 398 с.
65. Данильян О. Г. Деякі підходи до механізму захисту прав людини в сучасному суспільстві. Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина : зб. тез наук. доповідей і повідомл. II Міжнар. наук.-практ. конф. 6 грудня 2013 р. Х. : Право, 2013. 616 с., С. 29-32.
66. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова КМУ від 28 лютого 2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF> (дата звернення 15.08.2022).
67. Дзера О. В. Цивільне право України у 2-х кн. / О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін., за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. Кн. 2. К.: Юрінком Інтер, 2004. 640 с.
68. Дзера І. О. Теоретичні і практичні проблеми захисту права власності в спадкових правовідносинах. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Том 27, № 3. С. 115-132.
69. Долинська М. С. Порівняльний аналіз інституту спадкування за законодавством Київської Русі та незалежної України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 782. С. 209-213.
70. Долинська М. С. Неюрисдикційні форми захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання: монографія. Львів : ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2020. 174 с. URL: http://nbuviap.gov.ua/images/nak_mon_partneriv/Neiurysdyktsiini%20formy%20zakhystu%20prav%20ta%20interesiv%20subiektiv%20hospodariuvannia.pdf (дата звернення 15.08.2022).
71. Дороженко В. С. Брачный договор (контракт): за и против. *Молодой ученый*. 2014. № 4 (63). С. 829-830.
72. Дякович М. Охорона і захист прав та інтересів подружжя у відносинах спадкування. *Довідник нотаріуса*. № 5. 2014. С. 48-58.

73. Дякович М. М., Федороч І. Я. Окремі питання нотаріального провадження у справах про прийняття спадщини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 3. С. 24-25.
74. Електронний словник української мови: в 11 томах. Том 3. URL: <http://sum.in.ua/p/3/541/2> (дата звернення: 15.08.2022).
75. Єдина нотаріальна практика: методичні рекомендації, правові позиції за 2016 рік: Збірник. К.: Нотаріальна палата України. 2017. 192 с.
76. Жилінкова І. В. Актуальні питання спадкового права України: матеріали до семінару. Х.: Ксилон, 2009. 340 с.
77. Завгородня І. М. Розгляд судами справ у спорах, що виникають із спадкових правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Х., 2016. 23 с.
78. Загальні положення про спадкування. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_29415 (дата звернення 15.08.2022).
79. Заїка Ю. О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03. К., 2007. 33 с.
80. Заїка Ю. О., Солтис Н. Б., Проценко В. В., Рябоконь Є. О. Сучасні тенденції розвитку спадкового права (порівняльно-правове дослідження). Київ, 2015. 248 с.
81. Заїка Ю. О. Цивільно-правові способи захисту спадкових прав. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1. С. 75-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2015_1_18 (дата звернення 15.08.2022).
82. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: Становлення та розвиток: Монографія. 2-е вид. К: КНТ, 2007. 288 с.
83. Законодательство Петра І. : под ред. А. А. Преображенского, Т. Е. Новицкой. М.: Юридическая литература, 1997. 880 с.
84. Земельний кодекс України: ЗУ від 25.10.2001 року № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення 15.08.2022).
85. Зимин А. А. Памятники Русского Права Киевского государства X-XII вв. М.: Государственное издательство юридической литературы, 1952.

287 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0002743 (дата звернення 15.08.2022).

86. Зінич Л. Деякі аспекти участі держави у договірних відносинах щодо використання об'єктів промислової власності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2016. № 2. С. 52-58. URL: <http://www.inprojournal.org/wp-content/uploads/2016/11/Zinych-216.pdf> (дата звернення 15.08.2022).

87. Иоффе О. С. Советское гражданское право. Курс лекций. Ч. III. Л., Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. 348 с.

88. Казанцева А. Є. Наследственное право: учеб. пособие. М.: Норма, 2012. 352 с.

89. Кармаза О.О. Міжнародне спадкове право: Науково-практичний посібник. К.: КНТ, Фурса С.Я., 2007. 328 с..

90. Кириченко Т. С. Одностатеві шлюби: міф чи реальність? *Право і безпека*. 2012. № 5. С. 207-210.

91. Кисіль В. Спадкові відносини в сучасному міжнародному приватному праві. *Право України*. 2013. № 7. С. 154-182.

92. Кірик А. Ю. Гарантії прав спадкоємців при спадкуванні за заповітом: дис. ... доктор філософії. Хмельницький, 2021. 240 с.

93. Кірик А. Ю. Поняття гарантій прав спадкоємців у спадковому праві України. *Університетські наукові записки*. 2020. № 5 (77). С. 64-73.

94. Клименко О. М. Особливості правового становища держави як суб'єкта приватного (цивільного) права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 16 с.

95. Ковальчук А. М. Право на обов'язкову частку у спадщині: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Хмельницький, 2020. 207 с.

96. Ковальчук Я. В. Основоположні аспекти відмінності між спадкуванням за законом та спадкуванням за заповітом. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 199-204.
97. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т.1 / уклад.: Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. ; за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. К.: Правова єдність, 2009. 1168 с.
98. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т.2 / уклад.: Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. ; за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. К : Правова єдність, 2009. 1236 с.
99. Козловська Л. В. Захист спадкових прав судом у окремому провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 74–83.
100. Козловська Л. В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав у цивільному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. К., 2016. 465 с.
101. Комаров В.В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці ВС України. Х.: Право, 2012. 624 с.
102. Кондратова А. М. Історія становлення і розвитку законодавства про спадкування в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 169-174.
103. Конституційне право : підручник / О. С. Бакумов, Л. Д. Варунц, Т. І. Гудзь та ін. ; за заг. ред. О. С. Бакумова, Т. І. Гудзь, М. І. Марчука. Харків, 2019. 484 с.
104. Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. ; за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Х.: Право, 2008. 416 с.
105. Конституція України від 28.06.1996 року.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
 (дата звернення 15.08.2022).

106. Коротюк О. В. Спадкове право : Коментар до книги VI Цивільного кодексу України ; за заг. ред. О. В. Дзери. 3-є вид., перероб. і доп. К.: ОВК: 2017. 282 с.

107. Коструба А. В. Держава в системі суб'єктів цивільного права України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 4 (91). С. 67-77. URL: http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/_VA=8__4_2017-67-77.pdf (дата звернення 15.08.2022).

108. Кравченко М. Г. Роль нотаріуса в захисті спадкових прав за законодавством України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 3. Т. 1. С. 118-122.

109. Кравчик М.Б. Спадкові правовідносини як механізм здійснення спадкових прав. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. № 33 С. 102-106. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc33/29.pdf> (дата звернення 15.08.2022).

110. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія. Київ : Ліра-К, 2014. 628 с.

111. Кривенко Ю. В. Військовослужбовець та доброволець: правовий і соціальний захист. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 3-1. С. 166-170. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v3-1_2019/33.pdf (дата звернення 15.08.2022).

112. Крушельницька Г. Л. Ознаки ембріонів in vitro як особливих об'єктів цивільних прав. *ReOS (Recht der Osteuropäischen Staaten)*. 2021. № 1. С. 59-65. URL: <https://www.uni-goettingen.de/de/document/download/f629b1d6da3dba5550f02aa720661f11.pdf/ReOS%2001%20aus%202021.pdf> (дата звернення 15.08.2022).

113. Кузнецова Н. С. Развитие гражданского общества и современное частное право Украины. *Частное право*. 2013. № 1. С. 52-66.

114. Кузнецова Н.С. Развитие гражданского общества и современное частное право Украины. Вибрані праці. Київ: Юридична практика, 2014. С. 233-256.

115. Куриленко С. Нотаріальний захист спадкових прав громадян: тенденції та закономірності розвитку. *Юридичний вісник*. 2020. № 5. С. 171-177. URL: <http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/2017/2142> (дата звернення 15.08.2022).
116. Курило Т. В. Заповіт подружжя: правова природа та особливості застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Випуск 35. Частина I. Том 1. С. 145-148.
117. Курило Т. В. Цивільно-правові положення, які визначають засади регулювання спадкового права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2015. Вип. 3. С. 86-90
118. Кухарев О. Є. Спадкове право України: Навч. посібник. К.: Алерта, 2013. 328 с.
119. Кухарев О. Є. Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності в спадковому праві: монографія. Київ: Алерта, 2019. 498 с.
120. Кухарев О. Є. Сутність права на обов'язкову частку у спадщини у спадковому праві України. *Підприємництво господарство і право*. 2021. № 2. С. 11-15. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/2/3.pdf> (дата звернення: 15.08.2022).
121. Лашенко Р. Впливи права українського на суспільне життя XIV–XV віків у Великому князівстві Литовському. *Антологія української юридичної думки*. Т. 2 : Історія держави і права України: Руська Правда / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. К.: Юрид. кн., 2002. С. 423–443.
122. Ленковская Р. Р. Наследственные правоотношения: понятие и содержание. *Социально-политические науки*. 2017. № 4. С. 48-50.
123. Леськів С. Р. Свобода заповіту і таємниця заповіту як юридичні гарантії реалізації права на спадкування за заповітом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право Вип. 29. Т. 1. С. 156-159.

124. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук 12.00.01. К., 2003. 221 с.
125. Мазуренко С. В. Спадковий договір у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. О., 2004. 20 с.
126. Майданник О. О. Конституційне право України: Навч. посіб. К: Алерта, 2011. 380 с.
127. Максименко М. О. Русская правда и литовско-русское право. Академічна юридична наука. К.: Ін Юре, 1998. С. 306-316.
128. Маланчук-Рибак О. Права жінок у контексті суспільно-правової культури Галичини ХІХ- початку ХХ ст. *Вісник Львівського Університету. Серія історична*. Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 1999. Вип. 34. С. 183-198.
129. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя: Рішення Міністерства юстиції України від 29.01.2009. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-09> (дата звернення 15.08.2022).
130. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект): монографія. Харків: Юрсвіт, НДІ приватного права та підприємництва АПрН України, 2008. С. 396.
131. Надієнко О. І. Генеза спадкового права України (радянський період). *Молодий вчений*. 2017. № 4 (44) С. 322-327.
132. Нелін О. І Еволюція спадкового права в Україні (історично-правовий аспект): автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01. К., 2010. 41 с.
133. Нелін О. І. Нове у спадковому праві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 12. С. 22-24.
134. Нелін О. І. Співвідношення сімейної власності і спадкування у Київській Русі. *Юридична Україна*. 2011. № 8. С. 11-15.

135. Нестерова-Собакарь О. В., Кахович О. О. Реалізація спадкових прав. *Право і суспільство*. 2017. № 6. С. 58-62
136. Никитюк П. С. Наследственное право и наследственный процесс (проблемы теории и практики). Кишинев: Штиинца, 1973. 258 с.
137. Нова Конституція України: огляд, коментарі і текст Основного Закону ; за ред. В. Ф. Погорілка. К.: Правова держава, 1997. 156 с.
138. Новий довідник України: Історія України. К.: ТОВ «КАЗКА», 2005 р. 736 с.
139. Новосад А. С. , Момот А.І. Особливості розгляду справ про визнання спадщини відумерлою. *Науковий юридичний журнал*. 2018. № 6. С. 31. URL: http://www.legalnovels.in.ua/journal/6_2018/6.pdf (дата звернення 15.08.2022). .
140. Нотаріальний процес в Україні : навч. посібник / Медвідь Ф. М., Усенко В. Ф., Медвідь Я. Ф. ; за ред. Ф. М. Медвідя. К. : Атіка, 2006. 324 с.
141. Об отмене наследования: Декрет СНКУ от 11 марта 1919 г. *Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины*. 1919. № 24. с. 268.
142. Об отмене наследования: Декрет СНКУ от 21 марта 1919 г. *Собрание узаконений и распоряжений Рабоче Крестьянского правительства Украины*. 1919. № 32. С. 477-478.
143. Овчатова-Редько А. О. Майнові правовідносини жінки та чоловіка, які перебувають у фактичному шлюбі, за законодавством України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2009. 20 с.
144. Олійник А. Ю., Кеда І. В. Поняття гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2019. № 4. С. 131-136. URL: <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/199743/199935> (дата звернення 15.08.2022).
145. Омарова У. А. Основные институты наследственного права России и степень отражения в них принципа социальной справедливости: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. М., 1999. 223 с.

146. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту). К.: КНТ, 2007 626 с.
147. Павлова Л. М. Особливості спадкового договору за Цивільним кодексом України. URL: www.informjust.kiev.ua (дата звернення 15.08.2022).
148. Парасюк М. В. Особливості укладення заповіту подружжя. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2016. Вип. 3. С.96
149. Пархоменко Н. М. Гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина: проблеми сутності та змісту. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 130-137.
150. Петренко Р. Через війну вже близько 800 тисяч українців втратили житло. *Українська правда*. 03 липня 2022 року. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/3/7356084/> (дата звернення 15.08.2022).
151. Печений О. П. Деякі аспекти визначення складу спадщини за цивільним законодавством України. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 1. С. 1-7.
152. Печений О. П. Науково-практичний висновок щодо тлумачення заповіту. *Спадкове право. Практика застосування нотаріусами України / за заг. ред. В.М. Марченка*. Х., 2012. 843 с.
153. Печений О. П. Проблеми спільної сумісної власності подружжя у ракурсі спадкування. *Проблеми цивільного та господарського права*. 2009. № 4 (59). С. 119-131.
154. Печений О. П. *Спадкове право*. Х.: Фактор, 2021. 368 с.
155. Печений О. П. Визначення складу спадщини за цивільним законодавством України: окремі проблемні питання. *Вісник*. 2019. № 6 (54) С. 21-27. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/visnyky/2019-06-13-v-snik-naau_5d0271ad5a657.pdf (дата звернення 15.08.2022).
156. Пилипенко Ю. О. Процесуальні особливості розгляду судами справ про встановлення фактичних шлюбних відносин. *Науковий вісник*

Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. 2015. № 13. Т. 2. С. 43-45.

157. Писарева Е.А. Заповіт як підстава виникнення відносин між заповідачем та спадкоємцями: деякі аспекти регулювання. *Форум права*. 2008. № 2. С. 399-404.

158. Писарева Е. А. Заповіт як підстава виникнення спадкових відносин: деякі аспекти правового регулювання. *Вісник Академії управління МВС*. 2009. № 3. С. 104-113.

159. Піцик Х. З. Права та обов'язки спадкоємців та спадкодавця при спадкуванні за законом: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2012. 16 с.

160. Погорілко В. Гарантії правові. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. Київ : Ін Юре, 2005. 412 с.

161. Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание (1649 - 1825.) СПб, 1830 г. URL: http://nlr.ru/e-res/law_r/content.html (дата звернення 15.08.2022).

162. Порядок використання даних Реєстру прав власності на нерухоме майно, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна, Державного реєстру іпотек та Державного реєстру обтяжень рухомого майна Відомості Реєстрів: Наказ Міністерства юстиції України від 14.12.2012. № 1844/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2102-12#n23> (дата звернення 15.08.2022).

163. Порядок констатації та діагностичні критерії смерті мозку людини, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 09.11.2020 року №3559. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1260-20#n4> (дата звернення 15.08.2022)..

164. Постанова Великої Палати ВС від 20 березня 2019 року у справі № 350/67/15-ц, провадження № 14-652цс18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80854756>. (дата звернення 15.08.2022).

165. Постанова ВС від 07.04.2021 у справі № 280/1380/17, провадження № 61-2069св19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96243502?fbclid=IwAR3асуcLN5HZBuu6aJ0f1UJhPlON2ztwI8oU5ueeJgZMoPkJVxWUTaNOh94> (дата звернення 15.08.2022).

166. Постанова ВС від 12 квітня 2018 р., судова справа № 761/22959/15-ц, провадження № 61-43св17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73437904> (дата звернення 15.08.2022).

167. Постанова ВС від 12 серпня 2020 року у справі № 626/4/17, провадження № 61-29004св18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106052963> (дата звернення 15.08.2022).

168. Постанова ВС від 16 грудня 2015 року у справі №6-2641цс15. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_vsu_vid_16_12_2015_roku_u_spravi_6_2641tss1 (дата звернення 15.08.2022).

169. Постанова ВС від 19 лютого 2020 року у справі № 266/5267/18, провадження № 61-6647св19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87826750> (дата звернення 15.08.2022).

170. Постанова ВС від 20 січня 2021 року у справі № 752/11156/18-ц, провадження № 61-14082св20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94362760> (дата звернення 15.08.2022).

171. Постанова ВС від 26 червня 2019 року у справі № 369/3186/1, провадження № 61-42486св18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82797694> (дата звернення 15.08.2022).

172. Постанова ВС у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 31 жовтня 2019 року у справі № 235/6657/16-ц, провадження № 61-29778св18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85390465> (дата звернення 15.08.2022).

173. Постанова ВС у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 16 березня 2020 року у справі № 675/2372/16-ц, провадження № 61-29813сво18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88339086> (дата звернення 15.08.2022).

174. Постанова Касаційного цивільного суду від 21 листопада 2018 року у справі № 341/363/16-ц, провадження № 61-31063св18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78160555> (дата звернення 15.08.2022)..

175. Постанова ВСУ від 16.12.2015 року у справі №6-2641цс15. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-2641cs15> (дата звернення 15.08.2022).

176. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 10.04.1957 № 2 О судебной практике по делам о наследовании. URL : <https://bit.ly/3HNjH7k> (дата звернення: 15.08.2022).

177. Право собственности: актуальные проблемы ; отв. ред. В. Н. Литовкин, Е. А. Суханов, В. В. Чубаров. М.: Статут, 2008. 731 с.

178. Про банки і банківську діяльність: ЗУ від 7 грудня 2000 року № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення 15.08.2022).

179. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо деяких питань спадкування: ЗУ від 20.10.2014 року № 1709-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1709-18> (дата звернення 15.08.2022).

180. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо деяких питань спадкування: ЗУ від 20.10.2014 року № 1709-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1709-18#Text> (дата звернення 15.08.2022).

181. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 14 липня 2016 року № 1474-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1474-19#Text> (дата звернення 15.08.2022).

182. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України: ЗУ від 14.07.2016 року № 1474-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1474-19> (дата звернення 15.08.2022).

183. Про внесення змін до ЗУ «Про нотаріат»: ЗУ від 01.11.2008 року № 614-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/614-17> (дата звернення 15.08.2022).

184. Про внесення змін до постанови КМУ від 25 березня 2015 року № 302 : Постанова КМУ від 26 жовтня 2016 року № 745. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/745-2016-%D0%BF> (дата звернення 15.08.2022).

185. Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо майна, що є особистою приватною власністю дружини, чоловіка: ЗУ від 17 травня 2012 року № 4766-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4766-17#n9> (дата звернення 15.08.2022).

186. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: ЗУ від 1 липня 2010 року № 2398-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text> (дата звернення 15.08.2022).

187. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: ЗУ від 01.07.2004 року № 1952-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> (дата звернення 15.08.2022).

188. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Постанова КМУ від 25 грудня 2015 р. № 1127. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 15.08.2022).

189. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: ЗУ від 20.11.2012 року № 5492-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text> (дата звернення 15.08.2022).

190. Про затвердження Змін до деяких нормативно – правових актів у сфері державної реєстрації актів цивільного стану: Наказ Міністерства юстиції України від 26.12.2016 року № 3773/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1695-16#Text> (дата звернення 15.08.2022).

191. Про затвердження Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (втратив чинність 07.03.2012 у зв'язку з прийняттям нового Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України): Наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2004 року № 283/8882. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0283-04> (дата звернення 15.08.2022).

192. Про затвердження Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України: зар. в Міністерстві юстиції України 27 грудня 2004 року № 1649/10248. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-04#Text> (дата звернення 15.08.2022).

193. Про затвердження Положення про Спадковий реєстр: Наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 року № 1810/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11#Text> (дата звернення 15.08.2022).

194. Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян: Постанова КМУ від 22.08.2007 року. № 1064. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1064-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення 15.08.2022).

195. Про затвердження порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства Юстиції України від 22.02.2012 року № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> (дата звернення 15.08.2022).

196. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2011 року № 3306/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1298-11#Text> (дата звернення 15.08.2022).

197. Про затвердження Порядку державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі: постанова КМУ від 11 травня 2011

року № 491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.08.2022).

198. Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства: наказ Міністерства юстиції України від 22.12.2010 року № 3253/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1318-10> (дата звернення 15.08.2022).

199. Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства: наказ Міністерства юстиції України від 22.12.2010 року № 3253/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1318-10> (дата звернення 15.08.2022).

200. Про звернення громадян: ЗУ від 02.10.1996 року № 393/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 15.08.2022).

201. Про медіацію, або як швидко вирішити конфлікт, не звертаючись до суду. Український Центр Медіації при Києво-Могилянській Бізнес Школі. Київ, 2021. 124 с.

202. Про медіацію: ЗУ від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення 15.08.2022).

203. Про нотаріат: ЗУ від 2 вересня 1993 року. № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення 15.08.2022).

204. Про поховання та похоронну справу: ЗУ від 10.07.2003 року №1102-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15#Text> (дата звернення: 15.08.2022).

205. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму ВСУ від 21.12.2007 року № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text> (дата звернення 15.08.2022).

206. Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадян на жилий будинок: Постанова Пленуму ВС України. № 7 від 04.10.1991 року. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-91#Text> (дата звернення 15.08.2022).

207. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування: лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 року № 24-753/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text> (дата звернення 15.08.2022).

208. Про практику розгляду судами України справ про спадкування: Постанова ВСУ від 24.06.1983 року № 4 (постанова втратила чинність) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-83#Text> (дата звернення 15.08.2022).

209. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування: лист ВССУ від 16.05.2013 року № 24-753/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text> (дата звернення: 15.08.2022).

210. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування: URL: <https://zib.com.ua/ua/60669.html> (дата звернення 15.08.2022).

211. Про судову практику у справах про спадкування: постанова Пленуму ВСУ від 30.05.2008 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text> (дата звернення 15.08.2022).

212. Пространная Русская Правда (по Троицкому списку второй половины XIV в.). URL: <https://www.hist.msu.ru/ER/Text/RP/prp.htm> (дата звернення 15.08.2022).

213. Процьків Н. М. Особливості практичного застосування медіації в спадкових спорах. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 57-60. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/585/1/26%20%281%29.pdf> (дата звернення: 15.08.2022).

214. Рішення апеляційного суду Харківської області від 21 січня 2014 року у справі №645/12927/13, провадження №2з/645/7/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36741806> (дата звернення 15.08.2022)..

215. Рішення Бахмацького районного суду Чернігівської області від 09 листопада 2009 року у справі № 2-о-93. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/6713317> (дата звернення 15.08.2022).

216. Рішення Бершадського районного суду Вінницької області від 06 жовтня 2020 року у справі № 126/101/20, провадження № 2/126/349/2020 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92515976>.

217. Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 16 листопада 2020 року, провадження № 2/344/2859/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92876114> (дата звернення 15.08.2022).

218. Рішення Іллічівського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 20 травня 2019 року у справі № 264/275/19, провадження № 2/264/612/2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81849544> (дата звернення 15.08.2022).

219. Рішення Київського районного суду м. Одеси від 28.11.2012 № 2-5050/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30079275>. (дата звернення 15.08.2022)

220. Рішення Київського районного суду м. Полтави від 26.12.2016 № 552/196/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63813608>. (дата звернення 15.08.2022)

221. Рішення Любомльського районного суду Волинської області від 22.08.2014 у справі № 2/163/233/14, провадження № 2-о/163/26/21. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40178136>. (дата звернення 15.08.2022)

222. Рішення Магдалинівського районного суду Дніпропетровської області від 27.04.2021 у справі № 179/156/21, провадження № 2/179/222/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94759330> (дата звернення 15.08.2022).

223. Рішення Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 25 липня 2022 року у справі № 484/799/22, провадження № 2/484/566/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105391302> (дата звернення: 15.08.2022).

224. Рішення Погребищенського районного суду Вінницької області від 16.06.2017 року у справі № 43/584/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67257632> (дата звернення 15.08.2022).

225. Рішення Попільнянський районний суд Житомирської області від 12 листопада 2019 року у справі № 288/1583/19, провадження № 2/288/596/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85623012> (дата звернення 15.08.2022).

226. Рішення Придніпровського районного суду м. Черкаси Черкаської області від 07 грудня 2016 року у справі № 711/8694/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63299774> (дата звернення 15.08.2022).

227. Рішення Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 18 січня 2019 року у справі № 214/7748/18, провадження № 2/211/849/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82679197> (дата звернення 15.08.2022).

228. Рішення Сарненського районного суду Рівненської області від 04 листопада 2021 року у справі № 572/2446/21, провадження № 2-о/572/104/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101006627> (дата звернення 15.08.2022).

229. Рішення Шевченківський районний суд міста Києва від 26 вересня 2019 року у справі № 761/14000/19, провадження № 2/761/4947/2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84765832> (дата звернення 15.08.2022).

230. Рішення Зміївського районного суду Харківської області 29.12.2016 № 621/1596/16-ц, провадження № 2/621/967/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63848107>. (дата звернення 15.08.2022)

231. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект. К.: ФОП Стеценко В. В. 2016. 192 с.

232. Розгон О. В. Правовий статус зачатої, але ще не народженої особи у спадкових відносинах. *Мала енциклопедія нотаріуса*. № 5 (71). 2013. С.61–69.

233. Ромась М. І. Держава Україна як учасник договірних зобов'язань у цивільному праві: дис. ... доктор філософії. Хмельницький, 2021. 253 с. URL: http://old.univer.km.ua/doc/specvr/diss_Romas_M.pdf (дата звернення: 15.08.2022).

234. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. К.: Ін Юре, 2003. 532 с.
235. Ромовська З. В. Реформа спадкового права. *Українське слово*. 1997. №1. С. 105-110.
236. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. К.: Прав. єдність, 2009. 264 с.
237. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право. К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 228 с.
238. Рудинский Ф. М. Гарантии конституционной свободы совести. *Советское государство и право*. 1983. № 7. С. 40-47.
239. Рябоконь Є. О. Спадкове правовідношення в цивільному прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2002. 20 с.
240. Рябоконь Є. О. Спадкове правовідношення в цивільному праві: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2002. 229 с.
241. Рябоконь Є. О. Спадкове правовідношення в цивільному праві: монографія. К.: Віпол, 2002, 266 с.
242. Рябоконь Є.А. Зачатый ребенок как потенциальный субъект отношений, возникающих при наследственном правопреемстве. *Nasciturus pro iam nato habetur O ochronie dziecka poczetego i jego matki*. Wroclaw, 2017. С. 258-281.
243. Рябоконь Є. О. Загальна характеристика спадкування за заповітом. *Нотаріат для вас*. 2007. № 5 (91). С. 59-68.
244. Сімейний кодекс України від 10.01. 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 15.08.2022).
245. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права: академічне видання. Х.: Право, 2009. 468 с.
246. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%D0%E5%E0%EB%B3%E7%E0%F6%B3%FF> (дата звернення: 15.08.2022).

247. Слома В. М. Спадкування за законом у цивільному праві України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право.* 2010. Вип. 7. С. 68-72.
248. Совгиря О., Шукліна Н. Конституційне право України : навчальний посібник. Київ : Юрінком-Інтер, 2008. 632 с.
249. Солтис Н. Б. Визначення спадкового договору з участю подружжя. *Юридична Україна.* 2014. № 9. С. 44-49.
250. Солтис Н. Б. Правовий статус того з подружжя, який пережив спадкодавця: зарубіжний досвід. *Приватне право і підприємництво.* 2016. Вип. 15. С. 75-79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pprip_2016_15_20 (дата звернення: 15.08.2022).
251. Спадкове право. Нотаріат. Адвокатура. Суд : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко та ін.; за заг. ред. С. Я. Фурси. К.: Вид. Фурса С. Я., КНТ, 2007. 1216 с.
252. Спадкове право. Практика застосування нотаріусами України / за заг. ред. В. М. Марченка. Х.: ФО-П Лисяк Л.С., 2012. 36 с.
253. Спадкове право: навч. посібник ; кер.авт. кол, канд. юрид. наук, доц. Нестерцова-Собакарь О. В. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр.справ. 2017. 164 с.
254. Спадкування за законодавством України. Коментар. Судова практика: зб. нормат. актів. К. : Юрінком Інтер, 2008. 336 с.
255. Спасибо-Фатєєва І. В., Печений О. П. Недійсність заповіту: пошук оптимальної моделі збереження останньої волі заповідача (щодо юридичних наслідків посвідчення заповіту за межами нотаріального округу). *Вісник ВС України.* 2016. № 3. С. 43-48.
256. Стефанчук М.О. Окремі аспекти спадкування за законодавством ЄС. *Eurasian Academic Research Journal.* 2018. № 4 (22). С. 25-30. URL: https://fileview.fwdcdn.com/?url=https%3A%2F%2Fmail.ukr.net%2Fapi%2Fpublic%2Ffile_view%2Flist%3Ftoken%3DfwWfW-5RKfK2pJw4tlZS--bd5iMG7UdZ8inE51ctCV7y1ZpKWJ22TOlAg6K4snpxdEnTEmMTe4HPzOMdLS_

9M9U9FhOjcl96_hy11A%253AE3Q0HwLgAaPXxA9B%26r%3D1663176785014&default_mode=view&lang=ru#start=0 (дата звернення: 15.08.2022).

257. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія ; Відп. ред. Я. М. Шевченко. К.: КНТ, 2007 626 с.

258. Сусь Ю. С. До питання про спадкування майна подружжя за наявності шлюбного договору. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 81-86. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/13.pdf> (дата звернення: 15.08.2022).

259. Сусь Ю. С. Особливості розпорядження майном, що є предметом заповіту подружжя, після смерті одного з них. Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез Міжнародної наукової конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання». 2019. С. 302-305.

260. Теория государства и права: курс лекций ; под. ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. М.: Юристъ, 1997. 672 с.

261. Теорія держави і права: навчальний посібник. Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 270 с.

262. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

263. Теорія нотаріального процесу: Науково-практичний посібник. К.: Алерта; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.

264. Терлюк І. Я. Історія держави і права України: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2011. 944 с.

265. Терехова О. О. Здійснення, охорона та захист суб'єктивних спадкових прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Х., 2012. 18 с.

266. Тімуш І. С. Правова природа шлюбного договору. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 25-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2013_3_4 (дата звернення: 15.08.2022).

267. Ткачук Л. В. Правозахисні гарантії прав і свобод людини та механізм їх реалізації в Україні: загальнотеоретична характеристика. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 73–77.
268. Труфан С. О., Карпенко Р. В. Заповіт подружжя: правова природа та особливості застосування. *Право і суспільство*. 2017. №5 (2). С. 96.
269. Узагальнення судової практики вирішення спорів про спадкування URL: https://hra.court.gov.ua/sud2090/inf_court/generalization/uzag158 (дата звернення 15.08.2022).
270. Уразовська О. С. Спадкування права на земельну ділянку за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03, Одеса, 2018. 211 с.
271. Ухвала апеляційного суду м. Києва від 30.10.2017 у справі № 761/22959/15-ц, провадження № 22-ц/796/301/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70469658> (дата звернення 15.08.2022).
272. Федоренко Т. В. Проблеми правового регулювання спадкування за заповітом. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 63-65.
273. Федорич І. Я. Здійснення права на спадкування за цивільним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2018. 236 с.
274. Федорич І. Я. Поняття і правові наслідки відмови від прийняття спадщини за цивільним законодавством України. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2017. 4. С. 128-131. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/2/31.pdf> (дата звернення 15.08.2022).
275. Фесенко Є. В. Особливості спадкування авторських прав: автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2018. 23 с.
276. Фурса Є. І. Спадкові правовідносини в нотаріальній і судовій практиці: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03. Київ, 2004 . 218 с.
277. Фурса С. Я. Теоретична модель нотаріального процесу. Вісник Академії праці і соціальних відносин. Федерації профспілок України. 2001. № 1. С.87-93.
278. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Спадкове право: Теорія та практика: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : Атіка, 2002. 496 с.

279. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт : пошук парадигми : монографія. Одеса : Фенікс, 2014. 798 с.
280. Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Старцев О. В. Цивільне право України 3-тє вид., перероб., і доп. К. : Істина, 2011. 808 с.
281. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн. Навч. посіб: Том I ; За ред. члена-кореспондента Академії правових наук України В. Д. Гончаренка. Київ: Ін Юре, 1998. 504 с.
282. Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. 2-е вид., допов. і перероб. К. : Юрінком Інтер, 2004. Кн. 2. 640 с.
283. Цивільний кодекс Галичини: пер. з нім. Маряна Мартинюка, Олени Павлишинець. Івано-Франківськ: Вавилонська бібліотека, 2017. 272 с.
284. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, Ю. В. Бошицкий та ін.; за заг. ред. Є. О. Харитонova, О. І. Харитонovoї, Н. Ю. Голубєвої. К. : Прав. єдність, 2008. 740 с.
285. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 15.08.2022).
286. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій. Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 12: Спадкове право.; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Х.: ФО-П Колісник А. А. 2009. 544 с.
287. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. Є. О. Харитонova, О. І. Харитонovoї, Н. Ю. Голубєвої. К. : Правова єдність, 2008. 740 с.
288. Цивільний кодекс Української РСР від 18.07.1963 року № 1540-VI (втратив чинність) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text> (дата звернення 15.08.2022)
289. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 15.08.2022).

290. Чепига Т.Д. Наследование по завещанию в советском гражданском праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 1965. 21 с.
291. Череватенко І. М. Нотаріальне посвідчення права власності на частку в спільному майні подружжя. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 1. С. 337-345.
292. Черногор Н. В. Відповідальність спадкоємців за борги спадкодавця: проблема потребує законодавчого вирішення. *Часопис цивілістики*. 2013. Вип. 15. С. 31-35.
293. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты. Ленинград: Изд. Ленинградского ун-та, 1968. 72 с.
294. Чуловський В. А. Правове регулювання спадкових відносин в Україні: дис. ... канд юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2018. 225 с.
295. Шевчук Л. В. Заповіт як підстава виникнення правонаступництва в цивільному праві: автореф. канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2001. 19 с.
296. Шепітко В. Спадщина. Як має діяти нотаріус. *Нотаріат для Вас*. 2006. № 10. С. 8-19.
297. Шишка Р. Б. Спадкове право в Україні: посібник. К.: Ліра-К, 2021. 228 с.
298. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. М., 1995. 556 с.
299. Щербина Б.С. Окремі питання здійснення права на спадкування. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4. 2015. С. 93-96.
300. Щодо практики застосування норм права у випадку колізії: Лист Міністерства юстиції України від 26 грудня 2008 року № 758-0-2-08-19 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08#Text> (дата звернення 15.08.2022).
301. Юридична енциклопедія: в 6 т.; Гол. редкол. Ю. С. Шемшученко. К.: Укр. енциклопедія, 1998. Т.1. 672 с.
302. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. К.: Генеза, 1997. 312 с.

303. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження в цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект). К. : Алерта, 2014. 352 с.

304. Яцуляк А. Спадковий договір є одночасно і розпорядженням на випадок смерті, і пра-вочином. *Закон і бізнес*. 2013. № 11 (1101). URL: <https://zib.com.ua/ua/15026.html> (дата звернення 15.08.2022).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Сусь Ю.С. До питання про спадкування майна подружжя за наявності шлюбного договору. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. №4. С. 81-86. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/13.pdf>.
2. Sus Yuliya Legal regime of jewels as an object of joint ownership of the spouses. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. №12. С. 29-34. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/12/5.pdf>.
3. Sus Yuliya Theoretical and legal analysis of determining the volume of inheritance property of spouses and persons legally equalized to spouses *Інтернаука, серія «Юридичні науки»*. 2021. №9 (43). С. 72-80. <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16349946991522.pdf>.
4. Сусь Ю.С. Система гарантій спадкових прав подружжя. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 5 (41), vol. 2. С. 148-155. <http://kelmczasopisma.com/ua/jornal/62>.
5. Sus Yuliya Secret will: theoretically-legal nature and ways of «enriching» domestic legal regulation. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 42-45. http://lsej.org.ua/4_2018/12.pdf
6. Сусь Ю.С. Суб'єктивні умови вчинення нотаріального провадження по видачі свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, яке видається в разі смерті одного з подружжя. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №4. С. 29-33. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_4_7.
7. Сусь Ю. С. Актуальні питання відкриття нотаріального провадження по видачі свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, яке видається в разі смерті одного з подружжя. Цивілістична процесуальна думка. 2017. № 1. С. 38-42. http://nbuv.gov.ua/UJRN/tsprv_2017_1_11.
8. Сусь Ю.С. Щодо питання про сутність спадкових правовідносин подружжя. *Збірник тез XXVI щорічної звітної наукової конференції науково-*

педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 12 березня 2022 року). Хмельницький : Хмельницький університету управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 50-52.

9. Сусь Ю.С. До питання про поняття спадкового права. *Матеріали наук.-практ. конф., присв. 100-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук В.П. Маслова «Доктрина приватного права: традиції та сучасність»* (м. Харків, 04 лютого 2022 року). Харків, Право, 2022. С. 489-494.

10. Сусь Ю.С. Можливість використання досвіду Австрійської Республіки щодо електронного документування нотаріальної діяльності в Україні. *Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання юридичної теорії та практики: наукові дискусії»* (м. Харків, 03-04 грудня 2021 року). Харків, 2021.

11. Сусь Ю.С. Презумпція спільної сумісної власності подружжя: можливість спростування. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Права та обов'язки людини у сучасному світі»* (м. Одеса, 12-13 листопада 2021 року). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С. 55-58.

12. Сусь Ю.С. Спадковий договір як ефективний спосіб оформлення спадкових прав подружжя за життя обох з подружжя. *Міжнародна науково-практична конференція «Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє»*. (м. Харків, 05-06 листопада 2021 року). Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2021. – Ч.2. – С. 47-51.

13. Сусь Ю.С. Актуальні питання закріплення на конституційному рівні гарантій спадкових прав подружжя. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: «Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування»* (м. Запоріжжя, 22-23 жовтня 2021 року). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2021. С. 64-67.

14. Сусь Ю.С. Актуальні питання нотаріального посвідчення заяви-згоди іншого з подружжя на укладення правочину як одна з форм нотаріальної охорони спільної сумісної власності подружжя. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Юридична наука: виклики і сьогодення»* (м. Одеса, Україна, 11-12 червня 2021 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С. 45-49.

15. Сусь Ю.С. До питання про спадкування майна подружжя за наявності шлюбного договору. *Збірник тез XXV щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави»* (м. Хмельницький, 18 лютого 2021 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 63-64.

16. Сусь Ю.С. Завещательная правоспособность несовершеннолетних и совместное завещание супругов. *Материалы Республиканской научно-практической конференции с международным участием «Актуальные проблемы защиты прав несовершеннолетних на современном этапе»*, Минск / Редкол.: Т.С. Таранова (отв. ред.) [и др.]. Минск: РИВШ, 2020. С. 103-107.

17. Сусь Ю.С. Особливості розпорядження майном, що є предметом заповіту подружжя, після смерті одного з них. *Збірник тез Міжнародної наукової конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання» «Актуальні проблеми юридичної науки»*. (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2019. С. 302-305.

18. Сусь Ю.С. До питання гарантій спадкових прав подружжя. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки»*. (м. Харків, 20-21 вересня 2019 року). Х., 2019 рік. С. 67-70.

Додаток Б

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Перша проректорка
Хмельницького університету
управління та права
імені Леоніда Юзькова, кандидатка наук з
державного управління, доцентка

Ірина КОВТУН

» липня 2022 р.

АКТ

про реалізацію результатів наукових досліджень
Сусь Юлії Степанівни на тему:
«СПАДКОВІ ПРАВА ПОДРУЖЖЯ»

Комісія у складі: голови, в.о. декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук, доцента Захарчука Віктора Миколайовича, членів комісії: доцентки кафедри цивільного права та процесу, кандидатки юридичних наук, доцентки Якимчук Світлани Олексіївни, доцентки кафедри цивільного права та процесу, кандидатки юридичних наук, доцентки Анікіної Галини Володимирівни, стверджує цим актом, що розроблені в ході дисертаційного дослідження Сусь Юлії Степанівни наукові положення і висновки з теми «Спадкові права подружжя» були детально вивчені колективом кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова та реалізовані у навчальному процесі.

Зокрема дисертанткою були надані для ознайомлення наукові публікації:

1. Sus Yuliya Legal regime of jewels as an object of joint ownership of the spouses. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. №12. С. 29-34.
2. Sus Yuliya Theoretical and legal analysis of determining the volume of inheritance property of spouses and persons legally equalized to spouses. *Інтернаука, серія «Юридичні науки»*. 2021. № 9 (43). С. 72-80.
3. Сусь Ю.С. Система гарантій спадкових прав подружжя. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 5 (41), vol. 2. С. 148-155.
4. Сусь Ю.С. До питання про спадкування майна подружжя за наявності шлюбного договору. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 81-86.
5. Sus Yuliya Secret will: theoretically-legal nature and ways of “enriching” domestic legal regulation. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 42-45.
6. Сусь Ю.С. Суб'єктивні умови вчинення нотаріального провадження по видачі свідоцтва про право власності на частку в спільному

маїні подружжя, яке видається в разі смерті одного з подружжя. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 29-33.

7. Сусь Ю.С. Щодо питання про сутність спадкових правовідносин подружжя. Збірник тез XXVI щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 12 березня 2022 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 50-52.

8. Сусь Ю.С. До питання про поняття спадкового права. Матеріали наук.-практ. конф., присв. 100-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук В.П. Маслова «Доктрина приватного права: традиції та сучасність» (м. Харків, 04 лютого 2022 року). Харків, Право, 2022. С. 489-494.

9. Сусь Ю.С. Презумпція спільної сумісної власності подружжя: можливість спростування. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Права та обов'язки людини у сучасному світі» (м. Одеса, 12-13 листопада 2021 року). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С. 55-58.

10. Сусь Ю.С. Спадковий договір як ефективний спосіб оформлення спадкових прав подружжя за життя обох з подружжя. Міжнародна науково-практична конференція «. Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє» (м. Харків, 05-06 листопада 2021 року). Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2021. – Ч.2. – С. 47-51.

11. Сусь Ю.С. Актуальні питання закріплення на конституційному рівні гарантій спадкових прав подружжя. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: «Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування» (м. Запоріжжя, 22-23 жовтня 2021 року). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2021. С. 64-67.

12. Сусь Ю.С. Актуальні питання нотаріального посвідчення заяви-згоди іншого з подружжя на укладення правочину як одна з форм нотаріальної охорони спільної сумісної власності подружжя. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Юридична наука: виклики і сьогодення» (м. Одеса, 11-12 червня 2021 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С. 45-49.

13. Сусь Ю.С. До питання про спадкування майна подружжя за наявності шлюбного договору. Збірник тез XXV щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 18 лютого 2021 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 63-64.

14. Сусь Ю.С. Завещательная правоспособность несовершеннолетних и совместное завещание супругов. Материалы Республиканской научно-

практической конференции с международным участием «Актуальные проблемы защиты прав несовершеннолетних на современном этапе», Минск / Редкол.: Т.С. Таранова (отв. ред.) [и др.]. Минск: РИВШ, 2020. С. 103-107.

15. Сусь Ю.С. Особливості розпорядження майном, що є предметом заповіту подружжя, після смерті одного з них. Збірник тез Міжнародної наукової конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання» «Актуальні проблеми юридичної науки» (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2019. С. 302-305.

16. Сусь Ю.С. До питання гарантій спадкових прав подружжя. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки». (м. Харків, 20-21 вересня 2019 року). Х., 2019 рік. С. 67-70.

Наведені наукові публікації були розглянуті науково-педагогічними працівниками кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права та були включені до матеріалів лекційних занять з таких навчальних дисциплін:

1) «Спадкове право»: *Тема «Спадкове право як підгалузь цивільного права»* доповнена матеріалом щодо дефініцій «спадкового права», «спадкових правовідносин», «спадкових прав подружжя». *Тема «Спадкування за заповітом»* доповнена матеріалом щодо спільного заповіту подружжя як особливої форми заповіту та особливостей його оформлення. *Тема 5 «Здійснення права на спадкування»* доповнена матеріалом щодо умов виникнення права на вступ у спадщину у того з подружжя, хто пережив іншого. *Тема «Договором у спадковому праві»* доповнена матеріалом про значення шлюбних та спадкових договорів для здійснення спадкових прав загалом та спадкових прав подружжя зокрема. *Тема «Захист спадкових прав за законодавством України. Охорона спадкового майна»* доповнена матеріалом щодо вжиття нотаріусами заходів щодо охорони майна, що є предметом спільного заповіту подружжя шляхом накладення заборони відчуження такого майна після смерті першого з подружжя; а також щодо підстав скасування такої заборони.

2) «Цивільне право»: *Тема «Цивільно-правове регулювання спадкових відносин»* доповнена матеріалом щодо гарантій спадкових прав, характерних ознак та дефініції «спадкових прав подружжя». *Тема «Види спадкування»* доповнена матеріалом про особливості спільного заповіту подружжя. *Тема «Здійснення права на спадкування»* доповнена матеріалом щодо умов виникнення права на вступ у спадщину у того з подружжя, хто пережив іншого, про значення спадкового договору для здійснення спадкових прав.

3) Сімейне право: *Тема «Майнові права та обов'язки подружжя»* доповнена матеріалом про склад та класифікацію спадкових прав подружжя.

Тема «Сімейне договірне право» доповнена матеріалом про доцільність створення реєстру шлюбних договорів. Тема «Права батьків і дітей на майно. Правовідносини батьків і дітей по утриманню» доповнена матеріалом щодо врахування при складанні спільного заповіту подружжя прав малолітніх та неповнолітніх дітей на обов'язкову частку у спадщині.

Теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження використовуються у робочих програмах та навчально-методичних матеріалах із навчальних дисциплін «Цивільне право», «Сімейне право» для здобувачів вищої освіти першого освітнього рівня за спеціальністю 081 Право та навчальної дисципліни «Спадкове право» для здобувачів вищої освіти другого освітнього рівня за спеціальністю 081 Право Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова. Включення до наведених матеріалів положень та висновків, які містяться у дисертації, сприяє більш глибокому вивченню навчального матеріалу здобувачами вищої освіти університету, а також виробленню практичних навичок у застосуванні отриманих теоретичних знань в подальшій професійній діяльності.

Голова комісії:

в.о. декана юридичного факультету,
кандидат юридичних наук, доцент

Віктор ЗАХАРЧУК

Члени комісії:

доцентка кафедри
цивільного права та процесу,
кандидатка юридичних наук, доцентка

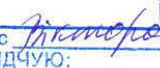

Світлана ЯКИМЧУК

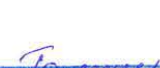
доцентка кафедри
цивільного права та процесу,
кандидатка юридичних наук, доцентка

Галина АНІКІНА

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Відділ кадрів
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Відділ кадрів
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Відділ кадрів
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Додаток В

Форма № 9-2

Свідоцтво про право на спадщину за
законом на
обов'язкову частку щодо нерухомого
майна, що є предметом заповіту
подружжя

СВІДОЦТВО ПРО ПРАВО НА СПАДЩИНУ ЗА ЗАКОНОМ НА ОБОВ'ЯЗКОВУ ЧАСТКУ ЩОДО НЕРУХОМОГО МАЙНА, ЩО Є ПРЕДМЕТОМ ЗАПОВІТУ ПОДРУЖЖЯ

Місто (село, селище, район, область (Автономна Республіка Крим)), Україна

(число, місяць, рік словами)

Я, _____, _____ нотаріус
(прізвище, ініціали) (державний/приватний)

(найменування державної нотаріальної контори, назва нотаріального округу)

посвідчую, що на підставі заповіту подружжя, посвідченого

" " року,

(ким посвідчено)

zareestrovano u reestri za № _____, a takozh na pidstavі statті 1241 Cивільного кодексу
України spadkoeмcem na _____

(розмір обов'язкової частки)²

zaznacheno u цьому свідоцтві майна _____

(прізвище, ім'я, по батькові spadkodaвця, рік його народження³)

який (яка) помер(ла) " " року, є його (її) _____

(родинні або інші

відносини зі spadkodaвцем, прізвище, ім'я, по батькові spadkoeмця, дата його народження,

реєстраційний номер облікової картки платника податків⁴, місце реєстрації або проживання)

Спадщина, на яку в указаній частці видано це свідоцтво, складається з:

(вказується майно, на яке видається свідоцтво, його місцезнаходження, назва, реквізити
документа, що підтверджує право власності, найменування реєструючого органу, дата, номер реєстрації
(кадастровий номер), характеристика та вартість майна⁵)

Свідоцтво про право на спадщину на _____ видано
(ззначається розмір успадкованої частки вказаного майна)

(прізвище, ім'я, по батькові spadkoeмця, якому видано це свідоцтво)

Свідоцтво про право на спадщину за заповітом подружжя на _____ ще не
видано.

Право власності на _____
 (назва нерухомого майна)
 підлягає державній реєстрації⁶.

Спадкова справа № _____

Зареєстровано в реєстрі за № _____

Печатка _____ нотаріус Підпис
 (державний/приватний)

¹ За такою самою формою видається свідоцтво про право на спадщину на рухоме майно (транспортні засоби, грошові вклади, акції тощо). При цьому, якщо право власності на спадкове майно підлягає обов'язковій державній реєстрації, про це вказується в тексті свідоцтва із зазначенням органу, який здійснює реєстрацію.

² Зазначається обов'язкова частка, згідно з якою спадкоємцю забезпечується отримання половини частки тієї частки, яка належала б спадкоємцю у разі спадкування за законом.

³ Рік народження спадкодавця зазначається у разі наявності.

⁴ Реєстраційний номер облікової картки платника податків зазначається у разі необхідності.

⁵ Вартість майна вказується за наявності, а також при видачі свідоцтва про право на спадщину спадкоємцю-нерезиденту.

⁶ Вказується, якщо державна реєстрація передбачена законом.

Додаток Г

Форма № 12-2

Свідоцтво про право користування та
володіння майном, яке є предметом заповіту
подружжя

СВІДОЦТВО ПРО ПРАВО КОРИСТУВАННЯ ТА ВОЛОДІННЯ МАЙНОМ

Місто (село, селище, район, область (Автономна Республіка Крим)), Україна

(число, місяць, рік словами)Я, _____, _____ нотаріус
(прізвище, ініціали) (державний/приватний)_____
(найменування державної нотаріальної контори, назва нотаріального округу)

посвідчую, що на підставі заповіту подружжя, посвідченого

" " _____ року,

(ким посвідчено)

зареєстрованого у реєстрі за № _____, спадкоємцем зазначеного в заповіті подружжя майна є

(прізвище, ім'я, по батькові, рік його народження²)а також у зв'язку з тим, що помер(ла) " " _____ року _____,
(прізвище, ім'я, по батькові одного з заповідачів, рік його народження²)

право користування та володіння

(указується майно, на яке видається свідоцтво, яке належало подружжю на праві спільної сумісної власності, його місцезнаходження, назва, реквізити документа, що підтверджує право власності, найменування реєструючого органу, дата, номер реєстрації (кадастровий номер), характеристика та вартість майна)

належить

(прізвище, ім'я, по батькові пережившого з подружжя, дата його народження, реєстраційний_____
номер облікової картки платника податків⁴, місце його реєстрації або проживання)Спадкова справа № _____
Зареєстровано в реєстрі за № _____

Печатка

(державний/приватний) нотаріус Підпис